

Lärobok

uti

Allmänna Geografin,

för

Svenska Barn,

af

GABR. ISR. HARTMAN.

My förbättrad Uppläga.

Lund, 1815.

Tryckt hos Directeur C. E. BERLING,
på Desz Förlag.

Företal.

Bland de intressantare wettenskaper är onelligen Geographien, som innehåller en samling af alla hittills gjorda upptäckter och anmärkningar rörande den jord, wi bebo, och de menniskor, som jemte oss finnas der. Desz studium tjänar i stället för resor, och utan kostnad, utan mödor och faror förer det oss kring hela jorden, till långt flera länder än en enda menniska möjligen skulle hinna att besöka, ja till alla, der wettgiriga menniskor någonsin varit. Med skäl har det derföre alltid utgjort en hufwuddel af undervisningen, och åsken hos oss hafwa många sysselsatt sig med det berömdwårda bemödadet att deri förskaffa Lärare och Lärjungar tjenliga läroböcker. Så hafwa likwål lyckats, och jag tror mig utan förmåtenhet kunna säga, att Författaren till närwarande arbete är hos oss den ende, som riktigt uppfattat och tydligen uttryckt Geographiens begrepp. Hans arbete har likwål haft det besynnerliga öde att glömmas i det land, för hwars Barn det war ämnadt, och utom i allgemene Litteratur-Zeitung, Halle 1809 Num. 103, der det med wälförtjent beröm blifwit recenseradt, har jag

icke sett det nämnas någorstädes. Orsaken kan likväl icke vara annan än den, att det utkom i en tid då vår Litteratur icke ägde någon Tidning, och då man ofta icke en gång wid det ena Universitetet kände hvad som utgafs wid det andra. Om det i andra landsorter blifwit begagnadt wid enskilda eller offentliga undervisningen, känner jag icke; men åtminstone här låg det länge bortgömbt på Boklädorna, tills jag af en händelse kom att få se och läsa det. Jag fann till min stora fågnad, att det innehöll allt hvad jag förut önskat af en Lärarbok i Geographien, och jag bådade därför recommendera det hos unga Studerande, som wille bereda sig till andras undervisning, öswertygadt att methoden för hwart och ett studium ligger tydligast framställd och såkräft förwarad i en god Lärarbok. De exemplar, som här funnos, utsåldes snart, och daktadt gjord requisition hafwa icke flera kunnat erhållas. Emedlertid är arbetet icke ännu så allmänt kändt och begagnadt, som det efter min tanke förtjenar att vara, och en ny upplaga af detta nästan öfverträffeliga måsterstycke kan med skäl anses för en winst för Litteraturen. Ty ehuru egentligen bestämmt för första undervisningen, och därför lämpadt efter Bains begrepp, läses det med nytta och nöje äfwen af den mera mognade ynglingen.

Betraktom närmare detta arbete efter den anvisning, Författaren sjelf ger i sitt Företal. I afsende på planen sinne wi då, att Författaren icke, såsom manligen händt, lagt den politiska Geographien till grund för jordens beskrifning äfwen i Physiskt afsende, utan noga skilt icke blott den Mathematiska från den Physiska och Politiska, utan äfwen dessa bega-

ge senare från hwarandra. Sedan han således ut-
vecklat de första begreppen af den Mathematiska, föl-
jer den Physiska; och derefter beskriwas länderna i
allmänhet i afseende på deras naturliga läge och be-
skaffenhet, berg och watten, producter, o. s. w., utan
allt afseende på deras politiska förhållande. Denna
ordning är också den enda rätta. Barnet bör nemli-
gen först hafwa en så tydlig åskådning som möjligt af
jordens läge i werlden och dess förhållande till det
solsystem, hwaraf hon utgör en del; det bör vidare känna
dess figur, storlek och rörelser, och, i anledning af dess
rörelser, hwad man förstår med poler och axel, meri-
dian och equator, longitud och latitud, tropiker och
polarcirklar m. m. Derefter bör det få weta, hwad
som finnes närmast omkring, på och i jorden, samt slus-
teligen, sedan det lärt känna jorden, dess märkwär-
digheter och invånare, i synnerhet människorna, sådana
de äro gifna i naturen, öfwergå med sin tanke till de
inrättningar af riken och släder, som människorna gjort,
och som förändra sig med hwarje dag. Beskrifningen
på dessa senare war bestämmd för senare delen, med
hwars utgisswande Författaren wille dröja, tills poli-
tiska ställningen i Europa kunde blifwa satt på en
mera stadig fot. Men den aktningsswärde Författaren,
hwars hjerta war lika ädelt, som hans förstånd war
ljusst, mognade tidigt för en bättre werld, och den se-
nare delen har aldrig utkommit. Jag har anledning
att tro, att åtminstone ett utkast dertill funnits i ma-
nuscript; men hwar det blifwit af, känner jag icke.

I afseende på behandlingsättet har Författaren
hemödat sig att skrifwa mera för förståndet än för min-
net. Han har wäl welat lemna ett compendium, men

sådant som det bör vara för första undervisningen. Bänkligen har man trott att en Lärobok för Barn skilde sig derigenom från en för äldre personer, att den förra skall med få ord uppgifwa hvad den senare omständigare utvecklar. Jag tror deremot, att, då man vill tala ej blott till minnet, utan åswen till förståndet (och detta senare fallet äger i synnerhet rum i Geographiens Mathematiska och Physiska delar), bör egentliga skillnaden bestå deri, att man i en Lärobok för Barn ej upptager så många ämnen, utan gör ett urval af de viktigaste och intressantaste, men behandlar dessa med all den tydlighet och utförlighet, som fordras för det ännu ouppodlade förståndet. Kort bör den vara; men förtheten bör mindre bestå i få ord, än i få saker, så vida den ej skall blifwa ett torrt skelett utan anda och lif, efter hvars genomläsning Barnet sällan föröft sina kunskaper med mera än några tomma namn. Ingen ting, säger Författaren, synes mig orimligare än Compendier för barn, hvar man endast med få och abstrakta ordasätt nämmer hvar sak. Om sådana skulle af dem kunna förstås, hwartill skulle då större tydlighet och utförlighet tjena för den mera mognade människan? Den som skrifer för barn bör, då han talar till deras förstånd, befatta sig med få och innom deras fattningskrets liggande saker; men han bör icke lemna dem han företager sig, förr, än de äro så tydeligen framställda, att den än ostädade tanken kan redigt och fullt fatta dem. Trogen dessa regler, har Författaren i den Mathematiska delen, utan att inlåta sig i strängare bestämningar, likväl icke stadnat vid några så torra definitioner utan med redighet

och tydlighet utvecklat allt det, som möjligen kan fattas af ett Barn, och hvars kannedom är nödig för att rätt förstå den Physiska delen, hwilken han behandlat äfwen så tydligt, och med äfwen så strängt urmal af det merkwärdigaste och intressantaste.

Swad stylen angår, har man sagt, att den är Barnslig. Jag tror att den bör så vara i ett arbete för Barn, och att den äger förtjenst i den mån den lämpar sig efter deras tankegång, för hwilka den är wald, och undwiker alla sådana begrepp och ordasätt, som ligga utom deras kunskapskrets. Desß wärde är afgjordt, säger Författaren, om den äger intresse och tydlighet för dem, och min erfarenhet bestyrker, att Författaren närmast träffat den ton, som råder i Barns egna berättelser, och som således lättast fattas af dem.

I närwarande upplaga skulle Förläggaren hafwa önskat, att kunna tillfoga den Politiska delen; men om än någon funnits, som welat och med framgång lunnat arbeta efter Författarens plön och i hans anda, så äger likwäl samma skäl, som för hindrade desß utgifwande, ännu rum. Emedlertid kan boken, sådan den är, nyttjas såsom en inledning till det Geographiska studium, hwilket efter min tanke bör till en början inskränkas inom läsningen af den samma och af Campos Geographiska Bibliothek, hwarunder alla länder, haf, floder, berg o. s. w. böra alltjemt uppsökas på globen eller kartan, och noga betraktas till deras läge och sträckning, så länge, tills man i inbillningen och med tillslutna eller bortwända ögon kan likaså tydligen föreställa sig dem, som om man betraktade dem

på papperet. För att lätta läsningen med glob eller kartor, som hafwa sina namn på främmande Språk, har Författaren i noter bifogat de Latinska, Franska m. m. namnen, så ofta han trott sådant behöfwas, äfvensom uttalet af främmande namn, som hafwa swårare innonläsning, blifwit utfatt, så widt det kunnat ske med bokstäfwer.

Några rättelser äro i närwarande upplaga gjorde af kunnige män; men man har derwid inskränkt sig blott till enskilda uttryck eller meningar. Man har i det hela melat lemna arbetet sådant det utgått ur Författarens hand, och man har således bibehållit äfwen hans indelning af Amerika i 2:ne werldsbelar, och hans må hända mindre noggranna classificering af menniskoracerna.

Detta är det omböne, jag på Förläggarens begäran bort lemna öfwer närwarande arbete.

Lund den 7 Oct. 1815.

AND. OTTO LINDFORS.

Inledning.

Jorden är det, hwarpå wi alla bo och wistas, och hwarpå finnas så många Land och Sjöar, så många stora och små Berg, och Floder, och Städer, och Menniskor, och Djur, och Trån, och Wårter, och Stenar, och så många många andra saker.

En Bok, hwari står beskrifwit, hurudan Jorden är och hwad som fins på den, kallas **Geografi** eller **Jordbeskrifning**. Dertfore kallas också den här boken en **Geografi**, emedan den är en beskrifning om Jorden.

Jorden beskrifwes på tre sätt: antingen beskrifwer man hwad skapnad Jorden har, huru stor hon är, om hon står stilla eller rörs, och mera sådant; då beskrifningen kallas **Matematisk** *) **Geografi**: — eller ock beskrifwer man hwaraf Jorden består och hwad som fins på henne, såsom land och sjö, och berg, och trån, och djur, och mera dylikt; då beskrifningen kallas **Sysisk** **) **Geografi**: — eller ock beskrifwer man de Riken och Städer som menniskorna inråttat på Jorden, och den beskrifningen kallas **Politisk** ***) **Geografi**.

*) Ordet **Matematisk** bethder mätande och räknande: **Matematisk Geografi** bethder dertfore en beskrifning om Jorden, som mäter och räknar ut, huru stor Jorden är, huru hon är skapad, huru hon rörs, och huru långt det är till solen och månen, och andra sådana ting.

) Ordet **Sysisk bethder sådant som angår naturen: **Sysisk Geografi** bethder dertfore en beskrifning, som talar om Jordens naturliga beskaffenhet.

***) Ordet **Politisk** bethder sådant som angår riket och städer.

Första Delen.

Matematisk Geografi.

Om Jordens Skapad.

Jorden är icke flat som hon synes vara; utan hon är rund som ett klot, som ett stort, ett mycket stort klot.

Det har varit folk som med skepp seglat rundt omkring henne, och funnit henne helt rund. När de seglat bort åt en sida, så hafva de kommit igen rätt ifrån den andra sidan.

Derföre gör man sig klot, som man kallar Globen, och ritat derpå figurer, när man vill wisa huru Jorden är skapad, och huru det är land och sjö på henne.

Och när man ej har klot eller Globen, så ritat man två ringar på papper: och på den ena ringen ritat man den ena sidan af Jorden, och på den andra ritat man andra sidan, och kallar dem sen Globkartor.

När man nu wet att Jorden är rund som ett klot, så kan man också lätt begripa huru det kommer till, att det är folk, som på andra sidan om jorden går med sina fötter rätt emot våra. Du må derföre icke tro att de falla bort ifrån jorden; ty på alla sidor faller allt ner till jorden, just såsom Wi, och ingen kan komma upp isär Jorden annorlunda eller mera än du och jag. Om man hoppar upp ifrån Jorden, så faller man straxt ner till Jorden igen. Du kan lätt se huru flugorna spaffera på alla sidor på ett klot som du hänger upp: just så går det folk på alla sidor på Jordens klot. Men om du lägger en liten sten på klotet och wänder det, så hålls han icke der utan faller derifrån. Men hwart faller han? — till marken ser du: och så faller allt till marken på alla sidor: så att det deri är alldeles annorlunda med Jorden, än med det lilla klotet.

Derföre är det Land och Sjöar och Berg och Trån och Hus och Menniskor och Skepp på alla sidor af Jorden,

ben, likasom hos oss: och på alla ställen tycker man att man är öfwanpå, och så hafwa de tyckt, som seglat omkring Jorden, fastän de varit på alla sidor af henne.

Om Jordens storlek.

Jorden är mycket stor. Då man är oppe i ett högt torn, eller på ett högt berg, och ser så långt omkring som man nänsin kan se, och ser skogar och berg på så långt långt håll, att de se helt små och dunkla och blå ut, så att man knappt ser dem; så ser man ändå bara en liten del af Jorden, icke en tusendedel en gång.

Och de, som hafwa seglat omkring Jorden, hafwa seglat en försträckligt lång väg; och fastän de farit natt och dag med mycket stor fart, juft som då man kör så hårdt som hästen nänsin orkar springa; så hafwa de ändå fått segla mer än ett helt år, öfver stora stora sjöar, innan de hunnit omkring jorden till samma ställe igen.

Jorden är så stor, att det wöre omöjligt att gräfwä igenom henne. Man skulle icke kunna få ett så långt snöre en gång, som skulle råcka igenom henne om der wöre hål. Jorden är tolfhundra mil *) midt igenom, och rundt omkring är hon mer än tre gånger så mycket. Om du nu wet huru lång en mil är, eller om du har restnågra mil, så kan du lätt tänka huru mycket tio mil är, huru mycket 20 mil, och huru försträckligt lång väg tolfhundra mil är, och likwäl är det så långt midt igenom jorden **).

U 2

För

*) En Mil är 18000 alnar lång. Således är en fjerdedelis mil 4500 alnar, eller 1500 famnar, då man räknar 3 alnar på en famn.

Alla mil som talas om i den här boken, äro sådana som jag nu sagt, och de kallas Swenska mil. Andra folkslag räkna wäl också mil, men deras äro icke långa. 3 tyska mil äro lika så långa som 2 swenska, och mer än 6 engelska mil rymmas på en swensk. I Ryssland räknar man med Werst; och 10 Werst äro lika med en swensk mil i längd.

**) Rundt omkring Jorden är det 3760 mil. Man kan då tänka huru lång väg den måste resa, som seglar omkring

För det att Jorden är så ofantligt stor, gör det intet till saken, att det fins berg och backar och gropar på henne: utar: hon är ändå rund. Om du tar och strör några sandkorn på ett klot och sticker små gropar i det med en nål, nog är klotet rundt för det: och just så är det med Jorden och hennes största berg och gropar.

Om Jordens läge i Werlden.

Men hwad är wäl det, som bär ett så ofantligt klot som Jorden är, med alla hennes stora sjöar och land, och hennes stora berg och allt annat som fins på henne? — Hela detta stora och tunga klotet ligger på ingenting: utar: det är tomt omkring det på alla sidor. Det swäfwär i tomta rymden, liksom en boll swäfwär i luften, när man har kastat den.

När man ser det blåa på himmeln, så ser det wäl ut, som det wore ett stort blått hwalf öfwer och omkring öf; men det är icke så. Utan det blåa är bara ett tomt rum som aldrig har ända, och det ser så blått ut, för det, att det går så oändeligen långt bort. Om en fågel skulle flyga dit, skulle den aldrig finna annat än tomt, fastän han skulle flyga i tusen år: och så är det på alla sidor om Jorden.

Men Jorden är icke ensam i denna oändliga Werldsrymden; utan det fins ännu många andra sådana stora Klot, som swäfwa i det tomta rummet, just såsom Jorden, fastän de äro mycket långt borta ifrån henne. Solen, Månen, och alla Stjernorna, som äro så många att man icke tycks kunna räkna dem, de äro allesammans sådana det stora Klot, somliga ännu mycket större än Jorden.

Alla dessa stora Kloten kallar man Himlakroppar eller Werldsklot, och när man med ett namn will nämna dem alla, säger man hela Werlden.

Stjers

Jorden; ty han slipper icke rätt fram, utan måste fara trokivågar för landens skull.

Stjernorna se så små ut för det att de äro så oändeligen långt borta. De äro så långt borta, att man icke engång kan begripa huru långt det är: och ändå är det ännu andra stjernor, som äro så långt borta att man aldrig kan se dem.

Somliga Stjernor som vi se, äro närmare; andra Stjernor åter äro mycket längre bort. De som lysa klarast och se störst ut äro närmast till Jorden. De andra deremot äro allt längre och längre bort, i den mån som de se små och otydliga ut.

Solen och Månen se större ut, för det att de ej äro så fastigt långt borta som Stjernorna.

Man har igenom uträkning kunnat få weta huru långt det är till Månen och till Solen *). Månen är alltranärmast Jorden af alla Werldskloten. Men du må derföre icke tro att Månen är nära till Jorden. Nej! du minsk wäl att det war mycket långt midt igenom Jorden, och ändå är Månen trettie gånger så långt borta **). — Om en fågel skulle skulle flyga dit, så skulle han knappt på ett helt år hinna fram, fastän han aldrig skulle hwila på wägen.

Månen är icke så stor som Jorden. Om Jorden skulle delas sönder i femtie delar, så skulle en del wara så stor som Månen; men när man wet att Jorden är så hålt stor, så förstår man lätt, att Månen icke är liten heller.

Men hwad skall man säga om Solen? Hon är mycket längre bort än Månen: hela fyra hundra gånger längre bort; och när man will säga huru många mil det är, så är det hela 14 millioner mil: ehuruwäl det, när man
ser

---

*) En bok, hwari man får weta, på hwad sätt man räknar ut huru långt det är mellan Jorden och de andra Werldskropparna, såsom Solen och Månen, och huru stora de äro, med flera sadana saker, kallas Astronomi.

**) Afståndet mellan Månen och Jorden är 35,660 mil.

ser på Solen, icke ser så ut som hore skulle vara så långt borta, för det att hon är så oändeligen klar och lysande.

Solens afstånd är ofantligt: men så är också Solen stor. Om man skulle lägga tillsammans i en klump tusen så stora Klot som Jorden, och sen sätta tusen sådana ofantliga klumpar tillsammans, så skulle det ändå icke blifwa fullt så stort som Solen är. Hon är mer än 1,400,000 (en million, fyrahundra tusen) gånger större än Jorden, och många Stjernor låta äfwen vara så stora som hon.

Åh! hwad ändå Gud har skapat för en omätligt stor werld! Huru oändligt stor och mäktig är då icke Gud själf?

Han har äfwen gjort Werldskropparne af två slag: sådana som lysa, och sådana som icke lysa, utan skulle vara mörka, om inga andra lyfte på dem. Solen och Stjernorna lysa själfwa, och hafwa därför en så stark och brinnande glöds. Men Jorden och Månen, och några andra kroppar, som kallas Planeter och Kometer äro mörka och kalla, och blifwa ljusa och warma bara igenom det att Solen lyser på dem. När Solen icke lyser på Jorden, är hon mörk och kall.

Jorden är också en Planet, och flera af de andra Planeterne hafwa Månar såsom Jorden, ehuruwäl wi ej se dem med bara ögonen, för det de äro så långt borta, och icke äro så stora som de Himlakropparne, som wi se *).
Plas

---

*) Planeterne äro till antalet Elfwa. Den som är närmast till Solen heter Merkurius, dernäst är Venus, så Jorden, Mars, Ceres, Pallas, Juno, Vesta, Jupitirer, Saturnus och Uranus, som är den yttersta af alla, såwida wi hafwe oss dem bekanta. Jupiter är den största af dem, och är inemot 1300 gånger så stor som Jorden.

Kometerne äro ganska många, och hafwa wänligen en tjusfemman efter sig, som kallas Kometens swans; men man ser dem mycket sällan.

Planeterne hafwa Månar. Jorden har en, Jupiter har 4, Saturnus 7, och hos Uranus har man redan upptäckt 6 stycken. Ju längre de äro borta ifrån Solen, desto flera

Planeterne lysa så klart som Stjernor. Har du någon gång sett den klara och sköna Morgonstjernan, så wet, att det war en Planet som du då såg. Men Planeterne äro ei så långt borta som Stjernorna: och ehuruwäl de tindra så klart, så äro de likwäl i sig sjelfwa mörka och utan ljus. De gånsa endast för oss med det ljus som Solen kastar till dem när hon lyser på dem.

Solen och Stjernorna stå stilla, ehuruwäl det ser ut som de skulle röra. Planeterne och Jorden och Månen och Kometerna stå icke stilla, utan äro ständigt i rörelse. De löpa i ofantliga ringar rundt omkring Solen: och med Planeterne följa deras Månar, som under detsamma löpa omkring dem i större och mindre sirkel.

Månen är äfwen mörk; och går, ungefär på 28 dagar, omkring Jorden ett slag. Så snart wi då se honom på den sidan som Solen lyser på, så ser han äfwen klar ut, och då är det Fullmåne; men när den sidan är wänd åt oss som Solen ej lyser på, då är han helt mörk, så att han icke lyser alls: och då säger man att Månen är i Nedan, och när han står så, att wi se bara hälften af den ljusa sidan, så ser han half ut, och då kallar man det Halfmåne.

När Månen kommer mellan Solen och Jorden så att den skymmer bort Solen för oss, så säger man att det är Solförmörkelse, ehuruwäl Solen aldrig blir mörk sjelf: och när Månen kommer så bakom Jorden, att Jorden skymmer bort Solen för Månen, så att Jordens skugga faller på Månen, då blir Månen utan ljus, och då kallas det Månförmörkelse *).

Om

Månar har Gud satt dit, för att lysa på dem. Dersföre har han också satt en stor ring omkring Planeten Saturnus, att han skulle få så mycket mera ljus, efter han är så fastigt långt borta ifrån Solen. Och dersföre måste man tro, att det fins lesiwande waresler på alla de andra Planeterna, äfwen som på Jorden.

*) Om du icke wäl förstår huru detta går till, så sdj mitt råd. Ställ ett brinnande ljus på bordet, när det är mörkt i din kammare, och låtsa att det är Solen. Tag sen ett

Om Jordens rörelse.

Jag har nu beskrifwit huru Jorden står på ingens ting, utan att det är tomt på alla sidor om den, likasom äfwen omkring de andra Werldskropparna som äro i werldsrymden jemte henne." Men Jorden står icke stilla der hon är. Liksom när en stark karl kastar en boll så att den far med stor fart, så far Jordens stora och ofantliga Klot fram i det tomta rummet. Det far fram deri med en fastlig stor fart.

Ingen annan än Gud har kunnat kasta ett så stort och tungt Klot som Jorden är, med en så obegripligt stor fart. Hvem kan då begripa huru stark Gud är?

Men det är så konstigt inväntadt, att Jorden ej löper i sin fart rätt fram; utan hon löper rundt omkring Solen. När man kastar en boll så långt fram som man orkar, så får man se, huru den småningom faller till Jorden som är större än bollen. Just så höjer Jorden sig

och

litet Klot eller en boll i handen och ställ dig på golvet, så, att du är något långt ifrån ljuset. Håll sedan bollen, så långt din arm räcker, midt framför ditt ansigte och låt så att bollen är Månen och att du ser ifrån Jorden på honom. Wrid dig sedemera omkring så, att bollen går ett slag omkring dig, så får du se någonting som liknar det jag beskrifwit om Månen: ty när bollen kommer på den sidan om dig som ljuset är, så ser du bara den mörka sidan af honom, likasom af Månen, när det är nedan; träffar bollen komma midt för ljuset, så skymmer han bort det för dig, likasom Månen wid en Solförmörkelse skymmer bort Solen: när bollen kommer på sidan om dig, så ser du honom bara till hälften ljus, liksom när det är halvmåne; och när han kommer än längre fram, - så ser du hela den upplysta sidan, såsom wid fullmåne. Händer det så att han kommer i din skugga, så blir bollen mörk, så länge han går igenom skuggan; alldeles som Månen blir mörk af Jordens skugga, när det är Månsförmörkelse. Men för du honom så högt, att han går ofwansför din skugga, så blir han icke förmörkad den gången: och så händer det ofast med Månen, så att Förmörkelser inträffa endast ett par gånger om året.

också småningom till Solen som är så ofantligt mycket större än Jorden. Men Jorden har så stark fart att hon ej kan falla till Solen, utan far allt förbi henne, och far så rundt omkring henne.

Jorden har så stark fart, att hon hinnet ett slag rundt omkring Solen på trehundra sextiesem dagar och sex timmar, ehuruväl Jorden är så långt borta ifrån Solen som vi förut hafwa beskrifwit, och fastän hon således har en så obegripligt lång väg att fara, innan hon hinnet slaget fullt. Så länge nu som Jorden far ett slag fullt kring Solen, kallar man ett År: dertfore är det 365 dagar och 6 timmar på ett år; och medan Jorden hinnet ett slag kring Solen, går Månen flera slag kring Jorden: och man kallar den tiden som Månen behöfwer för att göra sitt slag fullt kring Jorden, en Månad.

Så Jorden har så stark fart på den vägen som hon far kring Solen, att ingen fågel kan flyga så fort: icke en gång en kula som man skuter, kan fara så fort; ty på en liten stund far hon flera tusen mil: hon far mer än 10,000 (tietusen) mil på en timme *).

Gud har gjort mycket väl i det att han låt Jorden så röra kring om Solen; ty deraf komma årstiderna eller Winter, Vår, Sommar och Höst. När Jorden har den ena ändan lutad mot Solen, då är der warmt och sommar, och wid andra ändan kalt och winter; och när Jorden kommer på andra sidan om Solen, så lutas andra ändan mot Solen, och då är der sommar, och der som förut war sommar är då winter **): och så uppkommer
Soma

---

*) Jordens fart är så stor att hon hinnet öfwer två hela mil på en sekund, eller under det pendeln på ett wanligt wäggur står ett slag.

***) Om du will se huru detta går till, så tag en boll, och tråd midt igenom den en ståltråd, till exempel en strumpsticka. Ställ ljuset på bordet, och håll bollen ett stycke ifrån och alltid lika högt med ljuset: men håll den så, att stickan icke står rätt opp och ner, utan lutar med ena ändan mot ljuset, ungefär så mycket som timwisarn på klockan lutar på sned, när han wisar på half elfwa. Du ser då

Sommar och Winter och Höst och Vår på alla ställen på Jorden: ty när sommaren är slut och det skall bli winter, så är det höst, och när wintern byts om till sommar, så är det vår. Och igenom denna rörelse händer nu, att när man har winter wid ena ändan af Jorden, så har man sommar wid den andra. Men om ett ställe alltid hade sommar, så skulle det alltid vara winter på de andra ställen, och då skulle ingen menniska och inga djur kunna bo och lefwa der, och inga trån och gräs eller andra växter skulle kunna wäxa der. Der skulle aldrig finnas något till mat, och der skulle vara så kallt, och så fult, att det just wore rylliat — och på det ställe, som alltid skulle hafwa sommar, skulle blifwa så hett, att knappt någon kunde vara der heller. Men nu, då årstiderna byta om, så kunna växter och trån och djur och menniskor finnas nästan på alla ställen på Jorden.

Nu hafwa wi fått weta huru det blir sommar och winter: låt oss nu åfwen se till, om man kan wisa huru wi få dag och natt. Ah! man ser ju att Solen går opp om morgonen och ner afstonen, och så blir det dag och natt, låt du mena. — Ja, man tycker wäl att det sker så, för det att det ser så ut; men det är icke Solen som går, utan det är Jorden som wrider sig omkring. Huru tycker du att den ofantligt stora Solen skulle på en enda dag kunna fara en så försträckligt lång wäg omkring Jorden; när Jorden, som är så liten emot henne, behöfwere ett helt år för att hinna omkring Solen: såsom wi redan hafwa beskriwit? Men man ser ju tydligen att Solen går, säger du. Ja wist ser det så ut: men nästa gång

---

att ljuset lyser på ena ändan af bollen, men icke på den andra. Här leban bollen omkring ljuset; men håll stickan alltid på samma sätt, så att den aldrig kommer att luta annorlunda, än den i början lutade; så får du se, när bollen kommer på andra sidan om ljuset, att han är upplyst wid andra ändan, eller der som förut war mörkt, och att det nu är mörkt der, som förut war ljust. — och så vidare. Så rörs Jorden omkring Solen, och så blir det sommar och winter än på den ena och än på den andra ändan af Jorden: såsom jag har beskriwit.

du far ut att åka eller segla, så se omkring dig på land och hus och trån: då skall du så se, att det så ser ut som landen skulle röras, och gå bakom hwarandra allt efter som du far fram; och likväl står landet stilla, och wagnen eller flåden eller båten far framåt, såsom du wäl wet. Just så går det till med Jorden och Solen åfwen. Wi tycka att det är Solen som rörs och att Jorden står stilla, för det att wi bo på Jorden och följa med henne hwart hon tar wägen, och se icke huru hon wänder sig.

Jöland när man kastar en boll, så snurrar han omkring åfwen, under det han far fram i luften, just som då man kastar en triffa på Jorden eller längs utåt golfwet. Den rörs då på en gång på två sätt: först far den framåt, och sen, under det den far framåt, rullar han omkring tillika just som det skulle vara en axel igenom honom, såsom när ett hjul wänder sig omkring sin axel. Om du nu förstår huru det går till med bollen när han så wänder sig omkring under det att han far framåt i luften, så kan du åfwen förstå huru det går till med Jorden. Jorden rör sig just såsom bollen på två sätt: Hon far framåt, så att hon på ett år hinner omkring Solen, och, under det hon far framåt, så rullar hon omkring liksom omkring en axel. Det är jemt på tjugufyra timmar eller ett dygn, hwilket är det samma som en dag och en natt, som Jorden wänder sig ett slag omkring sin axel.

Och just deraf, att Jorden så wänder sig, kommer dag och natt. Ty när Jorden wriker sig på det sättet omkring, så lyser Solen ån på den ena sidan och ån på den andra sidan af henne: och den sidan, som Solen lyser på, har dag, medan det på den sidan som är wänd ifrån Solen, är mörkt och natt: och då ser det ut som Solen skulle gå opp och ner, allt efter som Jorden wänder sig öster ut emot Solen: och dertfore är det alltid dag och natt inom 24 timmar. Om dagen är lång, såsom midt om sommaren, så är natten i des ställe kort; och om natten är lång, såsom om Jul, så är dagen så mycket kortare.

Om Jordens Kretsar.

Nu har man beskriwit hwad skapnad Jorden har huru stor hon är, huru hon är belågen i werlden, huru hon,

rör sig, och att det uppkommer Sommar och Winter, Dag och Natt, af det att hon rörs på två sätt. Vi måste nu också litet förklara, hvarsföre man har dragit på Globen eller Globkartan de många strecken, som gå der för och tvärs, på det att du kan weta, hwad de betyda och hvarsföre man satt dem dit. Nå, om du är uppmärksam, så skall du snart få weta det.

När jag sade att Jorden wänder sig omkring sin axel, så hör du ej dertföre tro, att Jorden har någon sådan axel som hjulet, utan efter Jorden wänder sig omkring liksom bollen ibland gör när man kastar den, så är det liksom Jorden skulle ha en axel. Man tänker då en rätt linje eller liksom ett rakt streck midt igenom Jorden, liksom Jorden skulle wända sig omkring det, för det, att hon alltid wänder sig på ett sätt: och den linjen, som man så tänker igenom Jorden, är det, som man kallar Jordens Axel. På Globen kan man ej se den, ty den går midtigenom Globen, men om man skulle klyfwa Globen midt i tvä, så skulle man kunna se hwar den bör gå fram.

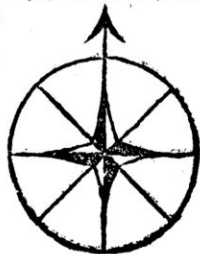
Andarna på Jordens Axel, eller de ställen på Jorden som swara emot den der linjen som jag beskristwit och kallat Jordens axel, kallas Jordens Poler. Man finner då lätt att Polerna äro två: Norra Polen och Södra Polen. På Globkartan ser det ut som de wore fyra, för det att Jorden der är afritad på två sidor.

Norra Polen, eller det ställe på Jorden som kallas så, visar rätt opp emot Nordstjernan, så att om du wet hwar den är på himmeln, så wet du också huru långt ungefär du är ifrån Polen på Jorden; ty om du skulle resa så långt, att du skulle få Nordstjernan midt öfwer hufwudet, så wore du just wid Polen på Jorden. Men utom det, att det är lång wäg dit, så slipper ingen dit, såsom du snart nog skall få weta om du uppmärksamt läser den här boken. Den södra Polen är midt emot den norra, nemligen på andra sidan af Jorden.

Men du bör också weta hwad Norr och Söder och Öster och Väster är. Solen går opp i Öster, och går ner i Väster, och när det är middag på dagen, så är hon för

för oss rätt i Söder, och om du då vänder ryggen till henne och ser dit som din flugga wisar, så ser du rätt åt **Norr**. — Eller: du skall ännu få weta det tydligare om du lyder mitt råd. Tag ett ark papper, och rita derpå med två raka streck ett rätt kors, så att strecken gå rätt öfwer hwarandra, och icke snedt. När nu klockan slår tolf på dagen och Solen skiner, så lägg ditt papper på ett bord i solskenet, och slå sedan en lång nål i den punkten der strecken gå öfwer hwarandra: men du bör laga så, att nålen är rak och står rätt opp, så att den icke lutar åt någondera sidan. Du ser då att en flugga faller af nålen på papperet: wrid därför papperet så att fluggan faller utåt ett af strecken, så wisar det strecket åt **Norr** med den ändan, och med den andra ändan åt **Söder**. Det andra strecket åter wisar rätt i **Öster** och **Väster**: — på det sättet att när du ser norrut, så har du **Öster** till höger — och om du nu ger wäl akt på huru strecken wisa, och kommer ihåg det wäl, så wät du hwarut **Söder** och **Norr** och **Öster** och **Väster** är.

Om du ännu dertill wät, att **Sydwäst** ligger midt imellan söder och väster, **Nordwäst** midt imellan väster och norr, **Nordost** midt imellan norr och öster, och **Sydost** midt imellan söder och öster; så känner du alla de förändrsta **Wäderstrecken**: — och då kan du lägga dina kartor så, att norr på kartan ligger emot norr i werlden, ty på kartan står det alltid skrifwit hwartut norr är, eller och är der en figur som ser ut ungefär såsom den, hwilken du ser här bredewid. Den samma wisar då alltid med den långa spetsen hwart **Norr** på kartan är. Och när du lägger dina kartor så, att norr på dem swarar emot norr på Jorden, så får du se landen på kartan i samma läge till hwarandra, som de ligga på Jorden, och då kan du bättre begripa huru land och sjö och mera sådant ligger till hwartannat på Jorden.

Midtöfwer Globkartan och rundt omkring Globen går en sirkel som kallas **Equator**. Den går på Jorden så,
att

att den på alla ställen ligger lika långt ifrån bägge Polerna, och går rätt i öster och väster rundt omkring Jorden. Men huru skulle man weta när man wore på det ställe på Jorden der den går fram?

Innan jag besvarar den frågan, will jag säga dig, att du icke bör tro, att sådana der sirkel och streck eller kretsar finnas på Jorden. Jorden har bara sjö och land, men inga linjer och streck: utan man har dragit dem på Globen och Kartan, för att indela den så, att man kan fatta land och sjö och floder och städer och berg på sina rätta ställen på Kartan, allt efter som de ligga på Jorden, sen man mått och räknat ut huru de ligga på henne.

Sedan jag nu påmint dig om denna sak, så will jag säga dig huru man kan weta, att man är på det ställe på Jorden, der Equatorn går fram, ty linjer och streck finnas der icke. So: då man kommer så långt söderut på landet eller sjön, att man ser Nordstjernan just wid Horisonten *), eller nere wid ytan af Jorden, utan att den likwäl går ner: då ser man på samma sätt de stjernor som swara emot södra polen, och då wet man, att man är midt på Jorden och lika långt ifrån begge polerna, och då säger man, att man är under Equatorn eller wid Equatorn: och då stöman tala om att de varit der, säga de, att de passerat linjen, för det att Equatorn också kallas Dagjemningslinje.

När man ser på Globen eller Globkartan, ser man många sirkel, som gå jemt eller parallelt med Equatorn, och som emot polerna blifwa i allt mindre och mindre kretsar. De kallas Parallelkretsar, och såsom de endast äro dragna att indela Globen som jag förut har sagt, så är det intet märkvärdigt emot dem swarande på Jorden.

Men två af dessa kretsar, som på hwar sin sida ligga lika långt ifrån Equatorn, måste du närmare känna.

*) Horisont eller Synkrets kallas den kretsen rundt omkring, der himmelen och landet tyckas råka hwarandra. När Solen går ner, är des medelpunkt i horisonten, och åsven så när hon går opp.

na. De kallas Wändkretsar eller Tropiker. Du kan väl tänka, att der måste något wända om, efter de kallas Wändkretsar; men hvad kan det wara? och huru skall man weta när man är på Jorden der Wändkretsarna gå fram?

Jo — Du har väl sett, wet jag, att Solen om Sommarens går mycket högre på himmeln än om wintern; så att hon om Sommarens kommer, när det är middag *), mycket högt opp, hwaremot hon om Jul knappt hinnet öfwer skogstopparne. — När man är på Jorden på det ställe, som Solen är midt öfwer när hon för öf är högst på himmeln, och hwilket händer midsommarstiden, så är man just wid norra Wändkretsen, hwilken kallas Kräftans Wändkrets, för det att Solen, sen den hunnit dit, icke går längre mot norr, utan wänder småningom om tillbaka mot söder, och tycks gå baklänges liksom Kräftan, så att hon åter för öf med hwar dag blir lägre och lägre. När man åter är på det ställe söder om Equatorn, der Solen är rätt öfwanför hufwudet då hon är längst söder öfwer, hwilket händer då hon för öf är lägst om middagen, så är man wid södra Wändkretsen, hwilken kallas Stenbockens Wändkrets, för det att Solen då börjar åter att med hwar dag komma högre, liksom Stenbocken klättrar uppför bergen. De kallas Wändkretsar, för det, att Solen, när hon kommer öfwer dem, tycks wända om och draga sig tillbaka; fastän det egentligen kommer deraf att Jorden går omkring Solen.

Efter Solen icke nänsin kommer midt öfwer hufwudet på öf som ho här, så ho wi ej wid någondera Wändkretsen, utan längre i norr på Jorden än norra Wändkretsen är.

När Solen är öfwer Kräftans Wändkrets hafwa wi Midssommar. När hon åter sänkt sig så långt mot söder, att hon kommer midt öfwer Equatorn, så är det för
öf

---

*) När jag här talar om att Solen är högre och lägre på himmeln, så är meningen endast ~~huru~~ hon är om middagen hwar dag.

of Höst, och då är dag och natt lika långa öfver hela Jorden, så att dagen är tolf timmar och natten tolf timmar, och dertföre kallas Equatorn Dagjemningslinje. När Solen är öfver Stenbockens Wändkreis, då är det midt om vår winter, eller Jul och Nyårstiden; och då Solen åter, under det hon höjer sig emot norr, kommer till Equatorn, så blir det Wärdagjemning.

Man kan nu här af lätt förstå, att Solen hwårt år är en gång öfver norra Wändkretsen, och en gång öfver den södra; men två gånger öfver Equatorn, nämligen en gång om hösten och en gång om våren: och att Solen aldrig kommer rätt öfver något ställe på Jorden som är utom Wändkretsarne; ty just öfver dem wänder hon tillbaka.

Större långt ifrån Polerna äro twenne andra kretsar, som kallas Polcirklar. De äro lika långt ifrån Polerna, som Wändkretsarne ifrån Equatorn. En är wid hwardera Polen: och dertföre kallas den ena Norra Polcirkeln, och den andra Södra Polcirkeln.

Men huru kan man då weta när man på Jorden är på de ställen, som swara emot Polcirklarna på Globen eller Kartan? Wi skola förklara det. Dag och natt byta om på Jorden inom 24 timmar; men ju längre man kommer från Dagjemningslinjen, eller Equatorn, desto längre blir dagen om sommarn och i samma mån kortare om wintern. När Solen är högst, så är dagen längst och natten kortast; och när Solen är lägst, så är dagen kortast och natten längst; men tillsammans gör dag och natt ändå alltid jemnt 24 timmar. När man kommer nära mot den trakten på Jorden, som swarar mot Polcirklarna, så är Solen om sommarn bara en liten stund nere, och om wintern bara en liten stund oppe: och när man kommer på det stället, som Polcirkeln just går öfver, då får man se en underlig syn. Solen går då icke ner om Midsommarsnatten, utan rör bara wid skogen eller horisonten, och står snart småningom opp igen: och midt om wintern kommer hon icke opp då det skall wata dag; och när det händer, så då wet man att man är der Polcirkeln går fram.

främ. Staden Torneå i Nyfland ligger så, att man ser Solen oppe om middnatten wid midsommarstiden: och derföre ligger den staden wid norra Polcirkeln.

Kommer man sedan ännu närmare mot Polerna, så går Solen icke ner på lång tid om sommarn och icke opp om wintern: och wid sjelfwa Polerna är Solen oppe ett halft år och nere den andra hälften af året. Der är på ett helt år icke mer än en lång dag och en lång natt.

Wändkretsarne och Polcirkelarna fördela Jorden i wissa delar, som man kallar Luftstreck eller Zoner. Man bör weta, att det är warmast wid Equatorn, emedan Solen håller sig mest deröfwer, och kallast wid Polerna: ja der är förskräckligt kallt. Derföre kallas de delar af Jorden wid polerna, som Polcirkelarne innesluta, de Kalla Luftstrecken: men den del af Jorden, som ligger mellan båda Wändkretsarna, och som går omkring Jorden som ett bälte, kallas det Heta Luftstrecket: och imellan Wändkretsarne och Polcirkelarna ligga de så kallade tempererade eller blandade Luftstrecken. Det fins således på Jorden två kalla luftstreck, ett hett, och två tempererade.

De linjer, som äro dragna, tvärs öfwer alla Parallelkretsarna och Equatorn ifrån den ena Polen till den andra, gå rätt i söder och norr och kallas derföre Middags-Sirklar eller Middags-Linjer eller Meridianer, emedan Solen är rätt i söder om middagen, och meridies betyder söder och middag på latin. Dessa linjer hafwa ingenting motsvarande på Jorden, utan allt som angår dem, beror på en konstig uträkning. Utaf Meridianerna kallas en första Meridian, ifrån hwilken de andras läge sedan beräknas. Då man skall rita en Globkarta, plågar man dela Globen i två hälfter, efter Första Meridian, för att få jemn räkning.

Allt hwad wi nu hittills talat om, hör till det slags beskrifning om Jorden som kallas Matematisk Geografi. Man finner således att den Matematiska Geografien handlar om Jordens Skapnad, Störlek, Läge i werlden, Rörelser och Kretsar. Wi komma nu till den delen af Jordens beskrifning, som kallas Fysisk Geografi.

Andra Delen.

Fysisk Geografi.

Jorden är ett ofantligt stort Klot; men hurudant är detta Klotet? hvaraf är det sammansatt? hvad fins på det Klotet? och hvad är närmast omkring det? Låt oss försöka att beswara dessa frågor: och kunna wi det, så beskrifwa wi då Jordens naturliga beskaffenhet, och då heter den beskrifningen *Sysisk Geografi*.

Om det som är inuti Jorden.

Menniskorna hafwa icke kunnat gräfwä djupt ner i Jorden, och likwäl skulle man böra komma hela 600 (sexhundra) mil ner i henne, för att kunna komma midt i Jorden. Man har icke kommit mer än några hundra alnar på djupet; ty sedan man har gräfwit ett stycke ner; så kommer det watten lifasom i en brunn, och då kan man ej gräfwä djupare.

Det fins likwäl på Jorden åtskilliga djupa hål, som icke hafwa watten uti sig, och sådana hål kallas *Grottor* eller *Hålor*. De flesta finnas i berg, och tyckas hafwa blifwit skapade tillika med Jorden. Det har warit menniskor, som blifwit och hissat sig med rep ner i många sådana hålor, och haft ljus med sig, och sedan de kommit ett bra stycke ner, så hafwa de ibland funnit stora rünt inne i bergen och Jorden, och der hafwa de ibland sett i de mörka rylliga hålorna hwita figurer af en slags hwit sten, som med watten smaningom droppat ifrån hwalfwen, och som derigenom fått många besynnerliga skapnader och sett mycket underliga ut; men inga lefwande djur och inga wärter hafwa de funnit: utan bara jord och sten och watten.

Menniskorna hafwa wäl också på många ställen sprängt djupa hål i berg, när de brutit opp malm till järn eller koppar eller silfwer, eller ock wissa slags stenar, såsom till exempel marmor. Sådana hål, som ibland äro flera

hundraåre åtnär djupa och bestå af många gånger och våningar inuti berget, kallar man *Grufvor*. Men att man i dem ej får se något annat än sten och berg, kan hwar och en lätt förstå.

Vi weta derföre icke med wisshet huru det är beklaffadt djupt in uti Jorden, eller hwaraf hon der är sammansatt: och man kan icke weta det, när man ej kommit djupare in i henne än som jag nu beskrifwit, så att man kunnat få se hwad der är. Så långt man kommit ner, har man funnit bara stenar och berg och jord och sand och ler och watten, och ibland toma hål, och på många ställen Eld i fastligt stora brinnande hålur. Kanste fins det djupt ner i Jorden bara berg, ofantligt stora berg.

Om det, som är närmast omkring Jorden.

Lusten är rundt omkring Jorden på alla sidor, likasom hwitan är omkring gulan i ett ägg. Man ser wäl icke lusten, ty man ser igenom den, likasom igenom ett klart glas eller mycket klart watten; men man känner att den håller emot om man slår med handen eller med en fjäder mycket hastigt, och när det blåser känns lusten alltför tydligt. Man får då ibland se huru stark lusten är. När wådret eller lusten trycker på qwarwingarna, så drifwas de med så mycken styrka omkring, som du wäl har sett. Ibland blåser det stora trån och hus och skepp omskull: och ändå är lusten så fin att man ej ser den, och så tunn att man ej känner den om man står eller sitter stilla, när det icke blåser.

Utan lusten skulle inga menniskor och inga djur kunna lefwa; ty wi andas lusten, och utan att få andas skulle wi snart dö. Ingen eld skulle kunna brinna om lusten wore borta; ty bara man kan tåpa wäl till omkring, så att elden ej får frisk luft, så flocknar den snart. Inga trån eller blommor eller gräs skulle kunna wåxa; ty om man sätter dem i ett så täppt rum, att lusten ej får fritt komma åt dem, så wisna de bort.

Likasom fiskarna lefwa i wåttnet, så lefwa menniskor och djur och fåglar i lusten.

Lufsten blir allt tunnare och tunnare när man kommer opp ifrån Jorden. På de högsta bergen kan man knappt andas mer, och sen blir den ännu tunnare, och sen fins ingen luft mer; utan der öfverom är bara ett tomt rum, ett mycket stort tomt rum; och luften följer med Jorden under det hon far fram i det tomta rummet. Ewärtom blir luften tjockare allt efter som man kommer djupare ner, och i de djupa hålorna är den så tjock, att man knappt kan andas den. Den är lagom endast på jordytan der menniskorna och djuren skola andas och lefwa.

När man kommer högt opp i luften, så är der mycket kallare än nere på Jorden. Därföre får man se, att det midt om hetaste sommarn ännu ligger snö och is öfwanpå de högsta bergen. När man nere på marken har så varmt, att man just will brinna opp, så är det på sådana berg så kallt, att man just må frysa ihjäl. — Men der behöfs också ingen värma; ty så högt opp i luften flyger ingen fågel engång, och andra djur sinnas der icke.

Om du tar en sten och sätter i watten, så får du se att han sjunker till botten i största hast. Ju tyngre den är, desto hastigare far den ner; men om du tar ett stycke tråd och sätter i watten, så far det icke till botten, utant om du trycker det ner i watten, så kommer det straxt opp igen och flyter. Nå, tar du en kork och sätter dit, så flyter han nästan aldeles öfwanpå. — Wet du nu hwaraf allt detta kommer? Jo, ser du, sten är tyngre än watten, och därför sjunker den; men tråd är lättare än watten, och därför flyter det opp, och korken är ännu lättare, och därför flyter den ännu bättre. Det fins äfwen stenar som äro så lätta att de flyta, såsom till exempel pimssten. Om ett trådstycke blir stort, så behöfs det också mycket watten som bär det, och då flyter det stora trådet lika wäl som det lilla, och den lilla sten sjunker lika wäl som den stora.

Nu kan du också förstå huru det kommer till, att rökt fent stiger uppåt i luften, och huru det kommer till, att de stora molnen fara så lätt i luften. Jo, ser du, de äro lättare än luften som bär dem. Allt som är tungt faller straxt

straxt ner till Jorden: likasom stenar falla ned i wattenet, så falla mycket lättare saker ned i luften, för det att luften sjelf är mycket fin och lätt. Men just som trå flyter i watten för det, att det är lättare än det wattenet, som bär det; så flyter röken och molnen i luften för det, att de äro lättare än den.

Men Molnen se så tunga ut, låt du säga. Ja de se bara så ut: men molnen äro icke annat än tunna och fina wattenångor, som flyta oppe i luften, just som när det är dimma eller töcken nere på Jorden. Man ser det helt tydligt då man kommer opp på höga berg, der man kommer in i molnen, ty man finner då att molnen äro endast en tunn dimma: och så ser man det när det regnar; ty då blifwa molnen till små droppar, som straxt falla ner till Jorden, när de blifwa så tunga, att luften ej kan bära dem mer.

Molnen kunna icke komma mycket högt opp i luften; ty luften är sjelf så lätt der oppe, att den ej kan bära dem högre. Derföre ser man molnen nedan för sig, då man är oppe på mycket höga berg, så att då de komma nära till berget, skymma de bort landet eller marken som är nedanför, så att man ej kan se den. Och fastän det ser ut för oss, likasom skulle Månen icke vara långt ifrån molnen, utan straxt bakom dem, när de gå fram för honom, så är Månen ändå mycket, ja många tusen gånger, längre bort, och Solen är ännu mycket längre bort, och Stjernorna ännu längre, såsom jag förut har beskrifwit.

När luften står alldeles stilla, så säger man att det är lugnt; men när luften strömmar eller liksom rinner ifrån det ena stället till det andra, så kallar man det Wäder, och säger att det blåser. Ibland rinner luften så hastigt, att wädrer dånar och bryter omkull trån och hus, och stjelpar omkull stora fartyg: och då kallar man wädrer för Storm, en stark Storm, en Orkan.

Jag talte nyss om, huru Regn kommer af molnen; men om regndropparne frysa tillsammans i luften, medan de ännu äro helt små, så komma de ner såsom små snöflak, och då kallar man det Snö, och säger att det snögar.

Men

Men om dropparne som frysa i luften, äro stora, eller om många frysa tillsammans innan de hinna ner till Jorden så blir det Hagel af. Man har ibland fått se så stora hagel som ägg, och någongång äfwen små isfycken falla ner ifrån molnen, och som de äro tunga och falla med stor fart, så kunna de slå sönder fönster, slå ner gräs och såd: ja de falla ibland med sådan fart, att de slå gropar i väggarna och i marken.

När Solen lyser på molnen, då hon skall gå upp om morgonen, så får man se Morgonrödnad, och då Solen lyser på molnen när hon går ner, så får man deri se Aftronrödnad; och när hon på ett wißt sätt lyser på wattendropparne, som falla ner i luften då det regnar, så får man se den sköna mångfärgade och jemna Regnbågen. Om du ger ätt på det, när du ser en sådan, så skall du få se, att Solen alltid är rätt bakom ryggen på dig när du står och ser på Regnbågen, om du eljest kan få reda på hwar Solen är.

Ibland får man se i luften, huru det är liksom stjernor skulle flyga på himmeln, och falla ifrån det ena stället till det andra: och den som icke wet, att stjernorna äro så oändeligen långt borta och stora, tror äfwen att det är stjernor, som han ser falla; men det är bara små eldar som äro högt öppe i luften, och fara der likasom eldpilar. Man brukar kalla dem Fallstjernor, för det, att de se ut såsom stjernor, som skulle falla. Det förstås lätt, att man icke ser dem, utan endast när det är mörkt: i synnerhet ser man dem om höstnätterna.

Ibland ser man äfwen, om winteraftnarna, när det blifwit mörkt, ljusa och swäfwande strimmor på himmelns norra sida. Mest äro de hwita; men ibland äro de röda och gula, och flamma just som lätta eldslågor öpp åt himmelen. De swäfwa mycket högt öppe i luften, och man kallar den Norrsken, emedan wi se detta sken alltid åt norr, och det blir allt starkare, ju längre man kommer åt polen, så att det till slut lyser under de långa nätterna liksom det wore det klaraste månsken. När man kommer

långt

långt åt söder, emot södra polsirkeln, får man äfwen se sådant sten söder ut.

När det om sommaren varit länge torrt och varmt, så hånder det, att man får se, huru tjocka och mörka moln samla sig tillsammans på himmeln, och göra att allt ser så mörkt och ryfligt ut. Snart får man då se, huru klara eldar i ett ögonblick glänsa till mot de swarta molnen, och strax derpå hör man huru det dundrar, så att Jorden darrar under fötterna. — Man kallar elden Blixt eller Ljüngeld, och dundret heter Åska. Slutligen, under det att det blixtar och dundrar, kommer regn ner; derpå klingas åter molnen, luften lusnar opp, Solen skiner åter klart, om det är om dagen, och Jorden, som förut war torr, ser så grön och glad ut, när den nu blifwit wattnad af det nyttiga regnet.

Gud har i allt ställt så underligt och wäl till, att man icke nog kan förundra och gläda sig deröfwer; och en hast den som icke förstår det, wet ej att Gud gör wäl, och att man bör gläda sig öfwer hans wälgörningar. En Goffe frågade engång sin Far: Pappa, huru kommer det till, att det ibland är så kallt att man fryser, och ibland så varmt att man just will brinna opp och att det ibland blåser skepp och hus omkull, och att Åskan ibland kultrar så förskräckligen? hwarföre will Gud göra öf illa och skrämna öf? — Mitt barn, swarade Fadren, Gud gör intet annat än det som är mycket godt, fastän du icke förstår hwartill allt det der är nyttigt. När du blir äldre, så att du kan förstå allt hwad jag har att säga dig, så skall jag förklara för dig så många saker, som nu så länge måste synas dig obegripliga; och då skall du lära, att i allting se huru god Gud är, och huru wäl Han gör i allt, som Han sjelf will och gör; och att det, som den okunniga tycker wara ondt och förskräckligt ofta är det bästa och nyttigaste i hela naturen. War nu bara tacksam, så håller Gud af dig äfwen. — Goffen tackade sin Far, och när han sen u. n. te efter, så önsjade han innerligen, att han snart skulle få weta allt det der, som han ännu icke kunde förstå. — Det war en beskedlig Goffe! Det war en förstående Fader!

Om det som är på Jorden.

Sedan jag nu således har beskrifvit huru Jorden inwärttes är beskaffad, och hwad som fins och sker i luften som är omkring henne; så bör jag nu äfwen beskrifwa hwad som fins på Jorden, och hwilket är så oändeligen många saker. Ja det är så många, att jag knappt wet hwar jag skall börja.

I. Om Land och Watten i allmänhet.

Det första, som man på Jorden bör lära känna, är den allmänna fördelningen af Sjö och Land, ty hela ytan af Jorden är inänt anpart än Land och Watten. — Somliga land äro så ofantligt stora, att man fick resa i lång tid, ibland mer än ett helt år, innan man skulle hinna föra ifrån den ena ändan af landet till den andra: somliga åter äro mindre, så att man på kortare tid kan fara öfwer dem: och somliga äro helt små. Alla land äro omgifna af watten, så att hwart man wänder sig, kommer man till slut till watten eller sjö, bara man far rätt fram. Om ett land är mycket stort, många många mil långt och bredt, så kallar man det ett **Fast-land**; men ett land som är mindre, så att det icke är mycket långt till wattnet på någondera sidan kallar man en **D** a): är det ännu mindre, så heter det en **Holme**: och när bara ett berg står öppe ur wattnet, så kallar man det en **Klippa** eller ett **Skär**; och om många **Sar** och **Holmar** och **Klippor** finnas utnär hwarandra uti en sjö, så säger man att det är en **Skärgård** b). Ett land som watten går omkring, liksom omkring en **D**, men som likwäl på en sida, med ett smalt land, hänger fast wid ett större land, kallas en **Halv-d** c): och ett sådant smalt land, som liksom sammanbinder två större land, kallas en **Landtunga** eller ett **Bo**, och ibland äfwen ett **Näs** d), fastän man rättare

a) På Latin: *Insula*; på Franska: *Ile*, eller *Isle*.

b) Fr. *Archipel*.

c) Lat. *Peninsula*, eller *Chersonesus*; Fr. *Presqu'île*.

d) Lat. *Isthmus*; Fr. *Isthme*.

fåger Näs, om ett smalt land, som stjuter långt ut i sjön. När ett hörn af ett land går ut i sjön, så kallas det utstjutande hörnet, en Udde, en Landtudd, eller ett Kap a). Ett slätt land, som är sandigt och ofruktbart, så att derpå ej vill växa något, kallas en Sed, och om ett sådant ofruktbart land är stort, kallar man det en Öen b). Den delen af ett stort land, som ligger utnär en stor sjö, kallas Kust c), och den yttersta randen af landet, som vattnet plaster på med sina vågor, kallas Strand.

När man vill rita af ett land på ett papper, så bör man rita det, ehuruval det blir i smått, med alla sina Uddar, och Näs, och Holmar, och Ed, och Halsöar, och Stränder, just som det är på Jorden. Men för att kunna få alldeles lamma skapnad derpå, så måste man först rita åt sig ett litet mått, hwarefter man skall mäta det lilla landet på papperet, såsom man med mil och alnar mäter det stora landet på Jorden. Man låter ett litet stycke af måttet heta en mil: och så många mil ett land då är långt och bredt på Jorden, så många sådana der små mil gör man sitt lilla land på papperet. Du kan då lätt förstå, så snart du litet tänker efter, att ju mindre man tager sina små mil, desto mindre figur af landet, som man ritat, får man: och när man skall på ett ark papper, eller ett blad, rita af hela ena sidan af Jorden, så måste man rita efter ett ganska litet mått. En mil kan der knappt skönjas med ögat d). — Ett papper, hvarpå man

har

a) Lat. Promontorium eller Caput: Fr. Cap, Promontoire, Pointe: på Engelska: Cape, Foreland, Promontory: på Italienska: Capo: på Spanska: Cabo: på Portugiska: Vorgebirge o. s. w.

b) Lat. Desertum: Fr. Desert.

c) Lat. Littus: Fr. Côte, Rivage.

d) Utom detta, bör man äfven ställa så till, att man vet på hvad ställe en ort ligger på Jordklotet; men för att kunna weta det, så måste man weta huru långt den orten ligger öster ut ifrån första Meridian, hwilket afstand kallas Ortens Longitud eller längd, samt huru långt densamma ligger ifrån Equatorn, antingen norrut eller söderut,

har Land och Sjöar afritade, kallas Karta a), och måttet, hvarrefter man på Kartan ritat landen och sjöarna, har man gifwit namnet Skala b).

Man brukar wänligen på en Karta hafwa stranden mörk, på det att den, som ser derpå, skall lätt kunna se skillnaden mellan sjö och land: och landet färgadt, antingen ljusrött, eller ljusgult, eller grönt, då man plår säga att

då det förre kallas en orts nordliga Latitud eller bredd, och det sednare en orts södliga Latitud, eller bredd. — Si snart man berföre får weta en orts longitud och latitud, så kan man straxt wisa på Globen eller Globkartan det stället, der den ligger, fastän den icke står der upptagen förut.

a) Lat. Mappa geographica: Fr. Carte. En Globkarta kallas på Franska Mappemoude.

b) När man will mäta huru långt det är ifrån ett ställe till ett annat, eller huru långt och bredt ett land är, så brukar man sådana mil, som jag förut har beskrifwit, och sådana alnar och famnar; men när man will weta widden af ett land, eller huru stort följt det innehåller, så mäter man det med Kwadratmått, såsom qwadratmil, qwadrat alnar, och så widare. En qwadrataln betyder då en fyrkant eller ruta, som är en aln på hwar sida: och en Kwadratmil är en ruta, som är en mil på hwar sida. Man bör då bara anmärka, att rutnan bör hafwa rätta hörn och icke sneda, ty des sneda rutnan är alltid mindre än den rätta, fastän sidorna äro lika stora: såsom du kan se af de twänne figurez

a och e som stå här bred wid. — När man berföre säger, att ett Land är 20 qwadratmil stort, så är meningen den, att på

det landet skulle rymmas utiår hwarandra 20 sådana rutor, som hade en mil på hwar sida. — Om golfvet i din Kammar är 8 alnar långt och 6 alnar bredt, så är det 48 qwadratalnar stort; ty om du delar det i rutor, med en aln på hwar sida, så får du 8 rad r rutor, med 6 rutor i hwar rad. En qwadratfam innehåller 9 qwadratalnar: och hela Jordklottets yta innehåller 4,478,000 qwadratmil. Gwilten v. antug widd!

ett bet är illumineradt eller koloreradt; men sjön lemnar man antingen hwit, eller ock har man den helt ljusblå. Du kan således, så snart du får se en Karta, se hwad som på den är land eller sjö: huru stränderna gå i ud-
dar och bukter: huru öarna och landen äro bildade: huru de ligga utnär hwarandra: och huru floderna slingra sig till dess de falla ut i sjöarne och hafwen. Desutom brukar man antingen skrifa namn på hwart ställe på Kartan, så att man der kan läsa hwad den sjön, eller det landet, eller det stället heter, som man har för sig; eller också utmerker man det med en siffra eller en bokstaf, eller något annat tecken, då namnet står med samma merke eller tecken i boken, så att man på det sättet får reda på, hwad orten heter — i Boken, och hwar den ligger — på Kartan.

Det fins två ofantligt stora Land på Jorden, såsom du får se, om du tar en Globkarta för oia. Du ser nämligen då det ena af dem på den ena hälften eller rundeln, och det andra stora landet på den andra. Det första af dem sträcker sig ifrån första Meridianen öster ut ända in på det andra halfklotet: går med sin norra kust alle inom norra Polskretsen: sträcker sin södra udde långt ner om Stenbockens wändkrets, in i det södra tempererade Luftstrecket, — och kallas **Gamla Werlden**, för det, att wåra förfäder hafwa lefwat der, och wi weta, hwad som der har händt ibland menniskorna, under 3 till 4 tusen år. Det andra stora landet, deremot, kallas **Nya Werlden**, för det, att en Sjöfarande ifrån Gamla Werlden, som, för icke mer än 300 år sedan, seglade dit för första gången, wid sin återkomst berättade, att han funnit en ny werld på andra sidan om ett ofantligt haf, öfwer hwilket ingen före honom hade seglat *) Denna nya Werlden har sin stör-
sta

*) En gång lära wäl också mina små och nygiriga Läsare få weta hwad som hände honom på denna underbara resa; men det står i andra böcker. Här will jag endast säga dem, att han hette Christopher Columbus (Christoval Colon),

sta längd i norr och söder, ty den går ända upp emot norra polen, och vi weta ännu icke hwar den slutas, emedan ingen har rest så långt upp i dessa okända land; men mot söder sträcker landet sig nästan intill södra Polsfirkeln, så att det upptager nästan hela Jordens bredd, hwaremot det i öster och väster icke har en så ofantlig widd; ehuruwäl det näst söder om eqwatorn är nära 500 mil bredt. — Man kallar äfwen ofta hela detta landet med ett namn Amerika. Utom dessa två ofantliga landen, ser du en mengd af större och mindre Öar kringspredda på ytan af Jordklotet; men i synnerhet finner du en stor samling af öar på sydsödra sidan om Gamla Werlden, och deribland en, som kallas Ulmaroa eller Nya Holland, och som är så ofantlig, att den är öfwer 400 mil lång och 300 mil bred. Denna samling af öar har man ännu sednare lärt känna, än Amerika.

Om du närmare betraktar bilden af Gamla Werlden, så finner du snart, att den består af 2:ne försträcktligt stora halföar, som med ett smalt ed hänga tillsammans lites norr om Kräftans Wändkrets. Den mindre af dem, som också Eqwatorn går fram öfwer kallas Afrika: och den större betraktar man alltid såsom bestående af twenne delar, hwaraf den wästra och mindre kallas Europa, och och den östra och större Asien. På samma sätt består Nya Werlden af twenne halföar, hvilka med en smal landtunga hänga ihop: och af dem kallas den norra wäl ofta Norra Amerika, men heter rättare Kolumbia, emedan han hette Columbus som upptäckte den: likasom den södra heter Amerika eller Syd-Amerika, för det, att den, som första gången besökte och beskref det landet, hette Amerikus. När du härjemte erindrar dig den stora ön, som ensam är nästan så stor som hela Europa; så finner du lätt, att allt det Landet som fins på Jorden, består af sex delar, tre i Gamla Werlden, två i den nya, och en för sig sjelf: och dessa delar har man kallat Werldsdelar. Werldsdelarna äro således sex: 1) Europa, 2) Asien, 3) Afrika, 4) Kolumbia, 5) Amerika, och 6) Austra-

ken a) eller Polynesian b), som utgöres af den stora samlingen af öar söder om Asien. — Det Edet, hvarpå man landvägen kan komma ifrån Afrika in i Asien, kallas Sueziska Väset, eller Edet wid Suez; och den Landtungan, som sammänbinder Kolumbia med Syd-Amerika, heter Panama-Väset.

Asien är den största af alla världsdelarna. Den är halfannan gång så stor som Afrika; nästan dubbelt så stor som Kolumbia, och mer än två gånger större än Amerika: den är tre gånger så stor som Polynesian, och fyra gånger större än Europa, hvilken således är den minsta af dem alla. Och om vi vända om denna jämförelse, och börja med Europa; så är Polynesian nästan halfannan gång så stor, Amerika nästan dubbelt, Kolumbia mer än två gånger, Afrika inemot tre gånger, och Asien fyra gånger så stor som Europa c).

Asiens norra del, i synnerhet mot öster, är kyligt kall: den medlersta deremot är tempererad, och den södra, som

- a) Edet Australien betyder: Landet-söder-ut, eller Söderländerna: ty latinska ordet australis betyder: hvar som är söderut.
- b) Namnet Polynesian kommer af de grekiska orden polys, många, och nê-ôs, Ö, och betyder derföre: Världsbelet med många öar.
- c) Den som vill meta huru många qvadratmil hvardera af dessa världsdelar är, för att ännu närmare lära känna deras storlek, får jag lämna den under rättelse, att Asien är 336,000 qvadratmil: Afrika 244,000: Kolumbia 184,000: Amerika 148,000: Polynesian 115,000, och Europa 85,000 qvadratmil; så att allt det torra på Jorden tillsammans räknadt utgör ungefär 1,112,000 (en miljon, ett hundra tolf tusen) qvadratmil; hvilket vill säga wid påf sjerdes delen af hela Jordklotets yta, som räknas, såsom jag redan nämt, till 4,478,000 Qvadratmil.
- Härvid bör likväl merkas, att midden af Kolumbia och Australien icke är alldeles vis; ty man känner ej ännu norra kusten af Kolumbia, och icke heller de land, som sannolikt ligga närmast omkring södra polen, och som derföre skulle höra till Australien; för det, att dessa länder ligga i de kallaste zonerna af Jorden.

som går ner ända till equatorn, är ganska varm, men äfwen mycket angenäm. Med Europa förhåller det sig på samma sätt, fastän den icke hinnet så långt emot söder. Afrika har en tempererad värma både wid norra kusten och södra udden; men midt i landet, i synnerhet norr om equatorn är det gräsligen hett, och denna hetta är allra starkast i en ofantlig öken, som ligger just under norra wändkretsen, och kallas Sahara. I den trakten blåser ibland en wind, som är så brännande, att den kan döda människor och djur om man kommer för den. — Kolumbia är äfwen mycket kall emot nordn: den är tempererad mot norra wändkretsen, och längre söderut mot nåset, är wäl ganska varmt, men tillika mildt och behagligt. Amerika ligger wäl under equatorn: men der är likwäl icke på långt när så hett som i Afrika, utan mycket mildare, och mot söder blir det allt kallare och kallare, så att det wid södra udden, som heter Kap Horn, är gräsligt kallt. Swad Polynesian åter angår, ligger största mängden af dess öar i det hetta luftsträcket; men den stora wattenmassan, som omger dem, svalar af luften, och gör dem till de ljuswaste och vackraste länder på Jorden. De delar åter, som ligga längre mot polerna, blifwa i samma mån kallare: och de, som ligga längst åt söder, hafwa nästan en dyphörlik winter.

Sådant är i förthet det Land som fins på Jorden: Låt oss nu kasta en blick öfwer de stora wattenrymderna, som omgifwa alla dessa land, och som skilja dem ifrån hwarandra.

Det är wäl stora Land på Jorden; men likwäl fins det ännu mycket större Ödar; ty tre delar af Jordens öta ligga under watten, och endast en fjerdedel deraf är torr. Ja det fins så stora ödar, att man får segla rätt fram i flera månader med mycket stor fart, utan att man ser annat än himmeln öfwer sig och wattenet under sig; utan minska stymt af Land. Dgat söker förgäfves, under all den tiden, utåt den stora wattenytan, att finna något tecken

tecken till land, eller något synbart föremål, utom vägoräna och himmeln. Likväl kan man, så snart man ser Solen eller Månen eller Stjernorna, räkna ut hvar man är på Jorden *), och på det sättet få weta, huru långt man har till bekanta land: och så har man äfwen Kompassen, som alltid wisar hwart norr är **), så att man på den kan se i hwad wäderstreck man seglar.

De största Sjöarna, som äro så fastligt stora, som jag nyss beskrefwit, kallas Oceaner eller Werldshaf. Alla stora sjöar, eller alla sjöar som äro så stora, ätt man, då man en klar dag är ute på dem, ej ser land åt någon sida, kallas Haf ***) , och således äro Oceanerna desamma som de allrastörsta Hafwen. En Sjö, som till det mesta är omgifwen af land, men på en sida hänger fast wid en större sjö, kallas en Wik †): och om Wiken är mycket stor,

*) Att räkna ut hvar man är på Jorden, är desamma som att räkna ut Longituden och Latituden för det ställe hwarpå man är.

**) Efter jag nämnde Kompassen, så måste jag äfwen i förbigående säga hwad det är. — Kompass kallas en liten låda, i hwars botten man satt en spetsig nål, eller ett stift: sedan har man tagit ett smalt stålstycke, och gjort ett hål i ena sidan midt på desamma, och sen har man afpassat det så, att när man lagt ståltråden på nålens udd, wäget den jämt, och kan swänga omkring i lådan. När man då på ett wißt sätt strefit ståltråden med en sten, som kallas magnet: så får stålet den underbara egenskapen; ätt det alltid wrider den ena ändan mot norr, så länge det på nålen får swänga fritt: och om man fäster på ståltråden ett rundt papper, hwarpå man ritat linier i kors, för ätt utmärka wäderstrecken, såsom jag förut har wisat; så kan man på papperet, som ståltråden wrider med sig, se hwart norr och söder och öster och väster är, och således äfwen weta, i hwad wäderstreck man seglar. Kompassen wisar likwäl icke på alla ställen på Jorden rätt åt norr; utan på somliga ställen mera västerut, och på somliga mera österut: och det är det, som kallas Kompassens misswising, hwarom talas i Resebeskrifningar och äldra böcker.

***) Lat. Mare: Fr. Mer.

†) Lat. Sinus: Fr. Golfe, Baie: Ital. Golfo: Engelsk Bay, Gult: Dytka: Meerbusen.

för, kallar man den en *Zafswik*. Det är derföre lätt att förstå, att en stor wik kan hafwa många små wikar, och har det också verkeligen; ty sällan är en strand ett stycke rak, utan går jemt i wikar och uddar. Om en sjö har land på alla sidor, så att watten bara rinner ut den i en annan sjö, så kallas den *sjön*, som är så omstångd af land, en *Innsjö* a). En liten *Innsjö*, kallar man ett *Tråsk* b); och ett *Tråsk*, i hwilket fins så litet watten, att tusen och jord sticka upp på många ställen, kallar man ett *Rår* b), eller ett *Moras*, som du väl lär weta. Ett smalt watten, eller en smal sjö, som går ifrån en större sjö till en annan, kallas ett *Sund* c). När watten kommer upp är marken, liksom ut en pipa, så kallas det en *Rälla* *); och när watten rinner längs marken i en smal väg, kallar man det en *Rännel*, hwilken, då den blir större, får beta en *Bäck* d). När flera bäckar så flyta tillsammans, att deraf blir ett större rinnande watten, kallas detta watten en *Å* e), och då flera åar förena sig, så att det blir ännu större, så kallas det en *Ström* eller *Flod* e), och de största floder kallas *Elfwer*. Det ges *Elfwer*, som äro så ofantligt stora, att de äro flera hundra mil långa, och så breda, att man ej ifrån den ena stranden är i stånd att kunna se den andra. Ett sådant ställe i en flod, der watten, som rinner, faller brantare ner, så att det der brusar och strömmar hastigare, kallas en *Fors*: och en mycket brant *Fors* kallas *Wattenfall* f). Det fins *Wattenfall*, som på engång äro mycket rhylliga och sköna. Man får se stora floder störta sin ofantliga wattenmassa ut

a) Lat. Lacus: Gr. Lac: Ital. Lago: Eng. Lake, Sea.

b) Lat. Palus: Gr. Marais.

c) Lat. Fretum, Bosphorus: Gr. Detroit, Pas: Ital. Stretto: Span. Estrecho: Eng. Straight: Tyff. Meereng.
ge. *) Lat. Fons.

d) Lat. Rivus: Gr. Ruisseau.

e) Lat. Fluvius: Gr. Fleuve, Riviere: Ital. Rio, Riviera, Fiumana.

f) Lat. Cataracta: Gr. Cassade.

utföre branta klippor med en förfräcktlig fart, och med sådant dån och brusande, att det hörs många mil omkring, och att wattenet stånker som en rök högt opp mot sky. Det fins äfwen så branta wattenfall, att man kan gå fram imellan det nedrusande wattenet och klippan, som det faller ifrån: och det fins wattenfall, som äro så höga, att wattenet, som faller, blir bara som en dimma eller ett duggregn, innan det hånner ner till marken.

Men det är icke nog med det, att wi weta, att det fins stora sjöar och strömmar och strömfall på Jorden; wi böra äfwen lära oss känna hwilka och hwarest de äro. Om du kastar din blick öfwer ytan af Globen, så finner du snart, att Oceanerna eller de stora Werldshafwen äro fyra: 1) Wästra Ocean eller Atlantiska Hafwet a), som ligger på wästra sidan om gamla Werlden och sträcker sig i wäster till Kolumbia och Amerika: 2) Östra Ocean eller Stilla Hafwet b), som äfwen ofta har blifwit kalladt Söderhafwet c), ligger öster om gamla Werlden, och wäster om den nya: och kallas äfwen Stora Ocean, för det, att det är det största af alla haf: 3) Södra Ocean, eller Indiska Hafwet d), ligger söder om gamla Werlden, mellan Afrika, Asien och Polynesian: och 4) Norra Ocean eller Ishafwet e), som ligger norr om Europa, Asien och Kolumbia, eller omkring norra polen.

E

Sör

a) Lat. Oceanus Occidentalis, Mare Atlanticum. — Kallas på somliga Kartor Mer du Nord. Söder om Equatorn kallas detta haf äfwen Etiopiska hafwet.

b) Lat. Oceanus Orientalis, Mare Pacificum: Fr. Mer Pacifique.

c) Mer du Sud eller del Zur. — Di man står på Panamaöset, så har man Stilla Hafwet söderut, och Atlantiska Hafwet norrut; och derföre siä det ena heta Mer du Sud och det andra Mer du Nord. Men dessa namn brukas nu mera mycket sällan.

d) Lat. Oceanus Meridionalis, Oceanus Indicus: Fr. Mer des Indes.

e) Lat. Oceanus Septentrionalis: Fr. Mer Glaciale.

För att bättre lära känna dessa Haf, bör du företaga dig, att med mera uppmärksamhet betrakta dem ett och ett i sänder. — Jag skall leda din blick öfver dem i följande ordning.

Östra Oceanen. Betrakta först den Stora Oceanen eller Stilla Hafvet. Du ser då för dig ett ofantligt haf, som intager nästan hälften af hela Jordklotets yta. Endast en myckenhet af små öar ligga långt ifrån hvarandra fringspridda på dess omätliga rymb. På västra sidan om denna Ocean, ser du Asien, på hwars kust hafvet bildar fyra stora hafswikar: af hwilka den nordligaste är den största, och kallas **Lama eller Tungusiska Hafswiken a)**. Den andra, som du ser dernäst, sedan du kommit söderom några stora Öar, är äfwen riktad mot norden, och kallas **Hoanghai b)** eller **Gula hafvet**. Den tredje ligger straxt söderom norra Wändkretsen, och heter **Tonkinska Wiken c)**: och den fjerde, som är nära Equatorn, och nära Asiens södligaste udde, kallas **Siamiska Wiken d)**. Polynesiens Öar taga här emot, och utgöra sedan gränsen på sydvästra sidan, för den Ocean hvarom vi nu tala. En oändelig mängd af Sund äro här mellan öarna, genom hwilka man kan komma in åt Indiska hafvet, och en Hafswik, kallad **Karpenariska Wiken e)**, bryter in på norra kusten af ön Ulimaroa. Mot söder förlorar Stilla hafvet sig i Söderpolens istrakter, och på östra sidan derom, ligga bägge delarna af nya Werlden, med en jernare strand, om man undantager **Panamiska Wiken f)** wid Equatorn, **Kaliforniska Wiken g)** under norra Wändkretsen, och en stor men mycket öppen wik,
lån

a) Fr. Mer d'Ochotsk.

b) Fr. Mer jaune.

c) Fr. Golfe de Tonquin.

d) Fr. Golfe de Siam: Lat. Sinus Siamicus.

e) Fr. Golfe de Carpentarie.

f) Fr. Golfe de Panama.

g) Fr. Golfe de Californie, eller Mer Vermeille.

Längre i norr. Litet norr om Equatorn, eller imellan Siamiska och Panamiska wikarna, är hafwets bredd nära två tusen mil; men mot norder draga Asiens och Kolumbias kuster sig trängre mot hwarandra tillsammans: och först när man kommer nära mot Polcirkeln, finner man Sundet Anian, (af många kalladt Berings Sund), hwarigenom man kommer opp i Norra Ocean, och hwilket således skiljer Asien ifrån Kolumbia.

Norra Ocean. Ungefär midt i detta haf ligger norra polen, och det hinner nästan på intet ställe ner till Polcirkeln engång. Du kan då lätt föreställa dig, huru stark kolden skall vara der. Man har wäl gjort flera försök, att segla härigenom norr om både gamla och nya werlden, men det har icke welat lyckas, för köld och is; och ännu känner man icke norra stränderna af Kolumbia. Några stora öar ligga i detta haf, och till dem resa flera skepp om sommarn, för att fånga walfiskar: och i allmänhet fins här otroligt mycket fisk af många slag. — Af Hafswikar, som komma ifrån Norra Ocean, är en i Europa, kallad Gwita Hafwet a): och en i Asien, som fått namn af Obiska Wiken b), rättmeligen stora.

Wästra Ocean. Utur Ishafwet kommer man ner i Wästra Ocean eller Atlantiska hafwet. En stor Ö, wid namn Island, ligger här under Polcirkeln midt i hafwet, och utmärker skillnaden mellan Norra och Wästra Oceanerna. Sedan man kommit ner i den sednare, har man på östra sidan, werldsdelarna Europa och Afrika: och här tränga i synnerhet twenne wikar långt inåt landet. Den nordligaste af dem, som går in i norra delen af Europa, kallas wid inloppet Nordsjön c); och längre in, Östersjön d), som sjelf äger flera grenar mot norr och öster: och den andra går in imellan Europa och Afrika,

a) Lat. Mare Album: Fr. Mer Blanche.

b) På Ryssa: Obskaja Guba.

c) Lat. Mare Germanicum: Fr. Mer d'Allemagne.

d) Lat. Mare Balticum: Fr. Mer Baltique.

och kallas *Medelhafwet a)*. Denna är den största af alla hafswikar på Jorden. Den går ända opp emot *Asien*, och grenar sig i flera mindre wikar, i sönnerhet på norra sidan. Under *Equatorn* går en stor bukt inåt *Afrika*, hwilken kallas *Guineiska Wiken*, och här utansföre kallas hafwet, *Etiopiska Hafwet b)*. På wästra sidan om *Atlantiska hafwet* ligger nya *Werlden*: och der ser du, norr i *Kolumbia*, två nne ofantliga hafswikar, som kallas *Baffins och Gudsöns Wikar c)*. Wid norra *Wändkretsen* går en annan wik in åt landet, mellan *Kolumbia* och *Amerika*: och denna wik, som heter *Mexikanska Wiken d)*, är näst *Medelhafwet* den största på Jorden. Utansför den östra kusten af *Amerika* kallas *Oceanen Brasilianska Hafwet e)*: — och emot söder sträcker denna *Ocean* sig fram, ända till *Polen*. Man kommer ur *Wästra Ocean* till *Stilla Hafwet*, förbi *Amerikas* södra udde, som kallas *Kap Horn*, och till *Indiska Hafwet* förbi *Afrikas* södra udde, som fått namn af *Goda Hoppets Udde f)*, för det att den *Man*, som första gången seglade till densamma, ändteligen här såg landet slutas, och wika österut, och man således fick godt hopp, att komma sjöledes in i *Indiska Oceanen*, dit man önskade finna en väg.

Södra Oceanen, eller *Indiska Hafwet*, går öster om *Afrika* norrut, och möter, ett stycke på andra sidan om *Equatorn*, stränderna af *Asien*, der flera stora hafswikar tillskapas och tränga långt in i landet: såsom *Röda Hafwet*, eller *Arabiska Wiken g)*, mellan *Afrika* och *Asien*.

a) Lat. Mare Mediterraneum.

b) Lat. Oceanus Aethiopicus: Fr. Mer d'Ethiopie.

c) Lat. Sinus Baffini, Sinus Hudsoni: Fr. Baie de Baffin: Baie de Hudson.

d) Lat. Sinus Mexicanus: Fr. Golfe de Mexico.

e) Fr. Mer de Bresil.

f) Lat. Caput Bonæ Spei: Fr. Cap de Bonne Esperance.

g) Lat. Mare Rubrum, Sinus Arabicus; Fr. Mer Rouge, Mer Vermeille, Golfe Arabeque.

Asien: Persiska Wiken a) och Bengaliska Wiken b). På östra sidan stänges denna wattenrymd af Polynesiens Öar, och söderut möter åfwen här Söderpolens Ishaf, Ett ansenligt antal af större och mindre öar ligga åfwen kringspidda i denna Ocean.

När man således ser öfwer de stora Wattenen, så finner man, att mestadelen af dem ligger på södra hälften af Jorden, eller söder om Equatorn, och att södra Polen ligger midt i ett alldeles ofanteligt haf.

På de stora hafwen mellan Wändkretsarne blåsa windarna icke så ombytligt, som hos oss, att det den ena dagen blåser norðan, den andra sunnan, den tredje östan, och ofta flera wäder på en dag. Nej! östanwädet fortfar utan uppehör på Stilla och Atlantiska hafwen, samt söder om Equatorn i Indiska Ocean, så att aldrig någon annan wind blåser ute i dessa haf: och i norra delarna af Indiska Oceanen, åfvensom i hafwet näst utanför Siamiska och Tonkiniska wikarna, byter winden om endast två gånger om året, så att det blåser en ständig nordostwind under det halwa året, som Solen är söder om Equatorn, och under andra halwa året en ständig södväst. Sådana ständiga windar kallas Passad-Windar; men du bör icke förgåta, att de siunas endast imellan Wändkretsarne, och ute på Oceanerna; ty wid landet byter winden i det heta luftstrecket så besynnerligen om, att den om dagen, när hettan ökas, blåser ifrån sjön till landet för att afswala luften, och om natten twärsom ifrån landet till sjön, för att bortföra öfwer hafwet den af Solen på landet upphettade luften. — Så underbart är allting anstaltat i naturen.

De som segla omkring Jorden, fara derföre gemensamt allt wästerut: så att de kunna betjena sig af de ständiga windarna, i synnerhet i Stilla hafwet. Den wäg de måste taga, när de komma ifrån Europa, är den: att de igenom Atlantiska hafwet segla till Amerikas södra udde,

der

a) Lat. Sinus Persicus.

b) Lat. Sinus Bengalicus: Fr. Golfe de Bengale.

ber de då, antingen gå omkring Kap Horn, eller igenom ett långt sund, som är nära derintill och kallas Magelanska Sundet *), för det, att den som först seglade den vägen hette Magellan **); men de råka der nästan alltid ut för stormar och oroligheter. Sedan de hunnit väl förbi denna farliga udde, styra de norrut mot Equatorn, och följa då med östanvinden öfver Stilla hafvet, hwarest de under vägen plåga gå i land här och der på de små, men flöna öarna, som ligga i detta haf. De segla sedan igenom sunden mellan öarne, som äro mellan Asien och Ulimaroa, in åt Indiska Oceanen, och igenom den, förbi Goda-Hopps-Udden, tillbaka in i Atlantiska hafvet: der de åter vända norrut, för att komma hem till Europa. — Du må tro att en sådan resa icke kan göras på kort tid. Man behöfver wänligen dertill mycket mer än ett helt år.

Utom de redan omtalade Sunden, Anian och Magelans Sund a), hwarigenom man kommer in i Medelhafvet: Drefund, hwarigenom man kommer in i Östersjön: Babelmandeb b), som leder in i Arabiska wiken: Straat Sunda, som går imellan Asien och Polynesian, och sammanbinder Indiska hafvet med Östra Ocean: Hudsons Sund, som utgör inloppet till Hudsons wiken, och Dazwis Sund, hwarigenom man kommer in i Baffins wik.

De största och merkwärdigaste Öarna på Jorden, utom Ulimaroa, som för sin storleks hedsred bör kallas fastland, will jag äfwen här uppräknas. De äro som följer: Borneo och Nya Guinea i Polynesian: Madagaskar öster om Afrika: Sumatra söder om Asien: Britannien c) väster om Europa: Celebes i Polynesian: Nipon öster om Asien: Nya Zelandä Öarna sydast om Ulimaroa:
Ja.

*) Lat. Fretum Magellanicum   **) Magelhaens.

a) Lat. Fretum Gaditanum: Fr. Detroit de Gibraltar; på Spaniska: Estrecho de Gibraltar.

b) Kallas också ofta Babelmandel; men det är oriktigt.

c) Lat. Britannia magna; Fr. Grande Bretagne.

Jawa wid Straat Sunda: Stora Papus Sn öster om Celebes: Nova Zemlas Dar norr på Asien: Jöland: Luzon a) nordöst em Berneo. Newfoundland (Njufoundland) b) öster på Kolumbia: Tschoka, eller Sachalien, i Tungusiska wiken: Kuba i Mexikanska wiken: Irland c) väster om Britannien: Diemens Land b) söder om Ulmaroa: Domingo eller Hayti e) nära till Kuba: Magindanao söder om Luzon: Ceylon f) söder i Asien: Simbu öster om Nya Guinea: Spitsbergen långt öppe i Norra Ocean: Dagoa nära till Simbu: Gilolo, eller Halemahera, öster om Celebes: Karyswans S i Hudsons wiken: Sicilien, Sardinien g), Korsika h), Kreta i) och Cypern k) i Medelhafvet: Jamaica söder om Kuba, och Porto Rico öster om Hayti: Magellans Darna eller Eldslandet l) wid Kap Horn: och otaligt många andra.

Stora Insjöar finnas äfwen, och jag will här nämna de merkwärdigaste: såsom Swarta m) och Raspiska hafwen n) på gränsen mellan Asien och Europa: En samling af flera stora Insjöar i Norra Amerika mellan Hudsons och Mexikanska wikarne: Marawi i östra delen af Afrika: Ural litet öster om Raspiska hafwet, och Bajkal in i landet af Asien: Parime i Syd Amerika, mellan Equatorn och nordöstra kusten: och Titikaka wid västra

ku:

-
- a) Lat. Luconia.
 b) Lat. Terra Nova: Fr. Terre Neuve.
 c) Lat. Hibernia.   d) Fr. Terre de Diemen.
 e) Kallas också Hispaniola på Latin.
 f) Lat. Celandum: Fr. Ceilan.   g) Fr. Sardaigne.
 h) Fr. Corce.
 i) Lat. Candia: Turkarne kalla den Ghirith eller Kriti.
 k) Lat. Cyprus: Fr. Cypre.
 l) Lat. Insulæ Magellanicæ, Terra Ignis: Fr. Terre de Feu.
 m) Lat. Mare Nigrum, Pontus Euxinus; Fr. Mer Noire.
 n) Lat. Mare Caspicum: Fr. Mer Caspienne.

Kusten af samma werldsdel, nära Stenbockens wändkrets: samt Ladoga och Onega i Europa, söder om Hwita hafwet.

De största Elfwerna som finnas på Jorden äro följande *): 1) Apurimak eller Amazonfloden i Amerika, som rinner ut i Västra Ocean nära wid Equatorn, och är den största af alla floder: 2) Nil, som i östra delen af Afrika, faller ut i Medelhafwet: 3) Angara eller Jeniseja, som i Asien faller ut i Ishafwet: och 4) Tangtseliang eller Kiangsfloden, som flyter i Asien österut till Stilla hafwet: hwilka fyra äro alla mer än 400 mil långa: — 5) Soangho eller Gula Floden, litet norr om Tangtseliang: 6) Obi, som flyter norrut i Asien och faller i den wiken, som af denna floden kallas Obiska wiken: 7) Missuri eller Missippi, som, i Kolumbia, faller söderut in i Mexikanska wiken: 8) Sant Lorenz Floden**), som i samma werldsdel faller österut, och är den floden, hwarigenom watten rinner utur de många och stora Insjöarne, hwilka ligga i den trakten af Kolumbia: 9) Menan-kom eller Kambodja, som faller i hafwet wid ändan af det landet, som är imellan Tonkinska och Siamiska wiken: 10) Lena, som i Asien faller i Ishafwet, öster om Angara: och 11) Paraguay, som flyter i Syd-Amerika åt söder, öfver Stenbockens Wändkrets, och faller igenom en 15 mils bred mynnig ut i Västra Ocean: alla öfver 300 mil i längd: — 12) Amur eller Seghaliensfloden, öster i Asien: 13) Ganges eller Pudda, som är en mycket ryktbar flod, och flyter ut i Bengaliska wiken: 14) Burramputer, som är näst österram Ganges: 15) Irawaddi eller Awastrommen, som är i samma del af Asien ännu litet längre österut: 16) Wolga, som flyter igenom östra delen af Europa, och faller ut i Kaspiiska hafwet: 17) O-

ri-

*) När du på Kartan funnit den flod, som du söker, så bde du följa med den under hela sin bana, ifrån dess källor, till dess utlopp, på det att du må se hwarifrån den kommer, huru den flingrar sig, hwad grenar den har, och hwar den faller ut i hafwet.

**) Lat. Fluvius S. Laurentii.

Ninoko, som faller i Västra Ocean på norra kusten af Amerika: 18) **Grat a)**, som flyter ut i Persiska wiken: 19) **Douau b)**, som rinner igenom södra delen af Europa österut till Swarta hafwet, och 20) **Joliba** eller **Nigerfloden**, som flyter midt i Afrika österut, och slutligen förlorar sig i den omätliga sandöknen, så att den (såvida man wet) icke hinnet på något ställe till hafwet: hafwa alla en längd af mer än 200 mil. Hwem skulle då kunna uppräknat den otroliga mängden af floder, som finnas på Jorden, men icke äro så ofantligt stora som dessa?

De merkwärdigaste Wattenfall på Jorden äro: **Niagara**, i Norra Amerika, der **S. Lorenz** Älfwen, under det den flyter mellan de stora Insiöarna, störtar sin ofantliga wattenmängd utföre en brant af 27 famnar, och hwilket är det wattenrikaste af alla Wattenfall. — Det högsta som fins, är i Pyreneiska Bergsäsen, der flera bäckar falla utföre en brant stenvägg om 230 famnars höjd. — Milen gör älfwen flera stora wattenfall omkring norra Wändkretsens, och närmare opp emot dess ursprung.

Alla öfriga merkwärdiga Sjöar, och Wikar, och Sund, och Strömmar, och Dar, och Uddar och mera sådant, komma att längre fram i denna bok omtalas, jemte de werldsbetar hwari de finnas och till hwilka de höra. Men sedan min uppmärksamma Läsare nu lätt känna den allmänna fördelningen af land och watten på Jorden, och fått namn på de största delarna deraf, så skola wi företaga oss, att omtala för honom, hurudana sjöarna och landet äro, såvida wi här kunna och höra göra det samma.

Botten i Sjöarna är icke jemn som golfwet; utan somliga ställen äro djupa och somliga åter grunda. Det fins ställen ute i hafwen, hwilka äro wist en mil djupa, så att man knappt skulle råcka till botten på dem, om man
 (sats)

---

a) Lat. Euphrates.

b) Lat. Danubius, Gr. Danube.

fatte en sten i ens ändan af ett snöre, som wore så långt, att det skulle råcka ifrån den ena milstolpen längs åt landsvägen till den andra. Andra ställen äro mycket grundare, så att man ej behöfwer mycket långt snöre för att råcka till deras botten. På somliga ställen åter är det så grundt, att skepp ej kunna komma fram; utan om ett skepp kommer med fart, så stöter botten eller kölén eller sidan af skeppet emot, och går sönder, då skeppet sjunker ner och brytes sönder af wågorna, och folket drunknar, om de ej kunna, med båt eller bräder, eller med simmande, komma till land. En sådan olycka kallas Skeppsbrott: och därför äro sådana grunda ställen mycket farliga för sjöfarande, och därför måste de wäl akta sig för dem; men i de stora hafwen äro icke många sådana ställen, ty der är mycket djupt. Om ett sådant grundt ställe har på botten stenar eller berg, så kallar man det ett Grund; men är det bara sand, så kallar man det en Sandbank. På somliga ställen gå berg och stenar med sin topp just under watten, och när wågorna sen gå öfwer det stället, så brusa de derpå, så att watten stånker högt opp, och att det dånar och fradgas: och sådana ställen kallar man Bränningar, eller Safsbränningar: och när man ser sådana då man seglar, så måste man akta sig för dem och fara ifrån dem; ty stöter fartaget mot dem, så gör man wigt Skeppsbrott. På somliga ställen åter går bergspetsarna opp igenom watten, och då ser man klippor och skär och där oswänom wattenytan.

Watten, som är i Sjöarne, står icke stilla. När det blåser helt sakta, så blir watten oswänpå krusigt, och då säger man att det går små wågor; men när det blåser starkt, blifwa wågorna äfwen större, och på hafwen blifwa de då så stora som stora hus; och då wältra de så stora efter hwarandra: och skeppet, som seglar der, är ibland oppe på den höga wågen, och då kan folket se långt omkring sig på watten, just som när man är oppe på en backe på landet: och ibland åter är skeppet nere imellan wågorna, och då ser folket de höga wågorna på bägge sidor om sig, och bara himmeln öfwer sig: och sen lyftes skeppet åter opp på wågen, ty det flyter allt oswänpå, för det, att det är lättare än watten som bär det. När de stora wågorna wältra

tra mot stranden, så att de icke slippa längre, så är det liksom de der skulle brytas sönder, och då dånar det hårdt och brusar så starkt, att man icke kan komma i land på sådana ställen, ty wågorna skulle slå sönder båten emot stranden, och folket skulle drunkna; utan folket som är i båten, och will komma i land, måste söka att slipa in i någon wik eller sund, der wågorna icke gå så stora, utan der det är lugnare och stillare *). Men när det blåser mycket hårdt, så att det är stark storm, så gå wågorna på hafwet ännu större, och då se de gröna och swarta ut, och då fradgas de ofwanpå topparna, så att det ser ut som der wore snödrifwor, och då yr och stänker watten omkring, och då är det så tyfligt att wara på hafwet. Då fliter wädret sönder seglen och will blåsa omkull skeppet, och folket kan icke höra och styra skeppet för stormens skull, utan är i fara att komma i sjönöd och göra skeppsbrott.

Wid stränderna i de stora hafwen får man se en underlig sak, som man aldrig får se i de små sjöarna. Man får se, att der skeppet den ena stunden kan segla, der är helt torrt, så att man kan gå der på botten, den andra stunden, och sen kommer der åter watten, så att man åter kan segla der. Man kallar denna underliga sak för **Ebb och Flod**. Det går så till. När det är så grunde att skeppet bara jemt flyter fram, såsom i en wik, som icke är mycket djup, så ser man der, huru watten minskas eller rinner utur wiken så, att der, efter 6 timmar är helt torrt, så att man kan gå på botten. Straxt derpå börjar watten komma tillbaka, och ökas allt mer och mer under 6 timmar, och då kan skeppet åter segla der. Sen minskas watten åter i 6 timmar, så att der blir torrt, och stiger åter i 6 timmar, att man kan fara med fartyg, och faller åter, och så allt immerfort. När watten faller eller minskas, kallas det **Ebb**, och när det stiger eller ökas åter, heter det **Flod** **).

Det

*) Ett sådant ställe i en wik eller ett sund, der skepp och andra fartyg kunna ligga, utan att de stora wågorna kunna komma till dem, kallar man en **Samn**.

***) Ebb och Flod kommer deras, att Månen och Solen verka på watten i de stora hafwen: men huru det går till, får man weta i **Astronomien**.

Det Vatten, som fins i goda källor, har ingen färg, och ingen smak. Det är helt klart och helt rent; men i hafvet är wattnet hwarken så klart eller så rent; utan det är ofta grumligt och smakar saltt och bittert. I ganska många insjöar och träsk och floder är wattnet icke saltt och bittert, fastän det icke alltid är klart, utan ibland grumligt; men det fins också några insjöar och källor och strömmar, hwaruti wattnet är saltt, så att det smakar helt saltt. Wattnet är icke lika saltt på alla ställen i de stora hafwen; utan der det är varmast, der är också wattnet allra saltast och allra bittrast, och det är mycket wäl att det så är; ty derigenom håller wattnet sig ständigt friskt, så att det ej ruttnar och stäms i warmen, som det eljest skulle göra.

I det heta luftstrecket på Jorden fins ingen winter, och därför fins der ingen is och snö heller, utom på de höga, mycket höga bergen: och därför ligger det aldrig is på deras sjöar eller snö på deras land. När man berättar för dem som bo der, att det händer hos oss, att man kan den ena tiden på året, nemligen om wintern, gå och föra på wattnet, som då är ofwanpå så hårdt som en sten, och att marken under den tiden är alldeles hwit; så undra de så mycket derpå, och weta icke huru det går till. Men det weta wi wäl: ty när wintern kommer och det blir kallt, så stelngår wattnet ofwanpå till is, och då lägger watten sig på landet såsom snö, så att landet som förut war grönt om sommaren, blir nu helt snöhwit. När en Man, som war hemma ifrån en ö i det heta luftstrecket, engång kom till ett ställe der det snögade, undrade han mycket derpå att det regnade hwit, som han kallade det. Men det är mycket wäl, att snön, som täcker Jorden om wintern, är hwit, ty man ser då, när det är långa nätter och korta dagar, bättre i mörkret, emedan den hwita snön lysor ifrån sig, så att man ser tydligare: och du minns wäl huru mycket ljusare det är ute om aftnarna sedan snön gjort marken hwit, än förut om hösten, då ännu ingen snö kommit. Du ser således, att Gud gjorde wäl, när han gjorde snön hwit: och så är den också så hwit och ren, att ingenting i världen kan wara hwitare och renare; men när wären kom-

mer, när dagarna åter bli långa och Solen värmmer stärs
fara ifrån höjden, så smälter snön och isen opp igen, och
sedan börjar gräset och allt annat växa: och då blir det
sommars igen.

Sallt watten fryser icke så snart till is, som det som
icke är salt; och de stora stora hafwen frysa aldrig så, att
man på isen kan fara öfwer dem. I ishafwet eller Nör-
ra Ocean, fins mycket is, nästan hela året igenom, så att
den icke en gång hinnes smälta opp midt om sommarn;
men den flyter der och far fram och tillbaka såsom wädrät
för den, i stora hopar och stycken, och kallas då Drifis.
Så gör det äfwen wid södra polen, och det ännu mer;
ty der är ännu kallare än wid den norra, och till polerna
slipper ingen för isens skull. När isen, som flyter i haf-
wet, icke hinnes smälta opp, så ökas den allt mer och mer
i ofantligt stora massor, som öfwan watten se ut som
berg, och gå förfräcktligt djupt ner i watten. De kallas
då Isberg: och när Solen skiner på dem, glimmar isen
så grann med många färger, och watten rinner utföre st-
borna, såsom forsar utför ett berg: och det är så kallt om-
kring dem, så att, när man kommer seglande, känner man
på långt håll att det blir kallt, och då bör man söka att
komma ifrån dem. Om wädrät drifwer sådane isberg emot
warmare luftstreck, smälta de opp åter; men stanna de
inom Polstrelarna, kunna de ligga der i många år. Så
ligger en is som kanske aldrig smälter, på norra kusten af
Kolumbia: och när Kapten Cook seglade mot södra Polst-
keln, såg han der omätliga isfält och isberg i långa sträck-
or bakom och öfwer hwarandra, så långt ögat kunde hui-
na; fastän det war i den tiden på året, då der skulle wara
sommars.

Men jag bör äfwen tala om, att det fins Källor, som
äro warma eller innehålla warmt watten: och af dem äro
sommiga ljumma, men andra äro kokheta, så att man kan
koka i dem om man hänger det som man will koka, i watt-
net i källan. Sådana källor finnas till exempel på Is-
land, på Sicilien, och på ganska många andra ställen i
alla Jordklotets delar. Somliga af dem spruta watten
högt opp i luften: somliga äro stilla en stund, och spruta
sen

sen det heta wättnet opp med buller och bån den andra stunden: och somliga äro stilla såsom andra källor. De kallas ofta Warma bad, för det, att man brukar bada i det warma wättnet som man tager ur dem, emedan det är mycket helsosamt. Man kan lätt begripa att det måste wara eld nere uti Jorden på sådane ställen, der wättnet i källorna blifwer så warmt.

När watten kommer i värme, så stiger det opp som en rök i luften, och då säger man, att wättnet dunstar bort. Af dunsterna, som uppstiga ifrån sjöarna och hafswen, blir sedan moln, som wädret drifwer öfwer landet: och af molnena blir rågn som wättnar Jorden, att den blir fruktbar: och sen rinner wättnet genom floderna åter i sjöarna och hafswen. På detta sättet är wättnet jemt i rörelse, för att göra Jorden skön och fruktbarande.

Det torra Landet på Jorden är icke slätt och jemnt; utan höjder, och dalar, och berg, och slätter hnta om med hwarandra öfwer allt. Att det så är, är vändeligen wäl, ty eljest skulle Jorden nästan på alla ställen wara ofruktbar, och ingen skulle kunna bo på henne. Bergen se wäl ofruktbara ut, och många äro det; men de hjelpa till att göra det öfriga landet fruktbarande. Huru kan wäl det gå till? frågar du kanske. Jo, min lilla wån, utom bergen skulle inga källor, inga strömmar eller rinnande watten finnas, ty sådana komma alltid från bergen, och utom dem skulle Jorden ej bli wättnad, utan bli helt torr såsom en öken: och om det ocksåregnade, skulle wättnet icke rinna bort, om icke landet wore ojemnt; utan det skulle bli som ett färr alltsammans. Dessutom pryda bergen och ojemnheterna landet. Utan berg skulle allt wara det samma och samma, och se så tomt och ledsamt ut; men nu ser allt så mångfalldigt ut, och allt är nytt och wacker, när det är berg och dalar, och kullar och slätter, och sjöar och strömmar om hwarandra på Jorden. Öfögar våra åsiven på de flesta bergen, och du wet huru nödwändigt det är, att få träan till att bygga hus af, och till wed. Många berg
äro

Äro äfwen täckta med mull, så att det wärer gräs och allehanda andra saker på dem, såsom på marken. Bergen innehålla äfwen många dyrbara saker, såsom gull och silfwer, och koppar och jern, och präktiga stenar, som menniska florna söka opp, och bryta ut, och använda till sin nytta och prydnad.

Om du derföre hör någon tro, att bergen äro onyttiga på Jorden; så hör du strätt att det är en oförståndig menniska, som icke wet, att allt hwad Gud har gjort är godt och nyttigt.

När man ser ett och ett berg i sänder, så ser det ut som bergen icke skulle wara i någon ordning på Jorden; men när man lär att känna mera, så finner man att det är helt annorlunda. På somliga ställen ligga berg i långa rader, det ena efter och utnär det andra, så att de sitta tillsammans nedantill, och utgöra i hela längden icke mer än ett enda berg med många spetsar på. En sådan rad af berg kallas **Bergsträcka**, eller **Bergsrygg**, eller **Bergsås**. Det ges bergsryggar, som äro försträckligt långa och stora, ibland flera hundra mil, och ifrån dem gå sedan mindre bergsryggar eller rader åt sidorna, likasom grenar ifrån ett stam. Så går en stor bergsrygg, som kallas **Andiska Åsen** *), igenom hela Amerika, allt ifrån dess södra udd, längs åt wästra kusten, ända till och igenom Panama. Det inåt Kolumbia. En sådan bergsrygg går äfwen inellan Europa och Asien, och kallas **Ural** eller **Jugoriska Bergsåsen**. Två sådana ofantliga bergsträckor gå österut genom hela Asien, nära hvars östra kust de stuligen råkas, och gå sedan ännu vidare i nordost: och många ofantliga grenar gå derifrån både åt norr och söder. Äfwen så gå flera sådana bergsryggar ifrån wäster till öster i Afrika, hwaraf den som är närmast Medelhafwet kallas **Atlas**, och man brukade fordom säga, att Atlas stödde Himmeln och bar den på sina spetsar. En ofantlig bergsrygg går äfwen igenom samma werldsdel ifrån norr till söder. Likaså stryka flera sådana bergsåsar genom Kolum-

bia:

*) Span. Cordillera de los Andes.

bla: — men alla dessa skola framdeles närmare beskrifvas.

Det fins också berg, i synnerhet uti de stora bergsryggarna, som äro försträcktligt höga. De äro så höga, att om man skulle kunna måta dem rätt ner ifrån spetsen eller öfversta toppen till marken, skulle det på somliga gå ända till en half mil i höjd. Långt efter litet, hwad höjd det är. Om man skulle kunna bygga upp ett torn som wöre så högt, att det, om det skulle ligga på marken, räckte ifrån den ena halfmilsstolpen till den andra; huru högt skulle det då icke gå? Man fick sätta hundra fyrktorn ofwanpå hwarandra, innan det skulle blifwa så högt. Det högsta berget som fins på Jorden, är ett berg i Andiska åsen icke långt ifrån Equatorn, och heter **Chimborazo** (Kimborage *), och är öfwer en half mil rätt opp, eller lodrätt, som man plår kalla det.

De höga bergen äro sällan, som de låga, runda och fulriga ofwanpå, utan deras spetsar äro branta och hwasfa, och sådana berg kallar man **Själlar**. Kanste du här hört talas om Norrka själlarna, som utgöra en rad med sådana der höga berg på gränsen mellan Sverige och Norrige.

De höga bergen sträcka sina toppar högt opp igenom molnen emot himmeln, så att då man är ofwanpå dem, så ser man molnen nedanføre kring om berget: och när man går ner eller opp, och kommer in i molnen, så ser man att de äro endast wattenångor eller en dimma, såsom jag förut har beskrifwit. Ofwanpå de höga bergen ligger is och snö, som aldrig hinner smälta opp, ehuruwäl de äro i det beta luftstrecket; emedan det alltid är kallt högt opp i luften, såtän det är varmt nere på marken.

Nu

---

*) När ett namn icke läses efter wanlig swenssk innantäning, så har jag, utnär namnet inom parentes, utsatt huru man ungefär bör läsa det, emedan denna boken, efter sin inrättning och styl, bör komma i händerna på barn förr, än man kan wänta af dem, att de kunna läsa Franska, Engelska, o. s. w. innantill.

Nu kan du äfwen begripa huru det kommer till, att Fällor och floder komma ifrån bergen. Jo: dels smälter snön och isen opp på dem, och blir till watten: dels samlas wattenhängorna kring om dem, och bli watten der, fastän det ej regnar, och dels så stannat watten, när det regnar, i bergshålor och remnor, och rinner småningom bort, och icke på engång såsom på låta marken.

Somliga ställen af landet äro högre än de andra, fastän der ej är berg, och de kallas då Landthöjder: och om de höga ställena äro långa, kallas de Landtryggar. Ifrån de höga ställena på landet, såsom berg och landtryggar, komma floderna: och när man på en karta ser på floderna hwar de börjas, så förstår man snart, att der går fram antingen en bergsrad eller en landtrygg: emedan watten icke skulle rinna, om det icke bar utföre. Twenne sådana landthöjder äro merkwärdiga i Europa: nemligen en i östra delen deraf midt imellan Hwita och Swarta hafwen, och den kallas Alauniska Höjden. Ifrån densamma rinna floder både till Östersjön, Hwita hafwet, Kaspiiska hafwet och Swarta hafwet, och den förut omtalade Wolgastoden har der sin källa och sitt ursprung. Den andra är i södra delen af Europa, wid en hög bergsrygg, kallad Alperne, och derifrån falla strömmar både till Nordsjön, Medelhafwet och Swarta hafwet. I den trakten upprinner äfwen Donau och många af dess grenar. Sådana höjder finnas äfwen i de andra werldsdelarna.

Det fins också berg, som äro brinnande eller eldsprutande. På dem är det wankligen ett hål oppe i toppen, hwatigenom rök utkommer såsom ur en skorsten. Somliga af de brinnande bergen ge aldrig annat än rök ifrån sig; men i somliga får man ibland höra ett förskräckligt buller, och då känner man hela landet skakas, så att folket, som bor nära intill berget, wet att fara bort derifrån: ty sedan kommer opp utur öppningen eld, som stiger högt opp emot himmeln: stora glödroda klippor kastas opp med sådan fart, att de slyga långt bort ifrån berget: ett svart swafvelrök sprider sig omkring liksom stora moln, och i den får man se en förskräcklig ljungeld med åska. Sedan kommer opp ur berget liksom en ström af smälta

stenar, som flyter eldröb utför Bergets sidor, och tänder eld på allt hvad den råkar, och stannar i gropar och dälder liksom brinnande sjöar, eller rinner ner i hafwet med ett förskräckligt dån. Om du slår litet smält tenn i watten, så får du höra huru mycket det fräser: du kan då tänka hvad en hel ström af den flytande eldmassan skall göra, när den rinner i hafwet. Denna eldmassa kallas Lava, och när den stelnat och blifwit kall, blir den som glas eller som slagg. — Sedan lavan runnit en tid, kommer wärligen mycket aska och pimssten upp ur bergets, och sedan stillar sig berget åter, och röker bara, såsom förut. Man kallar de eldsprutande bergen Vulkaner.

Ännu är det många Vulkaner på Jorden. På ön Island allena finnas 10 sådana: på öarna i Medelhafwet äro flera stycken. I Asien är ett wid ändan af Medelhafwet, och ett på ön Sumatra, samt flera i östra delen. I Kolumbia finnas eldsprutande berg till ett stort antal på Panamanaset, och i Syd-Amerika finnas i Andiska åsen många sådana. Äfwen Polynesiens öar bära flera styckets Vulkaner, och några äro på öarne omkring Afrika: så att antalet af Vulkaner på Jorden stiger till ungefär 80 stycken: och af alla dem är berget Atna, på ön Sicilien, det ryktbaraste. — Men det är likwäl många som hafwa flocknat, somliga för så lång tid tillbaka, att man icke en gång wet när de brunnit. Ibland händer det också, fastän sålän att ett berg börjar brinna och spruta eld, som förut icke varit brinnande.

Du finner således, att det är mycket eld nere i Jorden, på sina ställen. Om den elden bränner ur stora hål, så händer det till slut, att marken der faller in: eller, om elden råkar sådan luft som brinner, eller att watten kommer åt elden, så spränges Jorden liksom der wore krut: då ramla städer omkull, och der som war sjö blir land, och der som war land blir sjö; och en sådan förskräcklig händelse kallar man Jordbäfning.

Tänk icke dertfore, att sådana händelser i den stora Ordningen, som Gud styr, icke äro nyttiga och goda; ehuruwäl de äro så förskräckliga och tyfliga för oss, när vi en-

endast betrakta dem. Kanste att Gud låter en sådan be-
försträcktlig händelse ske, för att göra oss uppmärksamma
på, hvad han vill, och likasom påminna oss att tänka ef-
ter, att vi böra vara beskedliga och goda: — och då för-
står du lätt, att det är mycket bättre att de hända, än om
människorna alltid skulle få hvad de önska.

2. Om Naturens Riken.

När människorna hafwa noga betraktat alla de ting
och saker, som finnas på den Jorden, eller i de Sjöarne
och på de Landen, som jag nu lärt mina uppmärksamma
läsare att känna; så hafwa de äfwen funnit, att alla de
samma tingen och sakerna äro i synnerhet af tre slag: och
de tre slagen, hwartill höra så många många saker, haf-
wa blifwit kallade *Naturens Riken*. Derröre fins det tre
Naturriket, nemligen *Stenriket*, *Wärtriket* och *Djur-*
riket. Till *Stenriket* räknar man alla slags *Stenar*,
Jord, *Ler*, *Watten*, *Salt*, och allt som icke wäret, såsom
wärderna och djuren. Till *Wärtriket* höra alla wärter,
såsom *Trän*, *Strer*, *Gräs*, *Swampar* och mera sådant:
och till *Djurriket* räknar man alla lefwande *Djur*. Man
kan således lätt weta, till hwilketdera *Riket* ett ting hör,
bara man wet hwaraf det består eller hwaraf det är tagit.
Hwärtill hör flinta? till *Stenriket*. — Hwärtill hör den
der pennknifwen med benkastet? knifwen hör till *Sten-*
riket, ty stålet är tagit ur bergeti; och kastet hör till *Djur-*
riket, ty benet har tillhört ett lefwande djur. Så wet du,
när du ser en fjäril, att den hör till *Djurriket*: och så med
allt annat.

Jag skall i förthet tala om för dig det merkwärdigaste,
som fins i hwardera af dessa *Naturriket*, och då ta-
lar jag ju för dig om de merkwärdigaste saker som finnas
på *Jorden*? — Låt oss börja med *Stenriket*.

Stenriket.

Till *Stenriket* hör, såsom jag nyss sade, alla de ting
som äro utan lif, utan frö, och utan att wäxa inifrån, så-
som

som wårterna och djuren. Du bör weta, att djurens kroppar bestå af en oändelig mängd liksom sammanflätade ihåliga strångar eller ådror, hwaraf somliga äro stora; och somliga helt små och fina, och att i dessa rören eller ådrorna flyter en wåtsta, som ibland är röd, då den kallas blod, ibland åter och på andra ställen är den på annat sätt beskaffad; ty spotten kommer också ur sådana det små ådror, som öppna sig ini wår mun; och så på många sätt. På samma sätt är det med wårterna. Om du tar en rotting eller ett spanskrör, och skär den af på ändarne, så att den blir ren, och wäter på den ena ändan, och sedan blåser i den andra mycket starkt; så får du se huru det börjar liksom koka i den wåta ändan. Du finner således, att det går en hop med små fina ådror genom läppen, och så går det igenom alla trån och wårter som finnas, fastän de i somliga äro mycket fina; och medan de wåra äro de små ådrorna fulla med saft, hwarigenom wårten liksom födes, och blir i stånd att slå ut blad och blommor och grenar. — Nu bör du också weta, att sådana kroppar, som jag nu beskriwit att djurens och wårternas äro, kallas organiska. De ting som höra till Stenriket äro icke sådana: de äro icke organiska, och de äro deri olika alla de ting som höra till de andra Naturens riken; ty alla de andra äro organiska.

Ibland de ting, som höra till Stenriket, will jag först nämna Jord eller Jordarter; såsom Kalk, som man brukar till att bygga stenhus och spisar med, och till många andra saker. Kalken fins ibland sin såsom mjöl eller pulwer, ibland såsom mjuka och lösa hwita stenar, då den kallas Krita, och ibland i hårda stenar och berg, som då kallas Kalksten: och af sådan kalksten bränner man wanligen den kalk, som brukas till att mura med; ty då man bränner kalksten, och sen slår watten på den, så faller den sönder just som till mjöl, sådan som du wäl har sett att kalk är. Det är alltför besynnerligt, att när man slår watten på bränd kalksten, då han redan är helt kall, så blir han likwål mycket het, så att han åfwen kan tända eld på tråd och andra sådana saker. En gosse satte engång i barmen på sig några små brända kalkstenar, och skulle
sen

sen femma öfwer en liten å; men när wattenet kom åt kalkstenarna, började de att bli heta, och brände honom förskräckeligen, innan han kunde få bort dem.

Om kalksten är wacker, och blir glänsande när man slipar och polerar den, så kallas den **Marmor**. Man har marmor som är helt hwit såsom mjölk. Andra slag åter äro swarta och grå, och spräckliga, och röda, och på många stället färgade. Man brukar den då till bilder och bord, och till wäggar i sådana hus, som man wíl hafwa mycket granna och präktiga. Af en sort kalksten som kallas **Droppsten** eller **Stalaktit**, äro öfwen de hwita figurerna, som finnas i ojupa underjordiska hålor, såsom jag redan berättat. — Om man blandar kalk med en sort sur watafla, som kallas **Witriolsyra**, så får man **Gips**, hwaraf man gör gipsbilder, och gipsade tak.

En annan Jordart är det, som man kallar **Lera** eller **Ler**. Af den, när den är fin och hwit, gör man **Porlän**; och af den wanliga leran, när den blandas med sand, gör **Krukmakaren** stenkärl, och på tegelbruken slås och brännes deraf tegel, som man brukar att bygga med, såsom du kanske wet.

En annan Jordart, men som mest fins i hårda stenar, kallar man **Kisel**. De så kallade ädla stenar, såsom den röda och klara **Rubinen**, den gula **Topasen**, den gulgröna **Krysoliten**, den gröna **Smaragden**, den fioletta **Amethysten**, den klara och kantiga **Bergkristallen**, den mångfärgade och skiftande **Opalen**, den randiga **Dnyren**, den gråa **Kalcedonen**, den köttroda **Karneolen**, den gulbruna **Hyacinten**, och den med många färger blandade **Agaten**, och ännu flera andra, innehålla den Jordart som wi kalla **Kisel**. Till den hör öfwen **Flinta**, som män brukar att slå eld med. Den klara och hwita **Diamanten** innehåller **Kole**, och den blåa **Saphiren** innehåller **ler** och **kalkjord**.

Den swarta **Mullen**, som man wanligen kallar **Jord**, kommer af wårter och djur som rattna, och derföre fins den alltid öfwerst på Jorden, och den är swart för det, att den är litet fet eller oljaktig. Det fins också derföre ett slags mull, som man kallar **Torf**, hwilken brukas att brän-

bränna i stället för ved. — Sand, är en samling af mycket små kiselstenar. — När man blandar sand och aska tillsammans, och sätter i stark eld, så blir deraf Glas; och deraf gör man på glasbruken alla slags glas, till fönster och kärl, och många andra nyttriga och vackra saker.

För det andra råknar man **Salter** till **Stenriket**. Du vet väl hvad salt är; ty man måste brukar det nåstan i all slags mat, dels för det, att den skall smaka båta tre, och dels för att bewara den, att den ej ruttnar och skäms bort. Men utom detta saltet, som kallas **Köksalt**, fins det många andra slags salter, som dels äro sura, och dels bittra: såsom **Bitriol**, **Alun**, **Lutsalt**, **Salmiak**, och flera andra, hwarom jag här icke will tala; ty om jag skulle tala om allt, skulle jag få skrifwa en mycket widlyftig bok. Jag will därför bara säga dig, hwarifrån man får det saltet, som mest brukas i werlden.

Du mins väl då, att jag talte om, att watten i hafwen i synnerhet i de warmare länderna, är mycket salt. När man nu der släpper in watten ur hafwet i gropar, som man derföre gräfwit, och sen stänger fast, att icke watten mer slipper ut, eller något annat watten in; så gör hettan, att watten snart dunstar bort, och då ligger saltet på bottnen af gropen som en tjock skorpa, och den hugger man sen sönder, och tager opp derifrån, så har man salt; och detta saltet kallas då **Hafsalt**.

Det fins också hela berg, som bestå af salt; och utur dem bryter man opp **Bergsalt**; men sådant salt är sålmlan rent, och ofta bittert. Man smälter derföre opp det i watten, och renar det och sen låter man watten dunsta bort i solwårmen eller med eld, då man får rent salt. Så får man äfwen salt ur salta källor; och sådant salt blir finare och hwitare än hafsaltet. Hos oss kallar man det fina hwita saltet **Lüneburgerfalt**, för det, att man mest har fått det ifrån en stad, som heter **Lüneburg**.

För det tredje höra de så kallade **Jordfetmor** till **Stenriket**. Man får väl många ja de mesta feta och brinnande saker ur **Wirt** och **Djurriket**, såsom **Olja**, **Harts**, **Tjåra**, **Beck**, **Trau**, **Talg** och **Ister**; men det är icke om dem

dem som här är fråga. Jordfetmor komma ur Jorden och Bergen.

Det fins wäl flera slag af dem, men jag will här endast omtala de allmännaste. Ibland dem är wäl Swafwel det första. Du wet huru wi bruke det, för att taga eld der med, och till flera nyttiga saker: men du lär icke weta, att swafwel finnes uti våra wanliga grofwa Blyerts-pennor, som man nyttjar att rita med. Den rena Blyertsen består af Jern och Kol-ämne; men grofwa blyerts-pennor göras af fint sönderstött blyerts, som blandas till smält swafwel och gjutes i formar. Om du will närmare erfara sanningen häraf, så kan du sätta spetsen af din blyerts-penna på ljuselden. Du får då se, att den brinner med blå-läga såsom swafwel, och på lukten skall du nog så känna, att det är swafmel som brinner. — Umbra är också en Jordfetma, och luktar wäl, när den brännes: den brukas till rökelse, och den blandas i lack, och ger då den angenäma lukten, som fint lack har då det brinner. — Bernsten, om du har sett den, hör också till Jordfetmorna. —

Stenkol, höra också dertill. De se ut nästan som andra sotkol: äro swarta: glänsa när man bryter sönder dem; och brinna nästan som andra kol. De finnas i somliga berg i stor myckenhet, och brytes opp derur, i sönnerhet i de land, der det är ondt om wed. Stenkolen finnas i långa gångar, så att de, som skola bryta dem, komma till slut långt in i bergen: och det fins stenkolsgrufwor, som gå ända under hafwet, så att skeppen segla ofwansför hufwudet på dem, som arbeta i grufwan.

Men wi komma nu till en wigtigare del af inwånarna i Stenriket: jag menar Metallerne. De äro de tyngsta af alla kroppar och ting som wi känna: ljus kan aldrig tränga igenom dem, fastän de äro aldrig så tunna, förr än der kommer hål, ty de äro fullkomligt ogenomskinliga. De äro glänsande, när de äro rena, och de låta smälta sig i eld till hwarjehanda saker, ehuruwäl somliga behöfwa liten värma för att smälta, och andra deremot en mycket stor hetta. Metallerne äro af två slag, Ädla och

och Oädla Metaller. De ädla metallerna äro mycket fina, och brinna icke opp till aska i elden, såsom de oädla göra; ty om man smälter silfwer, som är en ädel metall, så får man alltid lika mycket igen, utan att det igenom hettan förminskas; men om man smälter tenn, som är en oädel metall, så bräns det till slut opp till ett grått pulwer, såsom du lätt kan försöka.

Det fins fem ädla metaller, nemligen Guld, Silfwer, Platina, Rhodium och Iridium. Alla de andre äro oädla, nemligen: Qwicksilfwer, Tenn, Bly, Koppar, Jern, Zink, Bismut, Kobolt, Antimonium, Arsenik, Nickel, m. flere, som i sednare tider blifwit upptäckte.

Guldet är, såsom du wet, gult och glänsande. Det är näst Platinan tyngst af alla metaller: det rostas aldrig, hvar man och må lägga det; fastän man skulle gräfwä det ned i Jorden, bara det är rent och oblandadt: det bräns icke opp i elden: det är så smidigt, att man kan smida ut det så tunt, som du har sett att bladguld är. Det anses därför dyrbarast af alla metaller: men användes till den minsta nyttan, ty det brukas wanligen bara till fåfänga prydnader, och till allehanda lappri. — Den metallen, som kallas Platina, är ganska litet allmän; ty det fins icke ännu mycket af den: och den är swår att arbeta, emedan den för sig sjelf icke kan smältas i någon eld, ehuru stark den och må vara. Man har kallat den hwitt Guld, för det, att den är så tung, och fin, och oföränderlig i luft, watten, eld och jord, som guldet: men den kan icke smidas så tunn, som guld. — Silfwer är, som du wet, hwitt och glänsande. Det är icke så tungt och så smidigt som guld, men lika oförgångligt, då det är rent: och det är den nyttigaste af de ädla metallerna, emedan man brukar det till Färl, som på engång blifwa både mycket wackra, starka och goda.

Qwicksilfwer är en oädel metall. Om Platina är så swår att smälta, att ingen eld kan göras så stark, att den förmår smälta den; så är qwicksilfret deremot så lätt smält, att det till och med är för warmt om vår winter, för det att vara osmält. Det är därför alltid flytande,

Kiffors smält tenn: endast då, när det blir owanligt starkt eld, har man sett det smelna, och då blir det just som tenn, och låter smida sig som tenn; men så snart det blir litet mindre kallt igen, så smälter det åter upp. Qwicksilfwer är mycket giftigt, och är, såsom förgift mest bekant under det namnet *Mercur* *). Om man, på ett wift sätt, blandar qwicksilfwer och swafwel tillsammans, så får man *Cinnober*, som är en wacker röd färg. — Tenn, är wäl också lätt att smälta, så att man icke behöfwer starkt eld, förr än det blir flytande; men förwardas i starkare eld till ett grött pulver. — Bly är tungt, nästan som silfwer, och är mjukast af alla metaller; men det är icke så segt som guldet och fordrar litet starkare hettta än tenn, om det skall smälta. — Koppar är röd till färgen, och mjuk och seg; men smälter icke så lätt som blyet, utan fordrar mycket starkare hettta. Om något surt kommer åt koppar, så ergas den, och då blir af kopparen *Erg*, som kallas *Spanstgröna*, hwilken är en blågrön färg. Alla suga saker lösa upp bly och koppar, och det, som då kommer af dem, är mycket giftigt, så att man bör, om man kommer att äta deraf. Man bör derföre alltidakta sig, att icke sätta surt i sådana kärl, som äro gjorda af koppar, eller tenn med inblandadt bly. En gång hade en oförståndig mor låtit koka en bårkräm i en kopparkittel, och lemnat litet qwar i botten, sen hon slagit upp krämen. Ett barn som kom dit och fick se krämen i kitteln, tog sig en sked och åt af den; men efter en stund fick det frackars barnet känna hwad det hade ätit. Det sjuknade med mycket plågor, och dog. — Om man smälter koppar tillsammans med Zink, så blir deraf *Messing*, som är gul och hårdare än kopparn ensam. — Jern, är den nyttigaste af alla metaller, och det fins också mest af den på Jorden. Du wet till huru många saker man brukar denna metall. De flesta metaller, utom jernet äro mer eller mindre giftiga. Derföre kan man, och utan fara koka mat i kärl, som äro gjorda af jern. Man gör äfwen *Stål* deraf.

*] Qwicksilfret kallas *Mercur* för det, att det på Latin heter *Mercurius*.

af som är nyttigt till allt, som skall vara hvarst och hårdt, såsom knifvar, yrar, bårar, och mycket annat, — och som blir så wacker, när det är fint och poleras wäl, att nästan ingen metall kan bli så wacker, som det. Men jernet rostas snart, och blir då till ett rött pulwer, som kallas Brunrött, och som brukas till att rödfärga trådhus med, och många andra trådsaker, som skola stå ute i fria luften; ty tråd ruttnar icke så snart, sen det blifwit mäs-ladt med denna färgen, som eljest. — Ett slags jernaktig sten kallas Magnet, och har den underliga egenheten, att den drag annat jern till sig, så att, om den kommer nära till silfån, eller nålar, eller små spikar, eller annat smått jern, så skyndas det strax till magneten och fastnar på den. Man kan också af jern och stål göra magneter, som då göra på samma sätt; men hwad som är ännu underligare är det, att magneten will med ena ändan alltid wända sig åt norr, och med den andra åt söder, såsom jag berättade, då jag talade om Kompassen. Man brukar dertföre säga, att magneten har två poler, såsom Jorden, nemligen norrpol och söderpol.

Af oädla metaller will jag nämna Zink, som ser ut nästan som bly, men är icke så tung, och då den blandas med koppar, blir af blandningen Messing: — Wismut, som är hwitgul, och smälter mycket lätt, nästan som tenn: — Kobolt, som är hwitgrå, såsom fint stål, när man bryter det, och om man blandar kobolt något syrsatt i glas, när det smältes, så får glaset en wacker blå färg deraf: — Antimonium, som har nästan samma färg som silfwer, och blir mycket tunnt, nästan som watten, när det smältes: — Arsenik, som ser ut nästan såsom bly; men luktar mycket illa, likasom af hwitlöf när den wärmes, och är förfräckeligen giftig, i synnerhet när den brännes.

Metallerna finnas wanligen i berg, blandade med andra ämnen, såsom flera slags stenar, swafwel, och andra saker: äfwen med hwarandra. En på det sättet blandad metall, kallas Malm, och det stället i berget, hwarur man bryter och spränger malm, kallas Grufwa. Ifrån grufwan för man malmen till en ugn, hwaru man smälter ut metallen ur malmen, och den ugnen kallas Masugn. De

andra metallernas smältugnar hafwa, andra namn, såsom Kopparrhytta der kopparn smältes. Een man, på det fättet fätt metallen renare, så handterar man den på flera olika fätt, för att få den sådan den bör wara, allt efter metallens olika beskaffenhet. Dy annorlunda, här man sig åt med jern, än med silfwer, eller koppar. Det är merkwärdigt, att man finner guld, såsom små sandkorn, i somliga strömmar, och det plockas då derifrån, och smältes i hop, och det guldet är straxt reut. Platina förekommer merendels såsom sand.

Våra berg och gråstenar äro sammansatta, såsom man lätt kan se, af en mängd små korn af flera slags stenar, som fastnat hårdt tillsammans: men man wet icke, när de varit skilda, eller huru här då sett ut på Jorden; ty då kunde inga menniskor ännu finnas här. — Det är besynnerligt, att fiskar, och trä, och snäckor, och växter, och andra saker kunna förwandlas till sten, igenom det, att ett stenämne tränger öfwerallt igenom dem. Sådana till sten förwandlade saker, har man ibland funnit djupt i bergen: och man kallar dem med ett namn, — Petrifikater. Men, såsom något ännu besynnerligare, wil jag berätta, att man, ini hårda stenar, finner ibland små kråk, utan att det fins någon spricka på stenen. Man kan bäst se det i stenar, som äro genomskinliga, såsom i bergkristaller.

När watten rinner i Jorden, igenom sådana ställen, der metaller finnas, så blir watten blandadt med något af den metallen, och när sådant watten kommit fram i källor, kallas det Mineral-Watten. Är det blandadt med koppar eller arsenik, så är det giftigt, och då må ingen dricka deraf; men är det blandadt med jern, så är det icke farligt; utan man brukar då till och med dricka det som ett mycket nyttigt läkemedel, då man dricker brunn, såsom man brukar säga.

En bok, som endast beskriwer Stenriket, kallas Mineralogi, och deri får man weta mycket mera om alla dessa sakerna, än som jag här har kunnat säga för minn wettgiriga läsare.

Wårtrikket.

Wårter kallar man sådana ting på Jorden, som äro organiska, och igenom sin organisation eller organiska sammansättning, utveckla sig, wåra, och frambringa frö för sina likar, eller för andra wårter af samma slag; men som icke lefwa såsom djuren: ty wårterna kånna icke om man rör wid dem, och kunnat icke röra sig af sig sjelfwa, såsom de lefwande djuren.

Wårterna äro af obegripligt många slag, ifrån den stora och resliga Eken, som väcker sin topp, högt emot molnen, och står i flera hundra år, ända ned till det fina och knappt inhliga Måglet, som wårer i en brödbit, och som förgås om man blåser derpå. Men alla äro de lika i det, att de wåra af frön, och att hwart och ett slag ger frö till andra wårter, som äro lika med dem.

Wårterna sitta fast, antingen wid Jorden, eller på andra wårter: och den delen, hwarmed de sitta fast, kallas Rot. Du wet huru trädens rötter går ner i Jorden, och tränga sig widt omkring: kanske har du äfwen sett, huru ett stort träd ofta wårer opp ur en liten spricka i ett berg, i hwilken spricka det fästat sina rötter: och du wet äfwen, att laf och måssor wåra på trån och andra wårter, och icke blott på marken. De flesta wårter hafwa utom roten, Stam eller Stjelt, Grenar och Blad; men alla hafwa de Blommor, ty i blomman beredes fröt för andra wårter; fastän man icke alltid får reda på blomman och fröna. Om man tager ett mikroskop, och ser derigenom på mögel, så får man se der liksom en ång, med gräs och örter på: ty man ser då, att möglet har rot och stjelt, liksom de stora wårterna.

Du wet, att wårterna äro till en oändelig mängd på Jorden. Hela marken är nästan betäckt af dem. Hwens kan räkna gräset på ången, eller tråna i skogen, eller sådesståndet på åkern? Men de blefwo så många, dels för att pryda marken med sin grönska, sina blommor och sin luft, och dels till föda för djuren och människorna. Ty alla lefwande djur på marken, föda sig ytterst af dem — ifrån Bjärten, som suger honungsfast ur blommorna, ända till

till Ören, som äter gräs, och Lejonet som äter andra djur; ty dessa djuren som lejonet äter, hafwa åfwen lefwat af växter.

Alla växter trivas icke på alla ställen; utan Gud har liksom gifvit hwart och ett slag sin boningsplats. Somliga växer bara i watten: somliga i solken, somliga i flugga, somliga i fuktig och wät jordmån, och somliga i torr. Några växer i dalar: andra äter på berg: somliga endast i heta klimat, och andra endast i kalla; — så att hwart ställe har fått växter; som finna sig bäst der. — Likwäl kunna menniskorna flytta ganska många ifrån det ena stället af Jorden till det andra, till sin nytta och bekvämlighet: men alla kunna de icke flytta; ty somliga trivas alldeles icke på andra ställen, än der de blifwit satta ifrån början.

Växterna fuga igenom rötterna sig föda ur jorden, och genom barken och bladen ur luften. Utom luften skulle de icke kunna fortsara, att wara wid friskhet och lif, och uti mörkret förlora de sin färg och blifwa klena och dåliga. Det är förundransvärdt att se, att på de torraste ställen, växer ibland de saftfullaste örter: och, i heta och torra länder, fins det växter, som äro så saftfulla, att de, för djuren, som wistas der, tjena i stället för dricka. Om en växt får mera föda, än den behöfwer, så växer den wäl frodigare: deß blad blifwa större: deß färg mörkare: deß blommor lifligare; men den ger mindre frukt.

Växterna frambringa wanligtvis en ganska stor mängd af frön. En enda wallmogknopp innehåller flera hundrade: ett stånd tobak kan gifwa 40,000 (fyrtiutusen) frön, och en 12 års gammal alm femhundra tusen. Likwäl äro icke alla så rika på frön. Ett sädesstånd frambringar ungefär 50 till 100. Men det är icke nog med det. De flesta växter kunna åfwen föröka sig på andra sätt. Om man tager en liten qwist abrodd och sätter den i mull som ej är torr, så slår den rötter och växer: och af hwar bit af roten på wissa växter, till exempel pepparot, kan växer opp en ny växt: så att naturens rikedom, i detta asseende, är alldeles omätlig.

Comliga växter wara länge. Äfwen i flera hundra år. Man har sett Ekar, som varit 4 eller 5 hundra år gamla. Deremot fins det växter, som på några timmar wäxa opp och förgås igen, såsom wijsa swampar. —

Gud har låtit Växtriket frambringa de wälsmakligaste och lufswaste frukter, till läckerheter för de lefwande: såsom många slags bär, trädfrukter, jordfrukter, nötters mandel och flera: och Han har ofta anstaltat så, att dessa frukter skulle få wara i fred, tills de blifwit färdiga och mogna. Många smaka illa ända till deß. Träna bära sina frukter högt ifrån jorden, att djuren ej råcka till dem: och de fälla dem först, sedan de blifwit fullkomligt mogna. Det ges växter, som äro försedda med skarva taggar, hwilka bewara dem; men när frukten blir mogen, öppna de sig, och lifasom bjuda, sig åt de förbigående.

Om man fårar barken på wissa växter, i synnerhet wissa buskar och trån, så kommer der ut en saft, som stelnar och hårdnar, och hwilken då kallas Kåda eller Gummi. Andra trån deremot gifwa en saft ifrån sig, som icke hårdnar, såsom björken och lönnen om wären, och flera andra.

Men wi skola gå, att närmare betrakta växterna såsom följt. Jag skall likwäl endast nämna de allmännaste, de nytrigaste och merkwärdigaste ibland dem.

Låt oss då börja med de största och restigaste ibland växterna: jag menar med Tråden. — De äro af ganska många slag. Ibland dem will jag först omtala Fruktrån, såsom Orel, som bär röda Bär och växer äfwen mild i Sverige: Sikontråd: Mulbärstråd, hwars bär smaka wäl, och hwars löf tjena den spinnande silkesmasken till föda: Äppeltråd: Pårontråd: Granatetråd: Citrontråd: Pomeransstråd, hwaraf en art förändring kallas Äpelsintråd, som bär Äpelsiner, hwilka äro sötare till smaken än Pomeranserne: Korsbärstråd: Prommontråd: Aptikoferråd: Olivetråd, af hwars frukt, som kallas Olive, man tillreder matolja, eller bomolja, och hwilka di de omogae inläggas i åtrika, brukas som sallat: Älta Kastanietråd: Wainöttråd: Mandeltråd: —

och tusende andra mera främmande: såsom Luntetrådet, som sprider sina grenar så widt omkring, att ett enda tråd, med tiden, bildar en hel skogslund, under hwars löf tusende menniskor kunna på en gång finna flugga, och hwars frukt ser ut som små fikon, och är röd, söt och angenäm: **Rima**, hwars frukt kallas **Brödfrukten**, för det att den är såsom mjukt hwetebröd: **Pompelmustråd**, hwars frukt är en slags Pomerans, men stor som ett menniskohufvud, och icke alldeles så söt, som en Apelsin: **Wankatråd**, som bär frukter, hwilka äro de största af alla, ty hwar frukt väger flera lispund, och är mycket saftig och wälsmattlig: **Kakaotråd** hwars frön eller kärnor kallas **Kakaoböner**, hwaraf **Schoklad** tillredes: och många många andra.

Sedan will jag nämna de **Trån**, som brukas till byggnader och andra arbeten, och som igenom sin **Wed** äro oöf nyttiga, såsom **Tall** eller **Suru**, **Gran**, **Cedertråd** och **Cyresser**, hwilka alla hafwa barr och wäxa till ofärlig storlek, i synnerhet Cedern, som blir så tjock, att stammen är många alnar omkring; **Widare**, **Löftrån**: såsom **Ek**, **Boken**, **Almen**, **Åsen**, **Björken**, **Ålen**, **Åspen**, **Lönnen**, **Linden**, **Rönnen**, **Pilen**, **Syrenen**, med sina sköna och wälluktande blommor: **Kampeschétrådet**, hwars **Wed** ger en fiolett färg: **Brasilietrådet**, som ger den röda färgen, som kallas **Färnbok**: **Rosentrådet**, hwars **Wed** luktar mycket wäl: **Mahogeni**, som är brunt, och **Ebenholz**, som är svart, och brukas till snickare-arbeten: och flera andra.

Af andra merkwärdiga **Trån** bör jag äfwen omnäma, **Kanelträdet**, hwars bark är **Kanel**: **Muskotträdet**, hwars frukt är **Muskot**: **Kampferträdet**, hwars kåda kallas **Kampfer**: **Macia**, hwars kåda kallas **Gummi Arabicum**: **Kautschuk**, hwars kåda kallas **Kautscha**, eller **Resina Elastica**, och ser ut som läder, samt brukas, ibland annat, att taga ut bljertsdrag dermed, när man ritae: **Drakeblodstrådet**, hwars kåda är den brungula färg som kallas **Drakeblod**: **Rinkina**, hwars bark är den så kallade **Rinabarken**, som brukas som läkemedel i frossa och feber: **Balsamtrå**, hwars saft kallas **Balsam**: **Manschenill**, hwars saft är så giftig

rig, att om den stänker på kroppen, blir deraf sår, likasom brännsår: **Bohon-Ubas**, som innehåller det försträckeliga ste gift i naturen, ty på 1000 famnars afstånd från trädet, skadar ännu ångan deraf, och om man doppar en nålsudd i dess saft, och dermed sticker en människa litet, så döer den inom några minuter. — Men här är icke rum att uppräknas och beskrifvas alla trån som äro merkwärdiga?

Palmer eller **Palmiträd** likna wäl de andra träden i sina höga stammar; men de hafwa inga grenar, utan endast stora blad, som ofta äro flera alnar långa, och sitta i stora klafar i topparne af dem. Ibland **Palmerna** will jag endast skrifa om — **Sago-Palmen**, hwars kärna är en södande merg eller mjöl, hwaraf **Sagogrön** göres, och hwilken tjänar flera folkslag till föda: **Kofos Palmen**, hwilken bär de så kallade **Kofosnötter**, som äro så stora som ett barns hufvud: som utanpå hafwa en sort tin, sedan ett hårdt skal, hwilket blir liksom två skal, om man sågar det tvärs af, och sedan inom skalet en söt saft, hwilken ståtligen steinar till en wälsmakande kärna, så att man kan få både föda, och kläder, och kärl af detta **Palmiträd**: — **Win-Palmen**, hwarut en läskande saft rinnes, när man sticker i stammen, och hwilken saft kallas **Palmwin**: — **Dadel-Palmen**, hwars frukt kallas **Dadel**, och smakar förträffligt: — **Kål-Palmen**, hwars topp är mör, som ett **Kålhufvud**, men smakar ännu bättre än **Kål**.

Buskar. Buskar kallar man, såsom mina Läsare wäl weta, sådana växter, som eljest likna trån, men som hafwa ingen stam, utan straxt wid roten, sprida sina grenar omkring. — Ibland dem will jag nämna: **Wimbårs-Busken**, som bär dels hwita eller röda, dels swarta wimbår: **Krisbårsbusken**: **Gallonbusken**: **Törnbusken** som bär de söna roforna: **Berberisbusken**, hwars högröda bär brukas till sylt: **Jasmin**, som har blommor med så angenäm lukt: **Släverbuschen**, **Enbusken**, hwars wed luktar wäl, och af hwars bär man lagat enbårsmos: — **Tebusken**, af hwars blad **Te** tillredes: — **Kaffebuschen**, hwars bär hwardera innehålla två **Kaffebönor**: — **Pepparbusken**, och **Ljilkebuschen**, som gifwa krydderna **Peppar** och **Meja**.

Mejlikor; Bomullsbuften, som i fröbusen har sina fröer bäddade i bomull, och hwarifrån man tager den långa och bästa bomullen.

Ran Kor, kallar man sådana växter, som hafwa så smäl och lång stam, att de ej kunna bära sig sjelfwa, utan slingra dertfore sig omkring andra växter och trån, eller stänger, som de krypa till, och fästa sig wid; liksom de skulle weta hwar någöt fins, som kan lämna dem det föd de behöfwa: — Sådan är **Winrankan**, hvars frukt växer i klafar, liksom winbår, och kallas **Druswor**, hwilka, när de läggas in med socker i krukor, bli det som man kallar **Kruk-russin**, och när de bara torkas, blifwa de wanliga **Russin**; men när saften prässas ur drusworna och får gåsa, blir deraf **Win**, hwaraf fins så många olika slag, allt efter som drusworna wåra på särskilda orter: — Sådan är äfwen **Zumlan**, hvars restwor eller rankor slingra sig omkring höga stänger i våra hummelgårdar: sådan är **Murgrön**, som slingrar sig opp för murar och wäggar: och flera andra.

Orter finnas af många slag: 1) Sådana, hvars frukt man äter: nämligen, flera **Båtsorter**, såsom **Smultron**, **Sjortron**, och **Äkerbår**: flera **Frösorter**, såsom **Böhwete**, **Arter**, **Bönor**, **Linser**, **Wicker**: flera andra **Ortfrukter**, såsom **Pumpor**, **Meloner**, och **Gurkor**, som finnas och odlas i våra trädgårdar, och utländska, såsom **Ananas**, som är en af de läckaste som finnas i werlden, **Pisanger**, **Bananas**, **Karatas**, m. fl. 2) Sådana orter, hvars blad och stjelkar ätas, såsom **Rål** af alla slag, **Sallat**, **Spenat**, **Sparris**, **Rörswel**, **Dill**, och många andra: 3) Sådana hvars rötter man äter, såsom **Morötter**, **Rålrötter**, **Roswor**, **Pötåter**, **Rådisor**, **Rättikor**, **Rödbetor**, **Pepparrot**, **Lök**, och flera andra: 4) Orter, som tjena till läkemedel, såsom **Aloe**, **Rebarber**, **Salwia**, **Malört**, och så vidare: 5) Kryddörter, såsom **Saffran**, **Anis**, **Jänkol**, **Kummin**, **Kardemumma**, **Jugesåra**, **Senap**, med flera: 6) Färgörter, såsom **Krapp**, hvars rot ger röd färg: **Vau**, som ger gul färg: **Vejde**, som ger blå färg: **Safflor**, hvars blommor gifwa en skön röd färg:

färg: Gurkmeja, med hwars rot man färgar gult, och flera andra: 7) Örtter, som tjena till garn och kläder, såsom Bomull, som hämtas af en ört, och är kortare än den som tages af Bomullsbusken: Lin: Zampa: och några andra: 8) Örtter, som eljest brukas, såsom Tobak, som är en giftig ört, och utan någon nytta: den brukas som Snus att draga opp i näsan, som fint skuren att röka, och som sammanwriden, att tugga på: den gör att andedrägten luktar illa, äfwen som rum och kläder *): och 9) Örtter, som odlas för prydnads skull, såsom Lilljorna: Tulpanen, Narcissen, Löfkojan, Svärdsliljan, Syacinten, Kejsarkronan, och andra, som pryda våra trädgårdar och drifhus, och pryda jorden.

Gräs. Eburuwäl man tycker att Gräsflagen skulle vara mindre betydande, än de slags wårter, som wi redan talat om; så kan man likwäl snart merka, att de äro ibland de allrawigtigaste; ty all slags Säd rör till dem. Jag får således här nämna Gwete, Korn, Råg, Hafra, Hirs, Ris, och Majs, som också kallas turkiskt Gwete. Alla dessa äro Gräsflag, och likwäl utgöra deras frön, som wi samla och kalla Spanmål och Säd, den förnämsta födan för menneskeflåtet: och hwar och en wet, på huru många sätt man använder dem, såsom gjorda till mjöl, gryn, malt, o. s. w. Derföre får och planterar man dem nu med mycken omsorg på åkrarna; men i början wårte de såsom gräs af sig sjelfwa på särskitta ställen på Jorden. — De finare gräsflagen åter, ätas af en stor del af djuren, såsom hästar, boskap och får, och de gröfsta gräsflagen användas till andra nyttiga saker: Bamburör som äro så stora och tjocka, att de brukas till byggnader och andra

---

*) När man först börjar bruka Tobak, får man kräkningar, och den minsta smula man swäljer ner, plågar såsom förgift: men denna ört blir igenom wara för många nödwändig, så att han sen ej mär wäl om han ej får tobak, och hela hans lefnad är beswärlig för en sådan lapprissafs bruk, som en barnslig nyfikenhet först lärt honom bruka. Det är litet mer än 200 år, sen man började bruka tobak i Europa.

dra arbeten: **Sockerrör**, hwauti fins en lös massa, som kallas **Sockerjord**, af hwilken **Socker** och **Sirap** kokas: och våra wänliga **Rör** se-n kallas **Swarf**, brukas till mat åt boskapen, och till att tåka taf dermed, och des ar eller blomma brukar man att dermed stoppa sängkläder när man icke har dun.

Åfwen iöland **Lafwana**, som finnas till en otrolig mängd, äro flera slag, som äro mycket nyttiga. Af **Jölands Lafwan** lefwa många menniskor, och flera andra zjerna till mat åt boskap och djur. Af flera **Lafarter** som wåra på stenar och berg, tillagar man åfwen ämnen att färga tyg och garn med.

Att man brukar **Måssa** att göra våra trådhus warma, igenom det att man använder den såsom stoppning mellan stockarne i wäggarna, weta alla, fastän jag icke skulle tala derom.

En bok, hwari **Wårterna** äro beskrifna, så att man lär deraf att känna igen dem och weta hwad de heta, samt hurudanna de äro, och hwartill de äro nyttiga, med mera sådant, kallas **Botanik**.

Djurriket.

Djuren äro de lefwande warelserna här på Jorden. De likna wårterna i det, att deras kroppar äro organiserade; men de hafwa ett helt annat lif än wårterna. Wårternas lif består blott deri, att wåtstörna löpa fram i deras ådror, efter deras inrättning; men utom detta, som hör åfwen till djurens kroppar, hafwa djuren ett lif, af ett ådlare och helt annat slag. De weta af sig och andra saker; ty de känna när något rör wid dem, de se, de höra, och så vidare. De känna åfwen att det ena är behagligt för dem, och att det andra är obehagligt. När man slår dem, känna de att det gör ondt, och när man smekar dem eller ger dem god mat, så tycka de derom, och känna att det smakar wäl. De kunna gå hwart de wilja, och röra sig, och förskaffa sig det som är behagligt, och laga sig undan, eller drifwa bort det, som de icke tycka om; och allt sådant kunna icke wårterna.

Om man med uppmärksamhet tänker efter, huru djuren äro lika och olika, så finner man snart, att de äro af sex alldeles olika slag. Det är så mycken skillnad mellan Hunden och Gåddan, och mellan Grodan och Swalan, och mellan Fjärten och Snäckan, så att man wist icke kan säga, att de äro af samma slag, fastän allesammans lefwa och äro djur. Du ser således straxt hwad jag menar med de sex slagen? är det icke så? — De äro, 1) Däggande Djur, såsom hunden: 2) Foglar, såsom swalan: 3) Fiskar, såsom gåddan: 4) Amfibier, såsom grodan: 5) Insekter, såsom fjärten, och 6) Maskar, såsom den som bor i snäckan. — Wi skola litet tala om de merkwärdigaste af hwardera slaget.

1) Däggande djur. — Du har wäl sett, att somliga djur ge sina ungar di, och föda dem, medan de äro små, med sin mjölk. Kanste du har äfwen sett, att Kycklingarne, så snart hönan kläckt dem ur sina ägg, äta Korn och andra saker, som hönan plockar åt dem; men mjölk har hon icke att gifwa de små ungarna. Du finner på, om du tänker efter, att icke alla, utan bara en del af djuren, ge sina ungar di, och det är just dem som man kallar Däggande djur. —

Att menniskan äfwen ger sina barn di, det wet du också; och att hon derföre är ett af däggande djuren, finner du äfwen, om wi kalla henne för djur; men wi skola icke göra det här. Hon är förmer än alla djuren. Wi skola derföre sedan tala om henne särskilt; ty wi hafwa så mycket att säga om henne. Wi äro ju sjelfwa menniskor.

IBland de däggande djuren will jag således se mig omkring, och nämna de merkwärdigaste af dem. Först hör jag då tala om **Elefanten**, som är det största af alla djur på landet. Han är öfwer 5 alnar hög, och 7 alnar lång, och försträcktligt tjock, samt besynnerligt skapad. Han kan icke böja sin hals, utan hans näsa, som kallas snabel, är mycket lång, och böjlig, och med den kan han taga opp ifrån marken hwad han will, och föra sin mat i sin mun. När han skall dricka, suger han äfwen wattenet opp i snabeln, och blåser det sen in i mun på sig. Han har två mycket

ket långa och stora tänder, hwaraf man får Elfenben. — **Swalffisken** äter är det största djur i watten. Det fins **Swalffisken** som äro 60 alnar långa, och mycket tjocka, samt otroligt feta. Man kallar dem wäl fiskar, och de wistas äfwen alltid i watten ute i de stora hafwen; men de ge sina ungar di, och hafwa både ögon, och öron, och andas såsom djuren på landet. — Sen will jag nämna **Upan**, som är skapad nästan som människan: — **Markattan**, som gör allehanda lustiga konster: — **Såsten**, som springer så fort, och för sig så raske och stolt: — **Lejonet**, som är så starkt och wigt, att det öfwerwiner alla andra djur: — **Tigern**, som är så falsk och grym, att han äter opp människor, bara han får fast dem: — **Oxen**, som är så tålig och stark, och plöjer opp vår åker, och — **Kon**, som ger oss sin mjölk till mat: — **Såret**, som ger oss ull till kläder: — **Sunden**, som är så wänlig och så trogen emot sin husbonde, och skäller på främmande: — **Björnen**, som mumlar i skogen, och ligger om wintern i sin kaja, utan att behöfwa mat: — **Wargen**, som är så mycket snål: — **Råfwen**, som lurar så listigt på höns och gås, och andra små djur och foglar: — **Igelkotten**, som har hwarfa taggar öfwer hela kroppen, och drar sig tillsammans som en rund boll, när han blir rädd. — **Kamelen**, som har sin pukel på ryggen och sin långa hals, och som kan i många dar wara utan dricka, för det, att han wistas på sådana ställen, der watten sällan fins: — **Renen**, som har stora och greniga horn, och lefwer i de kallaste länder, der den sjelf gräfwer opp mossa undan snön till mat åt sig: — och det smutsiga **Swinet**, den öfwerdådiga **Bocken**, den smekande och likwäl klösande **Ratten**, de små **Mössen**, som gnaga hål på kår med sina tänder, och med dem skära sönder kläder och andra saker: den fula **Matlappen**, som har wingar af tunnt skin mellan fötterna, och flyger dermed, sen det blifwit mörkt: — och många många andra, som jag ej här kan räkna opp.

2) **Foglar**. Foglarna hafwa nåbb och wingar, och gå på två fötter. De flesta kunna flyga opp i luften. Somliga wistas på watten, fara ibland ett stycke under watten, och komma sällan på landet, och de kallas **Wata**

Wattenfoglar. Somliga äter wåga alldeles icke i watten, utan wiskas endast på landet, och de kallas Landsfoglar. Du wet då straxt att hönan är en landsfogel, och gåsen en wattenfogel: och derföre har gåsen fötter att simma med, men hönan kan bara gå och springa på marken med sina.

Öfver bland Foglarna will jag tala om **Strussen**, som är den största af alla foglar; men kan icke flyga, utan springer endast mycket fort, emedan han hjälper till med sina wingar: — **Rondorn**, som är äfwen en stor fogel: ja han är så stor, att han kan flyga bort med ett får eller en kalf: när han råcker ut sina wingar, är det ättu alnar ifrån den ena wingens ända till den andra; — **Drnen**, som är så stor och flyger bält högt: — **Swanen**, som också är en stor fogel med lång hals, och är snöhwit, och ser så wacker ut när den simmar på watten: — **Påfågeln**, som har en stor och wid stjert, och som är så bält grann med många färger: — **Kalkonen**, med sin röda näsa: — **Gåsen**, som ger oss penor att skrifa med: **Göken** som sjunger *Ku ku*: **Sönan**, som wårper oss så mycket ägg, och **Tuppen**, som går så stolt, och sjunger sitt *Ku keliku* alla mornar: — den lilla **Swalan**, som bygger sitt bo så nått under taket: — **Korpen**, som är så swart och ful, och som kommer straxt att spisa, bara något djur dör; och då ropar han sitt fula ljud, att andra foglar äfwen skola weta att komma med honom på Palaset: — **Måjan**, som far som en pil ner i watten och fångar sig fiskar: **Pappegojan**, som kan lära sig tala: och den nåtta **Dufwan**, och den långbenta **Tranan**, och den gråa **Kråkan**, och den skrattande **Skatan**, och den sjungande **Siska**, och den wippande **Sesårlan**, och **Kolibri**, som är den minsta af alla foglar, ty den är liten som en liten tjärn, och äter endast honung, som han med sitt lilla fina nåbb suger ur blommorna; och alla andra slag foglar, som äro nästan oräkneligt många.

3) **Fiskar.** Fiskarne lefwa i watten, och simma der med sina fenor, som de hafwa i stället för fötter. De andas icke såsom landtdjuren, utan deras hufwud är öppet på sidorna, och igenom öppningarne, som man kallar

Gå-

Gälar, släppa de ut det watten, som de tagit in genom mun, och andas icke på annat sätt. De kunna därför icke lefwa på landet. De hafwa inga hår på kroppen, utan i dess ställe fjäll, eller och ett tjockt flem, eller hårda skal. Deras blod är wäl röd som de dåggande djurens och foglarnas; men den är icke warm som deras, och därför frysa de också aldrig, fastän de lefwa i watten i de kallaste delar af Jorden. Fiskarne hafwa en försträcklig menad af små ägg som man kallar **Rom**, och den släppa de på tjenliga ställen i watten, och när Solen warmer på rommen, så blir deraf andra fiskar: af hwart romkorn kan bli en fiff.

Du har wäl sett en hop af fiskar, såsom **Älen**, som slingrar sig som en orm: **Gäddan**, som far som en pil i watten: **Abborren**, **Mörten**, och **Laxen**, som fångas när han skall fara upp för forsar i floderna: **Braxen**, **Siken**, **Jden**, **Gösen**, **Torsten** och **Laken**; och flera andra som äro besynnerligare, såsom **Simpan**, som har så stort hufwud med fyra horn på: **Slundran**, som simmar på ena sidan, och har bägge ögonen på den andra sidan. **Strömmingen**, som simmar i stora hopar, och **Sillen**, som hwart år kommer från Norra Decean till Atlantiska hafwet i så stor skara, att han uppfyller nästan hela watten. — Men det fins en otalig mängd af fiskar till på Jorden, som man icke får se hos oss: och ibland dem äro somliga mycket besynnerliga. Somliga äro mycket granna, med röda och gula, och blå och gröna färger: kanske du har sett de nätta **Guldfiskarne**, som se ut som de wore sörgylde, och hafwa så nått och wacker skapnad. Somliga äro underligt skapade: såsom den ofantligt stora **Hammarfisken**, som har ett hufwud liksom en hammare, och ett öga sen på hwar ända af det långa hufwudet, och mun midt under halsen: och **Saxen**, som har många rader tänder i mun, och kan bita af en menniska, och äta opp den i två munsbitar: och **Sågfisken**, som har just som ett långt horn, med sågtänder på bägge sidor, fram i hufwudet: och **Stören**, som är också en stor fiff, med mun under hufwudet, och tömmar. Det är af en sort stor, som i Ryssland kallas **Bäluga**, som man får den rommen, som, sen den

Den lagas, kallas *Kaviar*. Somliga fiskar hafwa taggar öfver hela kroppen, just som *Igelkotten*. Somliga äro runda, som ett klot, så att det är bara just som ett hufvud skulle simma: och det fins äfwen fiskar, som har den förunderliga egenheten, att om man rör wid dem, wedan de äro lefwande, så domnar handen eller foten bort på en lång stund: och ännu många andra, hwar om du i andra böcker får läsa många besynnerliga saker.

4) *Amfibier*. Det fins många djur, som kunna lika lefwa både i wattenet och på landet, och dem kallar man *amfibier*. *Uttern*, som ser ut som en hund med korta ben, mistas wäl också i wattenet, och så gör *Skålen* med; men de måste opp i luften för att andas, om de skola lefwa: de äro således inga *amfibier*. Deremot lefwer *Grodan* i wattenet utan att behöfwa komma opp att andas, och så gör *Ödlan* äfwen; och derföre äro de *amfibier*.

Alla *Amfibier* äro kalla, och för öf tyfliga, ehuruwät: somliga af dem äro mycket granna. Många af dem äro giftiga, såsom *Ormarna*. Somliga af dem hafwa fyra fötter, såsom *Solorna* och *Grodorna*, men de andra slingra sig fram på marken, såsom du wet att ormen gör. Somliga äro likwäl åttliga, och brukas af menniskor till mat.

Jag will för dig nämna några *amfibier*: såsom *Sköldpaddan*, som har två hårda skal omkring sig, det ena på ryggen och det andra under buken, och sticker fram derut ur sitt hufvud och sina fötter, när hon behagar. Hon bär således sitt hus med sig när hon går: men du må också tro, att hon icke hinner många steg om dagen. Man kan derföre lätt fånga henne: och hon smakar wäl att äta. — *Grodan*, har jag redan nämnt, och den känner du wäl äfwen: *Krokodilen*, är en förskräckligt stor *Ödla*, icke bland 20 alnar lång: har stora fjäll på kroppen, är mycket glupsk och snål, så att han äfwen tar menniskor om han får, och ser tyfligt ful ut. Han lefwer i strömmar, och på landet nära dem, i de warma länderna: — *Salamandern*, kan en tid lefwa i elden, för det, att när

han

Han kommer bit, kommer bet en fast yr haab kropp, som gör att elden icke strart fäster på honom. — Kameleon-
ren, byter om färg. — Draken, som man så mycket tas-
lat om, är en liten ödla med två små flinvingar, och
gör ingen skada. Men om Draken icke är farlig, så äro
Ormar det så mycket mer. Det säs ormar som äro för-
fräcktligt stora, så att de på en gång, kunna swälja stora
djur: och somliga ormar äro oändeligen giftiga, så att
man dör strart, bara man blir biten af dem. Skalleror-
men, är också giftig, men han har en skalra på hjerten,
så att man hör när han kommer. Men, det ges många
slags ormar som icke äro giftiga, och som göra ingen ska-
da: ja somliga ätas till och med af menniskor, liksom
man äter fiskar.

5) Insekter eller Yrfän. Insekterna äro af
många slag: somliga Insekter, såsom fjärilarne, äro mye-
ket granna: men du bör få weta, att de icke ifrån början
äro sådana. Nej: sedan fjärilen har lagt ägg, så blir der
af massar som kallas Larver, och dessa äro mycket snåla,
så att de äta opp löfwen af träna och wårterna på mar-
ken, såsom Råmasken plår göra med kåten. När Larwen
ätit så mycket han behöfwer, så kryper han till något stäl-
le, der han tror att han skall få sitta i fred, och sätter sig
fast der. Ibland spinner han äfwen omkring sig, med sina
trådar, liksom en swepning, och så dör han der: och för-
wandlar sig till ett skal, som då kallas Puppa. Men
när Puppen har warit sin tid, så kommer der fram ur
den, liksom ur ett ägg, en fjäril eller insekt, färdig skapad,
och breder ut sina granna wingar, och äter sen bara ho-
nungesfast i blommorna. —

Af de sårskilta insekterna will jag nämna: Silkes-
masken, som är en larv af en nattfjäril, och som spinner
silket, såsom en nyktan omkring sig, när han skall förwanda-
las till Puppa: — Biet, som tillreder honung och wax:
— Myran, som bygger sina stackar med många rum uti,
der de ligga om wintern, och der de förwara sin mat, och
flöta sina ungar: — Lysmasken, som lyser såsom ett
ljus i mörkret om sommaren: — Flugan, som wisas i
wåra rum, och ibland bits så förtretligt: — Spindelns,
som

som spinner sina konstiga nät för att fånga flugor deri: — *Roschenill*, hvarmed man färgar purpurrodt: — *Kräfs-tan*, som man äter: — *Getingen*, som stickes så elakt: — *Skorpion*, som har 8 ögon och 8 fötter, och i stjer-ten en tagg, hvarmed han sticker så giftigt som en orm: och flera andra.

6) *Maskar*. De Maskar, som man här menar, äro helt ändra än Insekternas larver. De råta maskar-ne äro utan fötter, utan ögon, och till och med utan huf-wud. Somliga af dem wiskas nere i Jorden: somliga i watten: och somliga i andra djur, till och med i menni-stan. Somliga äro så sammansatta, att det är såsom många särskilda djur tillsammans: såsom *Binnikemasken*, som har många leder, och hwar led är liksom ett särskildt djur. — Hjt hör *Igeln*, som suger blod: — *Nietma-sken*, som tjänar till agn, att meta fisk med. — *Snäc-kan*, hwilken ligger inne i ett hårdt skal, som går i krok, i mindre och mindre rundlar: — *Musslan*, som ligger mellan två skal, och hwar de så kallade åkta perlor wäxa: — *Borallmaskarne*, som bo i hålen i ett slags ste-nar, hwilka se ut som buskar, och hwilka igenom de små djuren bildas, liksom skalet på snäckorna: till och med den wanliga *Swampen*, som man brukar att torka bort wä-ten med, har varit djurs boningsrum. — En stor del af maskarna äro äfwen oändeligen små, så att man icke kan se dem med bara ögonen, utan man behöfwer mikroskop för att bli dem warse. De finnas, som äro så små, att mån-ga af dem kunna bo i ett hål på ett sandkorn, som är så litet, att man knappt kan se detsamma. — hwad skall då deras ägg och ungar wara? — och hwad är det icke för ett omätligt afstånd ifrån Elefanten till dem?

Swart och ett djur har sitt ändamål, och har af All-tings-Skapare fått sitt rum, och sin syftla, så att allt på Jorden skall wara i ordning. Jag will omtala för dig något i detta afseende, som förtjenar din uppmärksamhet. När till exempel ett djur dör, så skulle dess kropp ruttna och

och skämma luften med sin skank, om det fick ligga: men knappt är det dödt, förr än Korpen, som har en obegripligt sin luft, känner det på lång väg. Han kommer då, och ropar sitt korr, korr. Straxt weta rosdjuren att samlas; och då äta de inom kort tid opp aset. Men om det ligger så, att foglarna och djuren ej komma åt det, så komma insekterna. Då lägger Spysflugan sina ägg på aset, och inom en liten tid, lesa der millioner maskar, som äta opp det snart. De spridas sedan ut, bli fluger, och fångas af foglarna: och allt är såsom det war forut: och hwar och en har gjort sin syssla, för att hålla Jorden ren, och tjenlig att bebo. Så är det äfwen i allt annat. — Hwarje djur har sitt sätt att lesa, att föda sig, att föda sina ungar, och att undwika farligheter. Somliga hafwa fått skarpa tänder och klor, att försvara sig med: andra åter horn att stängas med: andra hafwa taggar, såsom igelkott:n: andra kunna springa mycket snällt, såsom haren, eller flyga undan mycket hastigt, såsom foglarna, och flugan. Ja, nämnde äfwen en fisk, som gör att handen domnar, om man rör wid honom. Somliga hafwa ert hårdt skal, såsom sköldpaddan, och med andra är det ännu annorslunda. Ja: somliga djur ligga, liksom de woro döda, om wintern; men wakna om sommarn åter opp, såsom ur en sömn: så att de lesa endast den wakra och angenäma årstiden, men weta alldeles ej af den kalla och obehagliga. Man säger om sådana djur, att de ligga i Tode om wintern. De behöfwa då hwarcken mat, eller dricka: och det, som är allrabsynnerligast, är det, att, fastän de aldrig lesat om wintern, så känna de likwäl när den tiden skall komma, och laga dertfore till åt sig beqwäma bon, och krypa dit in; och somna der — och wakna, sen icke förr opp, än wåren kommer. —

Så underligt och wäl har Gud anstaltat, för alla lesande warelser:

En bok hwari Djuren beskrifwas, kallas Zoologie; och man har särskilda böcker om de daggande Djuren, om Fiskarna, om Foglarna, om Amfibierna, om Insekterna och om Maskarna; ty de äro så förträffligt många af hwart slag, att man ej skulle kunna i en bok beskrifwa dem alla, så

få tydligt som man borde. Beskrifningen om Mineralier, Växter, och Djur, eller om Naturskiktena, kallas eljest med ett allmänt namn Natural-Historia.

3. Om Jordens särskilda Länder.

Sedan jag nu således har beskrifvit Jorden i allmänhet, och hvad som fins på henne, likasom det varit samlat på ett ställe tillsammans; så följer nu i ordningen, att jag företager mig att beskrifva Jordens särskilda delar, och likasom peka på dem, hvar och en för sig, och säga hvad som fins i dem och hvad de hetas. Jag har redan talat om, huru allt det land, som är på Jorden, indelas i sex stora delar, som kallas Werldsdelar; men nu skola vi betrakta Jordens delar särskilt, för att bättre lära oss känna deras Gränser och Storlek: de Haf, Sjöar och Hafsvikar, som stöta till och omgifva dem: deras Hafsbår och Dår: deras Landtuddar, Sund, Berg, Innsjöar, Källor, Floder, Strömfäll och Hedar: vidare, deras naturliga fördelning i Regioner, och de särskilda Regionernas eller delarnas Klimat, Fruktbarhet och Rikter, samt andra Naturmerkvärdigheter.

Den af mina läsare, som vill med nytta göra med mig denna stora resa kringom Jordens alla länder, hvilken vi nu skola företaga, bör derföre på sina Kartor uppsöka alla de ställen och orter, som jag talar om, och noga gifva sig på, huru de ligga till hvarandra och hvad de hetas, allt efter som jag nämner och beskrifver dem *). —

W:

*) Den som vill väl minnas allt det, som här förekommer, han bör, sedan han på Kartan sett hvar allt det är och ligger, som han läser om i hoken, sätta fast ögonen och tänka efter. Om han då har landet, likasom afritadt * innom sig, så att han likasom ser, huru uddar och vikar och floder och mera sådant ligga till hvarandra; så är det som det bör vara. Men kan han icke det, så bör han så länge betrakta bilden på kartan, tills han får den så klar och tydlig innom sig, att han efter den kan räkna upp allt det, som han bör och vill komma ihåg.

Vi börja naturligtvis med den Werldsbdel, i hwilken vi
 själfwa bo.

Europa.

Gränser. Werldsbdelen Europa gränsar i norr
 till Ishafwet: i öster till Asien: i söder till Medelhaf-
 wet: och i väster till Västra Ocean.

Storlek. Europa är af alla werldsbdelarna de
 minsta: största längden, ifrån sydväst till nordost, är 500
 mil: största bredden i söder och norr, 350: widden är
 85.000 qwadratmil.

Haf, Sjöar, och Hafswikar, som flöta till
 Europa, äro: **Norra Ocean** eller **Ishafwet**, jemte de
 wik **Swita Hafwet**: **Nordsjön**, och de wik **Kattegat**
 eller **Schagerrak** *), som går i en krökning, först emot ö-
 ster och sedan mot söder: **Östersjön**, och de wikar,
Norrbotten a) eller **Botniska wiken**, som går opp ända
 till **Polsirkeln**, **Sinska Wiken b)**, som sträcker sig mot
 öster, och **Liffländska Wiken c)**, mot sydost: — **Atlan-**
tiska Ocean, jemte de grenar, wikar och delar, såsom **Ir-**
ländska Sjön d), mellan öarna **Island** och **Britannien**,
Kanalen e), söder om **Storbritannien**, och **Franska Buk-**
ten f), än längre söderut: utanför sydvästra delen af **Eu-**
ropa kallas **Atlantiska hafwet**, **Spanska Sjön g)**: —
Medelhafwet med de wikar **Lyonska** och **Genuesiska**
Bukterna h), **Adriatiska hafwet** eller **Venetianska wi-**
ken i), och **Archipelagen k)**: **Marmora-Sjön** eller **Pro-**
pon-

*) Sinus Codanus.

a) Lat. Sinus Bothnicus: Fr. Golfe de Bothnie. b) Lat.
 Sinus Fennicus. c) Fr. Golfe de Livonie. d) Lat.
 Mare Hibernicum: Fr. Canal de Saint George. e)
 Lat. Canalis eller Oceanus Britannicus: Fr. La Man-
 che. f) Lat. Mare Gallicum, M. Aquitanium: Fr.
 Golfe de Gascogne. g) Lat. Mare Hispanicum. h)
 Fr. Golfe de Lyon, och Golfe de Genes. i) Lat.
 Mare Adriaticum: Fr. Golfe de Venise: Ital. Golfo
 di Venetia. k) Lat. Mare Aegeum: Fr. Archipel.

pontiden a) mellan Archipelagen och Swarta hafwet: Swarta hafwet, och des wik Azofiska Sjön eller Mæotiden b): och Rospiska hafwet. — Utom dessa tränga en stor mängd af mindre wikar in åt landet, i synnerhet på kusterna af Ishafwet, Nordsjön och Archipelagen.

Halvöar. De Halvöar i Europa, som här böra nämnas, äro: 1) Skandinavien eller Nordiska Halvön, som omgifwes af Hwita hafwet, Norra Ocean, Nordsjön, Kattegat, Östersjön och Finska Wiken, samt Innsjöarna Ladoga och Onega: — 2) Hesperien, eller Spanska Halvön c), som utgör Europas sydvästra del: — 3) Italien, som stjuter, såsom ett långt näs, ned i Medelhafwet, och bildar österom sig Venetianska wiken: — 4) Morea d), wid Medelhafwet och Archipelagen: — 5) Taurien eller Krim e), mellan Swarta hafwet och Mæotiden: — 6) Jutland f), som omgifwes af Nordsjön, Kattegat och Östersjön: — och 7) Bretagne (Bretanj), mellan Kanalen och Franska Buktten.

Öar. Stora Öar i Europa, äro följande åtta: Storbritannien: Island: Irland: Sicilien: Sardinien: Kreta: Korsika: och Seland g), hwilken sista ligger mellan Kattegat och Östersjön. — Ansenliga Öar äro: Kribos eller Negropont h) i Archipelagen: Mallorca, i Medelhafwet, på kusten af Spanien: Kanin, af somliga Kandenos kallad, i Ishafwet wid Hwita hafwets öppning: Sjæl, utanför Rissländska wiken: Syen i), mellan Seland och Jutland: Gottland och Öland, inne i Östersjön: Gindö och Senien, nordväst på Skandinavien: Cefalonia, nordväst om Morea: Kolgow eller Kalguea, nordost om Kanin: Laaland (Låland), söder om Seland: Ången (Ången), sydväst i Östersjön: Dagö, norr om

a) Lat. Propontis: Gr. Mer de Marmara. b) Lat. Palus Mæotis: Gr. Mer d'Azof. c) Lat. Hispania, Iberia: Gr. Espagne. d) Lat. Peloponnesus, Morea: Gr. la Morée. e) Lat. Chersonesus Taurica: Gr. la Crimée. f) Lat. Jutta eller Chers. Cimbrica: på Danfka: Jylland. g) på Danfka: Sjælland. h) Lat. Euboea. i) Lat. Fionia: Gr. Funen.

om Insel: Minorca, nordost om Mallorca: Korsu, norr om Cefalonia: Man och Anglesey (Angelö), i Irlandska sjön: Yvica, sydväst om Mallorca: Åland, vid mynningen af Norrbotten: Lewis, nordväst om Britannien: Falster, österom Laaland: Sjetland (Sjetland), nordost ifrån Britanniens norra kust: Wight (Väst), och Jersey (Schärsö), i Kanalen: Bornholm, mellan Dland och Rügen: Guernsey (Bärnsö), norr om Jersey: och Malta, söder om Sicilien, jemte flera andra. — Såsom betydliga Skärgårdar böra märkas: Danska Darna, vid inloppet till till Östersjön: Darna i Archipelagen: Norska Skärgården, nordväst på Skandinavien: Sinska Skärgården, vid östra och norra stränderna af Boiniska och Finska vikarne: Swenska Skärgården, vid västra stranden af Östersjön och Norrbotten: Dalmatiska Darne, vid östra kusten af Adriatiska hafwet: Ioniska Darne, omkring Cefalonia och Korsu: Häbuderna eller Hebriderna a), söder och sydost om Lewis: Sjetländska Darne, omkring ön Sjetland: Orkney, (orknä) Darne eller Orkaderna b), mellan Britannien och Sjetländska Darne: Färöarna c) i Deceanen mellan Sjetländska Darne och Island: Azoriska Darne d), ute i Atlantiska Deceanen, rätt i väster ifrån Spanska Halfön. Lipariska eller Vulkaniska Darne, norr om Sicilien: Scilly Darne, eller Sorlingerna, vid sydvästra udden af Storbritannien: Hieriska Darne, på kusten, mellan Lyoniska och Genuesiska bukterna: och flera andra.

Sund. De merkwärdigaste Sunden äro: Drefund e), mellan ön Seland och Skandinavien: Stora Bält, mellan Seland och Fyen: Lilla Bält, mellan Fyen och Jutland: genom hvilka tre sund man kommer ifrån Kattegat till Östersjön: — vidare, Kaletanska Sundet f), mellan Nordsjön och Kanalen: Gibraltars Sund: Mes-

sin-

-
- a) Lat. Ebudæ: Fr. Hebrides: Eng. The Western Islands. b) Lat. Ins. Orcades. c) Lat. l. Fero: Fr. Isles de Fer. e. d) Lat. Azores: Fr. Açores. e) Fr. Le Sund eller Sont. f) Lat. Fretum Caletanum: Fr. Pas de Calais.

Stiska Sundet a), mellan Italien och Sicilien: Hellesponten, eller Sundet wid Dardanellerna, mellan Archipelagen och Marmorasjön: Traciska Bosoren, eller Sundet wid Constantinopel, mellan Propontiden och Swarta hafwet: och Tauriska eller Krimiska Sundet, mellan Swarta hafwet, och Måotiden.

Fördelning i Regioner. Europa kan, efter läge och stredningen af Sjöar, Bergsruggar och Floder, beqvämligast fördelas i följande 10 Regioner: 1) Nordiska Halvön eller Skandinavien: -- 2) Östra Europa eller Ryssland b), som sträcker sig till Asien och Swarta hafwet: -- 3) Polen c), mellan Östersjön och Swarta hafwet: -- 4) Germanien eller Tyskland d), mellan Nordsjön, Östersjön och Venetianska wiken: -- 5) Dorna i Västra Ocean: -- 6) Spanska Halvön, eller Hesperien: -- 7) Gallien eller Frankrike e), mellan Spanien och Germanien: -- 8) Italien: -- 9) Grekland eller Turkiet f), mellan Adriatiska hafwet på västra sidan, och Archipelagen, Propontiden och Swarta hafwet på den östra: -- och 10) Pannonien eller Ungern g), mellan Tyskland, Polen och Turkiet.

Landtuddar och Näs. De merkwärdigaste Uddar af Europas land äro: Nordkap, såsom den nordligaste: Cap finis terre h), såsom den västligaste af fasta landet: Capo Bassaro söder på Sicilien, och Cap Mastapan söder på Morea, såsom den sydligaste. -- Vidare: Skottland, väster på Skandinavien: Litdesnäs, söder på samma halvö wid Kattegat: Skagen, norr på Jutland, Åfwen wid Kattegat: Landsend och Cap Lizard, sydväst på

a) Ital. Faro di Messina. b) Lat. Russia eller Moscovia: Fr. la Russie. c) Lat. Polonia: Fr. la Pologne. d) Lat. Germania Fr. Allemagne. e) Lat. Gallia; Fr. la France. f) Lat. Græcia, Turcia: Fr. la Grece, Turquie. g) Lat. Pannonia, Hungaria: Fr. Pannonie, Hongrie. h) Cap finis terre, betyder på Swenska: Verdens ända. Man kallade denna udde så, för det, att man trodde att allt land slutade der, då mgn ännu ej wiste af Amerika.

på Storbritanien wid Kanalen: **Cap de la Hague** (böla-
 hag), wid södra sidan af samma sjö: **Sn Ouessant** (uds-
 fang), väster på Bretagne, såsom västligaste udden af
 Gallien: **Cap Ortegal** eller **di Ortiguera**, nordväst på
 Spanien: **Capo di Rocca Sintra** a), och **Cap San-**
Vincent, väster och sydväst på samma land: **Cap Creux**
 (krö) öster på Spanien, wid Lyonska bukten: **Capo Spar-**
tivento och **Capo del Arni** på södra ändan af Italien.
 — De flesta af dessa Landtuddar äro höga klippor, som
 kunna ses långt ut i hafvet.

Bergsryggar. De största Bergsryggar i Eu-
 ropa äro följande: 1) **Pyreneerne** eller **Pyreneiska Ber-**
gen b) som ifrån **Cap Creux** sträcka sig västerut mellan
 Gallien och Spanska halfön, ända till Franska bukten: och
 en fortsättning deraf, som längre fram kallas **Asturiska**
Bergen c), stryker igenom hela norra delen af Spaniens
 till **Cap Ortegal** och **Cap-finis-terre**. 2) **Alperne**, eller
Alpiska Bergen, hvars största klumpar finnas der Gallien,
 Germanien och Italien sammanstöta: eller norrut ifrån
Venuesiska bukten, ungefär så långt ifrån stranden deraf,
 som det är ifrån samma strand till ön Korsika. Hela
 trakten är otroligt full af berg, och det är likasom flera sto-
 ra bergsryggar skulle der sammanstöta och korsas hvarandra,
 wid en ofantlig bergsklump som kallas **Sanct Gotthards-**
berg. Den gren som derifrån går åt nordväst och sedan
 mot norr mellan Gallien och Germanien, kallas **Jura**:
 den som går åt sydväst och sedan åt söder mellan Gallien
 och Italien, bibehåller namnet **Alperna**, och innehåller de
 högsta bergen som finnas i Europa: och den grenen, som
 går österut mellan Italien och Germanien, förbi ändan af
 Venetianska wiken kallas **Tyrolska Bergen**, och på östra
 sidan om östra delen af Venetianska wiken, **Dalmatiska**
Bergen. 3) **Appenninerna** d) börja der Alperna gå till
 Medelhafvet: de kröka sig sedan österut omkring **Genues-**
fiska bukten, och gå utöfve hela Italien till **Capo-del-Arni**.

F

4)

- a) Fr. Cap de la Roque.   b) Lat. Montes Pyrenaei.
 c) Span. Las Asturias,   d) Lat. Appenninus Mons: i
 Fr. l'Appenin.

4) **Balkan** eller **Håmus** a), som är en fortsättning af Dalmatiska bergen, går genom Turkiet österut, ända till Traciska Bosforen och Hellesponten: och ifrån denna Bergsrygg går, ibland andra, en gren söderut igenom Grekiska Peland ned till Morea, hwilken bör kallas de **Grekiska Bergen**. 5) **Cevennerne** b), äro i södra delen af Gallien, och skilja de watten som falla i Medelhafwet, från dem, som falla till Atlantiska Ocean. — **Alpuriska bergen**, **Pyreneerne**, **Cevennerne**, **Alperne**, **Pyroliska bergen**, **Dalmatiska bergen** och **Balkan**, med alla deras grenar, utgöra således, om man närmare ger akt på dem, en enda ofantlig sträcka med berg, som begynner wid Cap-finis-terre, och slutas wid Hellesponten; och som således utgör Europas stora **Ås**. Men hwad som är ännu merkwärdigare, är det, att den åter höjer sig, på andra sidan om sundena, i **Asien**, och fortsätter sin ofantliga sträckning mot öster igenom hela denna stora werldsdel, såsom wi framdeles skola få se. **Widare**: 6) **Karpaterne** c), som gå i en böjning omkring nordwästra, norra, och östra sidorna af Ungern, och hwarifrån ansenliga grenar gå in åt **Tyskland**, såsom **Böhmiska** eller **Sudetiska bergen**, m. fl. 7) **Ural** eller **Tugoriska Åsen**, som utgör gräns mellan Europa och **Asien**. Den börjar wid **Ischafwet**, och wiker norr om **Kaspiska hafwet** österut in åt **Asien**. 8) **Norriska Själlarna** eller **Kölen** eller **Seveberget**, som åfwen begynner wid **Ischafwet**, luter österom **Nordkap**: sträcker sig sedan åt sydwäst efter kusten, och sedan den hunnit längre söderut grenar den sig, så, att den största ryggen tröcker mot väster och söder till **Lindesnäs**, och den lägre går rätt fram, tills den förlorar sig på **Kattegats** östra strand. — En stor Bergsrygg går åfwen öfwer därne **Korsika** och **Sardinien** i norr och söder, och igenom **Island** stryker en stor **Själlerygg** i öster och väster. Utom alla dessa Bergsryggar gå flera ansenliga på **Spaniska** halfön, på **Storbritannien**, på **Sicilien**, genom **Grekeland**, genom **Gallien** och genom **Tyskland**.

L a n d t:

a) **Turkarne** kalla den **Emneh-Dag**. b) **Fr. Les Cevennes**. c) **Lat. M. Carpathes; Sclaw. Krapack**.

Landtryggar och Landthöjder. Två mycket höga trakter finnas i Europa, af hvilka den ena är wid Alpiska bergen; ty derifrån rinna floder till Lyonska bukten, till Venetianska wiken, till Nordsjön, och till Swarta hafwet: och den andra är i Ryssland ungefär rätt söderut ifrån Kasboga och rätt i öster ifrån Rissländska wikens innersta del: derifrån komma floder, som flyta till Kaspiska hafwet, till Swarta hafwet, till Rissländska wiken, Finska wiken, och Swita hafwet. Igenom denna Landthöjd, som kallas Almanniska höjden, går i nordost och sydväst en Landtrygg alltifrån Ural till Karpaterne, och den skiljer de watten som flyta söderut ifrån dem som falla till Ishafwet och Östersjön. En stor Landthöjd finnes äfwen i östra delen af Spanska halfön, der de linjer gå öfwer hwarandra, som dragas mellan Cap-San-Vincent och Cap-Creux, och mellan Cap-finis-terre och ön Ivica: ty derifrån flyta floder åt alla sidor. En dylik fins i östra delen af Frankrike, hwarifrån de strömmar komma, som falla till Kanalen och östra delen af Franka bukten. För öfrigt komma floderna från bergssträckorna och de mindre landtryggar och höjder, som finnas i alla land.

Höga Berg. De flesta af de Bergstryggar, som wi här ofwänföre beskriwit, äro så höga, att en ewig snö och is ligger på deras spetsar, som sträcka sig högt öfwer om molnen: och de högsta af dem, som jag här bör nämna, för att gifwa mina Läsare begrepp om deras höjd, äro: ibland Alperna, Mont blanc (mong-blanc) och Monte Rosa, jemte flera andra, hwardera öfwer 2500 famnar, eller nära en half mil högt: — ibland Pyreneerne, Montperdu (mong-perdu) och Maladetta, med flera andra, omkring 2000 famnar: — Utna *) på Sicilien är 1818 famnar: — Monte Rotondo på Korsika Lomniz bland Karpaterne, Gran Sasso bland Appenninerne, Swuckstöt bland Norriska fjällarne, och många andra, hwardera omkring 1500 famnar eller en sjerdebels mil i höjd, och derutöfwer — allt räknadt ofwänom hafwets yta.

---

*) Ital. Monghibello.

Vulkaner, eller Ådsprutande berg, äro: **Ätna**: **Vesuvio**, i södra delen af **Italien**: **Stromboli**, och flera andra, på **Lipariska** öarne: **Hecla** och **Krakra**, med många andra, på **Island**.

Jordbåfningar hända oftast i de trakter der Ådsprutande berg finnas: såsom i nedra delen af **Italien**: på **Island**. på öarne i **Archipelagen**: på **Sicilien**: och för 50 år sedan, hände åfven en förskräckelig jordbåfning på västra kusten af **Spaniska** halfön.

Insjöar. De största och merkvärdigaste Insjöar i **Europa** äro: **Ladoga**: **Onega**: **Peipus** söder om **Finska** wiken: **Ilmen**, söder om **Ladoga**: **Venern**, österut ifrån **Kattegat**: **Saimen**, nordväst om **Ladoga**: **Enarsträsk**, öppe wid **Nordkap**: **Mälaren**, wid västra stranden af **Östersjön**, gent emot **Finska** wiken: **Vettern**, sydost om **Venern**: **Balaton**, i **Ungern**: **Pajäne**, väster om **Saimen**: **Storsjön**, mellan **Botniska** wiken och **Norriska** fjällarne: **Ulojärwi**, norrut ifrån **Pajäne**, mellan **Norrbotten** och **Hwita** hafwet: **Bodensjön** a) och **Leman** eller **Genfferjön** b), i sydvästra hörnet af **Germanien**.

Strömmar. De största och merkvärdigaste floder i **Europa** äro följande: 1) **Volga**, som börjar sitt lopp midt i **Ryssland**, och sedan den förenat sig med flera stora strömmar, såsom **Oka** och **Kama**, faller ut i **Kaspiska** hafwet. Dess källor äro wid **Alauniska** höjden, wid den stora landtryggen, och wid **Tugoriska** åsen. — 2) **Donau**, som har sin källa i sydvästra delen af **Tyskland**, och medan den flyter igenom detta land, upptager, utom andra, strömmarna **Lech**, **Iser**, **Inn**, **Enns** och **Morava**: rinner sedan genom **Ungern**, och upphämtar der floderne **Drau**, som förut förenat sig med **Muhr**, **Theisse**, som förenat sig med **Marosch**, och **Sau**: går vidare genom **Turkiet**, och upptager derunder, ibland andra, floderne **Olta**, **Sereth** och **Pruth** som komma från **Ungern**

och

a) Tysk. Bodensee. b) Lat. Lacus Lemanus: Fr. Lac de Geneve: Tysk. Genffersee.

och Polen; hvarefter den flyter ut i Swarta hafwet. **Donau**, och dess grenar, hafwa sina källor, wid Alperne, wid Karpatiska åsen, och wid Balkan. — 3) **Dnieper a)**, som uppkommer wid Alauniska höjden; utgör sedan gräns mellan Ryssland och Polen: och upptager, under sitt lopp flera stora strömmar, och i synnerhet **Bog** just där den faller i Swarta hafwet, — 4) **Tajk** eller **Ural**, som upprinner wid Uraliska bergsryggen, och flyter ut i Kaspiska hafwet. — 5) **Dwina**, som faller ut i Swita hafwet, och har många och widsträckt grenar i norra Ryssland: — 6) **Don**, som åfwen har sin källa midt i Ryssland, och faller ut i Andan af Azoffka sjön, sedan den förenat sig med flera anseuliga strömmar: — 7) **Rhein b)**, som börjar med två källor wid Sanct Gotthards Berg: flyter igenom Bodensjön: blir sedan gräns mellan Germanien och Gallien, och upptager strömmarna **Nar**, **Neckar**, **Main**, **Mosel c)**, och **Maas d)**, jemte flera andra innan den hinner fram till Nordsjön: — 8) **Petschora**, som nordost i Ryssland, faller i Ishafwet: — 9) **Elbe e)**, som upprinner i Böhmska bergen, och faller ut i Nordsjön: — **Loire** (loår), som flyter igenom Frankrike, och faller ut i Västra Ocean strart söder om Bretagne: — 11) **Weipel f)**, som igenom Polen flyter till Östersjön: — 12) **Rhone** (rån) g), som som upprinner wid Alperna (wid S. Gotthards berg): flyter sedan genom Genffer sjön, och efter att hafwa råkat **Saone** (san) strömmen, som kommer ifrån nordn, flyta de förenade rätt söderut till Medelhafwet: — 13) **Oder h)**, som kommer från Karpatiska bergen, och sedan den upptagit, jemte andra, **Warta** som kommer ifrån Polen, faller den ut i Östersjön, icke långt sydost om ön Rügen: — 14) **Tajo i)**, som flyter igenom Spanska halfön västerut, till den wid Cap-Rocca-Sintra faller i Oceanen: — 15) **Duna**, som har sin källa nära intill Wolgas, men rinner åt nordväst, och faller ut i Liffländska wiken: — 16)

Gö-

a) Lat. Borysthenes: Fr. Nieper.   b) Lat. Rhenus: Fr. Rhin.   c) Fr. la Moselle.   d) Lat. Mosa: Fr. la Meuse.   e) Lat. Albis.   f) Lat. Vistula.   g) Lat. Rhodanus.   h) Lat. Viadrus.   i) Lat. Tagus: Fr. le Tage.

Göta Elf, som begynner sitt lopp i Norriska fjällarna: flyter sedan genom sjön Venern söderut, och faller ut i Katarogat: — 17) **Seine**, (sån a), som flyter igenom Frankrike västernt till Kanalen: — 18) **Po** b) som har sina källor wid Alperna och Appenninerna, och flyter österut, genom öfra delen af Italien till Venetianska wiken: — 19) **Newa**, som ifrån Ladoga flyter till ändan af Finska wiken och afbördar således Saimens, Dnegas, och Ilmens jemte Ladogas watten: och 20) **Thames** (tåms) eller **Temsen**, som i södra delen af Storbritanien flyter österut, och kastar sig slutligen i Nordsjön.

Strömfall, som här böra omtalas, äro: ett, som Rhenströmmen gör, sedan den hunnit ett stycke ifrån Bodensjön, och hwilket är 13 famnar högt, samt kallas **Fallet wid Laufen**: — ett, som Göta Elfwen gör litet nedanföör Venern; hwilket fall är 17 famnar högt, och heter **Trollhättan**: — men det högsta wattenfall, som fins i Europa, och, så wida man wet, i hela werlden, är det underbara fallet om 230 famnars höjd, i Pyreneiska bergen, som jag förut omtalat.

Safshwirflar. Det händer på några ställen på Jorden, att wattenet, som med Ebb- och Flod flyter igenom trånga sund, hwirflar der omkring med sådan fart, att det drager åfwen stora skepp med sig, hwilka till slut, sedan de kommit midt i hwirfweln, dragas ner under wattenet, och slås sönder mellan klipporna på hafskottnen. Sådana underliga ställen kallas **Safshwirflar**; och de merkwärdigaste i Europa äro: **Malströmmen** i Skärgården väster på Nordiska halfön: **Karybdis**, i Messinska sundet: och **Euripus**, i sundet mellan ön Negropont och fasta landet.

Länder, som här böra merkas i de 10 Regioherna, hwari wi tillförene fördelt werldsbelen Europa, äro följande: 1) i Nordiska Halfön, **Norrige** c), som ligger väster om fjällryggen: **Sverige** b), som ligger öster om fjällryggen, och som fördelas i **Götaland**, eller södra

dea.

a) Lat. Sequana. b) Lat. Padus. c) Lat. Norvegia. b) Lat. Suecia: Fr. la Suede: Tysk. Schweden.

delen, Swealand, eller meblersta delen, och Norrland eller norra delen: samt Lappland a), eller landet, norr om polsirkeln, i synnerhet omkring fjällryggen, hvaraf den westliga delen tillhör Sverige. — 2) I Ryßland merkas: östra delen af Lappland, Finland, som är öster om Bottniska wiken: Ingermanland b) och Estland c) wid Finiska wiken: Liffland d), mellan Liffländska wiken, Peizus och Düna: och Lilla Tatariet wid Swarta hafswet, hwartill Åfwen Krim eller Taurien hör. — 3) I Regionen Polen, merkas: Kurland wid Liffländska wiken, Düna och Östersjön: Preussen e), Åfwen wid Östersjön: och Lithauen, söder om Kurland och öster om Preussen: — 4) I Regionen Germanien merkas: Danmark f), som utgöres af Jutland och Danska barna: Batawien eller Belgien eller Nederland, som ligger wid Nordsjön och är så lågt att hafswet ibland öfversvämmar stora stycken deraf: Helwetien, som ligger mellan Bodensjön och Genfferfsjön, ibland Alpiska bergen, och är det högsta landet i Europa: Böhmen g), Mähren h), Schlesien i) och Lausitz k) i östra delen, omkring Oder och Elbe: Österrike l) som ligger i sydöstra hörnet, mellan Mähren och Italien: Bäjern m) som ligger väster om Österrike; och Schwaben n), mellan Bäjern och Rhenströmmen: Franken o), som ligger midt i landet: Westfalen, som är öster om Nederland: och Sachsen p) som utgör norra delen af Tyssland. — 5) Vid Darna i Västra Ocean merkas: att södra och större delen af Storbritannien kallas England q) och den norra Skottland r), samt att västra delen af England kallas Wallis s) — 6) På Spanska Halfön merkas: att sydvästra delen deraf kallas Portugal t), och det öfriga Spanien. — 7) I Frank-

ria

- a) Lat. Laponia.   b) Lat. Ingria.   c) Lat. Esthonia.
 d) Lat. Livonia.   e) Lat. Borussia: Fr. Prusse.   f) Lat. Dania.   g) Lat. Bohemia.   h) Lat. Moravia.   i) Lat. Silesia.   k) Lat. Lusatia.
 l) Lat. Austria: Fr. Autriche.   m) Lat. Bavaria.
 n) Lat. Suevia; Fr. Suabe.   o) Lat. Franconia.
 p) Lat. Saxonia.   q) Lat. Anglia: Fr. Angleterre.
 r) Lat. Scotia: Fr. Ecosse.   s) Eng. Wales: Fr. le Pais de Galles.   t) Lat. Lusitania, Portugallia.

rike merkes här intet. — 8) Af Italien kallas östra delen Lombardiet a). — 9) Af Ungern eller Pannonien heter den östra delen Siebenbürgen (sibenbyrgen) b): den södra mellan Drau-strömmen och Venetianska wiken, Illyrien: och den nordvästra och största delen kallas egentligen Ungern. — 10) Turkiets södra del jemte halfön Morea och därne beromkring, är det, som egentligen heter Grekland.

Klimat. De norra länderna, såsom norra delen af Ryssland, och Skandinavien samt ön Island, hafwa långa och kalla vintrar, som blifwa allt swårare ju längre man kommer opp mot Ishafwet. De länder, berömt, som ligga söder om Europas stora äs, såsom Spaniska halfön, Medelhafskusten af Frankrike, Italien och Grekland, äro mycket warma, så att der nästan icke fins någon winter. Den medlersta delen åter, har köld och värma mera blandade: men så, att kölden råder mer norrut, och värmen mer söderut. I alla bergstrakter är kallt; så att man oppe på Alperna, har så kallt, som wid Ishafwet.

Fruktbarhet. De fruktbaraste landen i Europa äro: södra delen af Turkiet, hela Italien, Frankrike, och södra delen af Storbritannien. Minst fruktbar är norra delen — men inga öknar finnas, fastän stora wildmarker äro i norra delen, och några smärre hedar i nordvästra delen af Tyssland, och i Spanien.

Uster. Södra delen af denna werldsdel, har i synnerhet Salt, Win, många slags Träd- och Jordfrukter, Såd,olja, Honung, Silke, m. m. — Medlersta delen: Såd, Frukt, Boskap, Metaller, och något Win. — Den norra delen: Såd, Skogar, Pelswerk af wilda djur, Metaller, såsom Jern, Silfwer och Koppar, Fisk och Boskap: — och den nordligaste oppe wid Ishafwet har wilda djur, Renar och Fisk.

Vi gå nu till den andra Werldsdelen.

Uti

a) Lat. Longobardia. b) Lat. Transilvania.

Asien.

Gränsof. Asien gränsar i norr till Norra Ocean: i öster till Östra Ocean: i söder till Södra Ocean: och i väster till Afrika, Medelhafwet och Europa.

Storlek. Asien är störst af alla Werldsdelarne: dess längd, ifrån sydväst till nordost, eller ifrån sundet Bab-el-Mandeb till Behringsfund, är wid påf 1000 (tusfen) mil, och bredden, ifrån södra ydden wid Equatorn, till den nordligaste af fasta landet, inemot 800 mil: Wid den är 336,000 (trehundra trettioseptusen) qwadratmil.

Haf, Hafswikar och Sjöar, som ståta till Asien äro: Norra Ocean, jemte Obiska Wiken: Anian eller Behringsfund, som äfwen af några kallas Cooksund: Kamtschatka-Hafwet, som utgör den nordligaste delen af Stilla hafwet, mellan sundet Anian och en lång rad af öar, som stiljer det samma från stora Oceanen, och hwaraföre det äfwen kallas Stora Werldshafwets norra Archipelag: Stilla Hafwet med dess delar och wikar, såsom Lam eller Schotiska hafwet: Koreanska Sjön, nordväst om ön Nippon: Hoanghy eller Hoanghai, som också kallas Gula hafwet: Östra Kinesiska Sjön, sydväst om Nipou, eller straxt utanför Hoanghy-wiken: Västra Kinesiska Sjön, norr om Borneo ända till fasta landet: Kontiniska Hafswiken: och Siamiska Wiken eller hafswiken wid Siam: — Sundet Straat Sunda mellan öarna Sumatra och Java: Södra Ocean eller Indiska werldshafwet: Bengaliska Wiken: Arabiska Hafwet, hwarifrån man kommer in i Persiska Wiken genom sundet Ormus, och genom Bab-el-mandeb in i Röda Hafwet eller Arabiska wiken: — Widare, Medelhafwet: Archipelagen: Propontiden: Swarta Hafwet: och Kaspiiska Hafwet.

Sund. Utom de redan nämnde, Anian, Straat Sunda, Ormus och Bab-el-Mandeb, bör man merka följande: Traciska Bosfören eller sundet wid Constantianopel: Hellesponten eller Kanalen wid Dardanellerne: Malacca-Sundet mellan ön Sumatra och fasta landet: och Waygato-Sund mellan Nowa Zemla och fasta landet.

Halvöar. **Tatolien**, som också kallas **Anadoli** och **Mindre Asien**, är den västligaste delen af **Asien**, hvilken går fram mellan **Swarta hafwet** och **Medelhafwet** till **Archipelagen**: **Arabien**, omgifwes på tre sidor af **Röda hafwet**, **Arabiska hafwet** och **Persiska wiken**: **Indiska Halvön**, sträcker sig ner i **Södra Ocean**, mellan **Arabiska hafwet** och **Bengaliska wiken**, och har sjelf wid **nordvästra hörnet**, den mindre halvön **Gusarate** eller **Guzurat**: **Östra Indiska Halvön**, af några kallad **Serika**, hvilken ligger mellan **Bengaliska** och **Tonkinska wikarna**, och som sjelf grenar sig i twenne mindre halvöar, nemligen **Malaya**, som wänligen kallas **Malaya** och **Malacca**, och som sträcker sig långt i söder ända till **equatorn**, och **Kambodja Halvön** (samliga säga **Kamboscha**), som ligger mellan **Siams** och **Tonkins wikar**: — vidare **Korea** eller **Kaoli**, mellan **Hoanghy** och **Koreanska sjön**: och **Kamtschatka** mellan **Schotska hafwet** och **Stora Werldshafwets norra Archipelag**.

Landtuddar, som förtjena att merkas, äro: **Cap Baba**, wid **Archipelagen**, såsom **Asiens** västligaste udde: **Cap Raz-ab-Ghad**, öster på **Arabien**: **Cap Komorin**, som är **Indiska halvöns** södra udde: **Sudjong Tana** eller **Cap di Romania**, som är yttersta udden af halvön **Malaya**, och sydligaste udden af **Asiens fasta land**: **Lopatka**, södra udden af **Kamtschatka**: **Cap Kamtschatkoi**, öster på samma halvö: **Öst-Cap** wid **Behringsund**, slutar **Asien** i öster: **Tschelatkoi nos** wid **Israhafwet**, i nordöstra delen af **Asien**: och **Cap-Severe** (sevär) eller **Asiens Cap-Nord**, som sträcker sig så långt mot **Polen**, att längsta dagen der, är hela 115 dygn eller 2760 timmar, utom flera veckors **flemning** om **afstonen**, och **dagning** om **morgonen** af den ofantliga dagen: och hvilken udde ligger rätt norrut ifrån **Asiens sydligaste udde**, så att de bägge ligga under samma **meridian**. — **Afståndet** mellan västra och östra udden af **Asien** är så stort, att det upptager nästan **halftva Jordens rundel**, så att, när det är **middag** wid den ena, är det **middnatt** wid den andra.

Insjöar. Utom **Kaspiska Hafwet** finnas flera stora **Insjöar** i **Asien**. De merkwärdigaste och största äro:
Ural:

Ural: Bajkal: Balschatsch eller **Palkati**, och **Tsaisan** midt i landet mellan **Ural** och **Bajkal: Wen**, sydöst ifrån **Swarta hafwets östra ända: Terkiri**, ett afseeligt stycke norrut ifrån **Bengaliska wiken: Almotanah** eller **Döda hafwet**, eller **Asfaltsjön**, icke långt ifrån sydöstra hörnet af **Medelhafwet: och en sjö med salt watten** mellan **Ural** och **Kaspiska hafwet: utom flera andra**, uti östra och medlersta delen af **Asien**, fastän de flesta äro små, i jemförelse med **Ural** och **Bajkal**,

Sar. I **Asien** finnas ganska många öar: hela östra kusten är omgifwen af en nästan oräknelig mängd. De största och merkwärdigaste äro: **Sumatra: Nipon: Norra och Södra Nowa Zemla**, som med ett sund äro skilda från hwarandra: **Ceylon: Tschoka** eller **Seebalten: Ula-Hata: Jesso**, eller **Mutsumai-ön**, norr om **Nipon: Kjusju**, sydväst om **Nipon: Taiwan** eller **Formosa**, som skiljer östra Kinesiska sjön ifrån den västra: **Sikokf**, mellan **Nipon** och **Kjusju: Haynan**, i **Tonkinska hafswiken: Lekeye**, mellan **Formosa** och **Kjusju: Cypern**, i **Medelhafwets nordöstra hörn: Banka**, på sydöstra kusten af **Sumatra: Stora Andaman** i östra delen af **Bengaliska wiken: Behrings ö**, sydöst om **Cap-Kamtschatskoi: Billiton**, öster om **Banka: Rodus**, wid sydvästra hörnet af **Anadoli: Mytilene** (fordom kallad **Lesbos**) söder om **Cap-Baba: Gröna-Ön** (äfwen kallad **Compagnie-Ön**) (**Lat. I. Viridis**), öster om **Jesso: Scio** (af **Turkarne Rhio** kallad), söder om **Mytilene: Staaten-Ön**, mellan **Compagnie-Ön** och **Jesso: Samo**, sydöst om **Scio: och Marmora** i **Propontiden**. — **Skärgårdar**, som böra merkas, äro: öarne wid östra kusten af **Archipelagen**, hwaribland **Mytilene, Scio** och **Samo: Lakediverne**, väster om **Indiska halfön**, och **Maldiverne**, söder om **Lakediverne: Nikobariska** och **Andamanska skärgårdarne**, som sträcka sig ifrån **Sumatras** norra udde inåt **Bengaliska hafswiken: Darna** på västra kusten af **Sumatra**, hwaribland **ön Nassau** må nämnas: **Darna** öster om **Sumatra**, hwaribland **Banka** och **Billiton** finnas: **Anambas** och **Nattuna** öarne, mellan **Borneo** och halfön **Mala-a: Paracels** öarne, wid östra kusten af **Kambodja-halfön: Darna,**

na, som bilda en båge ifrån Formosa till Kjusju, och hwaribland Pekyo och Likoo äro störst: Kuriliska skärgården, som ifrån udden Lopatka sträcker sig söder ut, med många ansenliga öar, ibland hwilka Gröna-ön och Staa-ten-ön äro de sydligaste: Behrings-öar: och slutligen Clerks-öar, eller darna Sind, straxt söder om sundet Nyan.

Bergsryggar och Landthöjder. En ofantelig Landhöjd eller Landtrygg, af ungefär 150 mils bredd, stryker i öster och väster midt igenom hela denna werldsdel, och kallas derföre med skät Höga Asien. Den börjas wid Swarta hafwet: omfattar Kaspiska hafwet och sjön Ural: samt sträcker sig i öster ända till ön Tschoka i Tungusiska hafswiken. Den ligger mellan twenne ofantliga bergsträckor, som man bör kalla Södra Asiatiska Åsen och Norra Asiatiska Åsen. Den södra börjar wid Mar- mora-sjön: stryker igenom hela Natolien österut, och blef fordom kallad Taurus, som på swenska betyder Dren: norr om sjön Wan, förenar den sig med Kaukasen, som kommer ifrån nordn, i en böjning omkring östra ändan af Swarta hafwet, och der de råkas, ligger det höga berget Mingol eller Urarat: längre österut, sedan åsen hunnit förbi Kaspiska hafwet, heter den Hindukesch: norr om Indiska halfön grenar den sig i flera stora sträckor, som gå åt flera wädersstreck, och der ligger en ofantlig bergklump, som kallas Belur-dagh, hwilket på swenska betyder Dö- fenberget: den af dessa grenar som sträcker sig mot sydost kallas Kusdagh (fordom kallad Paropamisus), och den som går österut heter Jma (fordom Jmaus, och på swenska Snöbergen): Sedermera fortsar åsen ända till Hoanghy och Koreanska hafwet. — Den norra Asiatiska åsen begynner allt wid norra udden af Nova Zemla, och går sedan, under namn af Ural, söderut, mellan Europa och Asien, ner emot Kaspiska hafwet, der den wiker mot öster, och i en böjning stryker igenom Asien, förbi Bajkal, då den kallas Altai, som på swenska betyder Gulberget. Den sträcker sig sedan till Tungusiska hafswiken; der en ofantlig gren böjer sig mot nordn, och går, under det ryska namnet, Stanovoi-Krebon, förbi ända

ändan af samma hafswik ända till Asiens Ost-Cap. — Stora bergsruggar, hwilka äro grenar af dessa två, som jag nu beskriwit, stryka i flera wäderstreck igenom Asien, och af dem will jag här nämna: Arabiska Asien, som går ifrån Taurus söderut, förbi ändan af Medelhafwet, der det stora berget Libanon ligger, och sedermera längs åt wästra kusten af Arabiska halfön, hwarest den sammanhänges med flera lägre bergsträckningar inne i Arabien: och Gattian, eller hellre Ghauts eller Gattes, som ifrån trakten af Belur-dagh går söderut, icke långt ifrån wästra stranden af Indiska halfön, och slutas wid Cap-Komordis med en hög klippa. En stor bergsrugg går längsät ön Sumatra: och flera sträcka sig utåt den östra Indiska halfön eller Serika, af hwilka en går utföre Malaya och de öfriga utföre Rambodja-halfön. En sådan stor bergsrugg går äfwen utåt Korea: en annan öfwer Jedso och Nipon: en annan utföre Kamtschatka, som ännu på Kuriliska öarne höjer sina spetsar mot himmeln. Likaså gå flera stora bergsruggar ifrån norra Asiatiske åsen opp till Tschahwet, och af dem sträcker sig en till Tschelatskoinos, och en annan ända opp till Asiens Cap-Nord: — och flera sådana gå äfwen genom Höga Asien, mellan de begge stora åsarne, såsom exempelwis, den som går fram mellan Kaspiiska hafwet och sjön Ural: och i synnerhet den, som nordväst om Hoanghai går ifrån Tima, hwaraf den är en fortsättning i nordostlig riktning, och hwilken äs skall innehålla de högsta bergen, som finnas i gamla werlden.

Höga Berg. Öfwerallt i de bergsruggar, hwarom wi nu talat, finnas höga berg, på hwilkas spetsar en ewig snö ligger, fastän flera af dem äro belägna i det hetaste luftstreck: men i synnerhet finnas ofantliga klumpar och samlingar af berg uti de trakter, der bergsträckorna fors hwarandra, grena sig, eller eljest stöta tillsammans. Så är det en stor bergstrakt, kallad Armeniska Bergen, omkring Mingol, der Taurus och Kaukasus sammanstöta: en kringom Belur-dagh, der Hindufesch grenar sig, hwilken kallas Tibetanska Bergen: och en i trakten af sjön Bajkal. I Tima, Musdagh, och i de andra bergsruggarna, som stryka fram norr om Indiska halfön, finnas ofantliga berg,

Berg, och så i Altai och flera af åsarne i östra Asien. Jag vill äfwen särskilt nämna Ofir på Sumatra, Libanon Judstjamma på Nipon, och Adams Pif på Ceylon.

Vulkaner, eller eldsprutande berg, finnas wid Libanon, på Sumatra, på Kamtschatka, på Kuriliska öarne, på Nipon och öarne deromkring.

Jordbåfningar — hända oftast på öarne i Östra Ocean, i synnerhet på Nipon. Sjön Almotanah eller Döda hafswet, har äfwen uppkommit igenom en Jordbåfning, då flera städer sjönko in i Jorden; fastän det är lång tid sedan.

Floder. Ifrån de ofantliga bergsträckorna och Landthöjderna komma Asiens många och stora strömmar. Vi skola uppräknat de största och merkwärdigaste. Ifrån den norra Asiatiske åsen och dess grenar komma i synnerhet följande stora floder: Obi, jemte dess ofantliga grenar Irtysh och Tobol: Jeniseya eller Angara, som kommer igenom sjön Bajkal: Lena: Jana: Indigirka: och Kowyma (som äfwen blifwit kallad Kolyma): hvilka alla flyta norrut till Ishafwet. — Amur, som rättare kallas Seghalien Uta eller Swarta floden, har sina källor wid bergshöjder nästan midt i Landet, eller sydväst om Bajkal, och flyter österut, under det den upptager många stora grenar, samt kastar sig slutligen i hafswiken Lam midt för ön Tschoka, hvilken ö också derföre kallas Seghalien-ula-hata eller Swarta flodens ö. — Hoangho eller gula floden (Lat. fl. Croceus) och Jangtsekiang, komma ifrån södra delen af höga Asien och flyta till Östra Kinesiska sjön. — Menam Kom eller Kambodja-floden, Menam eller Siamska floden, Lukian eller Peguströmmen, och Nufian, som också kallas Irrawaddi eller Awaströmmen, flyta alla igenom Serika mellan de höga bergsruggarne, som der gå fram, och de flesta hafwa sina källor i Tibetanska bergen. Burremputer och Ganges eller Pudda, som ibland andra grenar upptager de stora strömmarna Dsjumna och Gagra, komma äfwen ifrån de höga Tibetanska bergen, och falla ut i Bengaliska wiken. Godaveri, Ristna, Koleroon, med flera, komma ifrån Gattiska

Ha bergsryggen, och flyta österut till Bengaliska wiken; hwaremot elfwen Nerbudda faller derifrån åt Arabiska hafwet. Sind eller Indus flyter ifrån Hindufesch till den wiken, som är norr om Guzarat. Frax, och Tigris eller Didschele, komma ifrån Armeniska bergen, och förna sig innan de falla ut i Persiska wiken: Jordan, är liten och faller i Döda hafwet: Rissil. Ernak flyter i Anadoli till Swarta hafwet: — Rur, som förenat sig med Uras, och Terek falla till Kaspiska hafwet från de Armeniska bergen: och ifrån Jugoriska åsen rinner Jais eller Uralströmmen till samma haf. Floderna Sirr eller Syr-darja, och Abi Amu (fordom kallad Gischon och Oxus) som upptager strömmen Sogd, falla i höga Asien västerut till Ural: utom hvilka flera ansenliga floder flyta i samma land till insjöarne, såsom strömmen Verken, och dess grenar, som flyta österut, till sjön Lop.

Öknar och Hedar, som här förtjena att nämnas, äro i synnerhet: Arabiska och Syriskä öknen, som är en stor sandhed, liksom ett haf, hwilken börjar mellan Frax och Jordan, och sträcker sig sedan söderut igertom medlersta och östra delen af Arabien: och Kobi eller Schanio, som är en ofantelig öken i syddöstra delen af höga Asien, hwilken begynner ett stycke norr om sjön Terkiri, och går sedan mot nordost mellan bergsryggarne i en längd af wid påß 300 mil. Desutom ligger en tämligt stor sandhed österom floden Sind: norr och nordost om Kaspiska hafwet och Ural ligga stora slätter eller stepper, som äro så salta, att nästan ingenting will wäxa på dem: Landet i Höga Asien är derjemte på många ställen bergigt, stenigt, torrt och sandigt: och till och med på Kambodja halfön finnas sandöknar. Längs åt kusten af Ishafwet ligga ofantliga wildmarker, uppfyllda af lårr och hedar, som bära intet annat än mossa.

Indelning i Regioner. Naturen har inbelat hela Asien i tre delar: nämligen Höga-Asien midt uti, Norra-Asien och Södra-Asien: hvilka äro mycket olika till klimat, jordmån, fruktbarhet och alster.

Norra Asien kallas äfwen med ett namn **Stberien.**

Höga eller Medlersta Asien indelas beqvämliqgen i fyra Regioner: Kaukasiska Landtungen, mellan Swarta och Kaspiska hafwen, kringom berget Kaukasus: Tatariet, öster om Kaspiska hafwet till öknen Kobi: Tibet, söder om Tatariet, mellan bergen Musdagh och Tma, eller omkring sjön Terkiri: och Östra Höga-Asien, som ifrån Kobi sträcker sig till Stilla hafwet, eller hellre till Schokfa, Koreanska och Gula hafwen.

Södra Asien åter innefattar följande Regioner: Asiatiska Turkiet, mellan Swarta hafwet, Archipelagen, Medelhafwet och Persiska wiken: Arabien: Persien, mellan Persiska wiken och Kaspiska hafwet, samt elfwerna Sind och Tigris: Indien, som utgöres af Indiska halfön och landet norr om densamma, och sträcker sig från Sind till ändan af Bengaliska wiken, samt ifrån Cap Komorin till Musdagh: Serika eller det Inre Indien, som innefattar den östra Indiska halfön, och landet der ofwanföre: China (läses Kina, Tschina, Sina), som ströter till Tonkina'ska wiken, Kinesiska sjön och Hoanghy, samt sträcker sig upp till gränsen af Tibet och öknen Kobi: och Japan, som består af Nipon och de der omkring liggande öarne.

Länder, som i dessa Regioner särskilt förtjena att här anmärkas, äro: Anadoli: Syrien, österom Medelhafwet: Palästina eller Förlofwade landet, är den delen af Syrien, som ligger mellan Jordan och Medelhafwet: Armenien, ligger i bergstrakten norr om sjön Wan: Lyckliga Arabien, utgör sydvästra delen af Arabiska halfön: Assyrien kallades fordom det landet, som ligger omkring elfwen Tigris: Medien war det landet, som ligger söder om Kaspiska hafwet: Hindostan, utgör norra delen af Indien: Dekan, kallas södra delen af Indien, eller sjelfwa halfön: Bengalen, kallas det landet, som ligger på nordvästra sidan om Bengaliska wiken, eller omkring nedra delen af Ganges: norra delen af Indiska halföns västra kust kallas Konkan, och södra delen af samma kust kallas Malabar: deremot kallas norra delen af östra kusten, Koromandel, och södra delen, som wetter mot Ceylon, kallas Perlekusten, för det, att der utanföre på grunden, fins mycket musslor, som innehålla de skönaste perlor: Siam,

Kal

Kallas landet norr om Siamiska wiken: Kambodja, ligger omkring nedra delen af elfwen Menam-Rom: Kaot-sistr (som också kallas Cochinchina) ligger wid kusten, öster om Kambodja: Turkien är nordväst om Konstanka wiken: Mongolien, kallas den delen af östra Höga Asien, som ligger norr om Kina; och Mantshuriet, den delen, som ligger norr om Koreanska hafwet, och stöter till hafswiken Lam. — Men i synnerhet bör man weta, att namnet Ostindien betyder alla de länder af Södra Asien, som ligga öster om Arabiska hafwet, jemte alla öarna der utanför, äfwen de närmaste af Polynesian, såsom Java, Borneo, Celebes, Luzon, och de som ligga omkring dem. Eljest kallar man hela Södra Asien Orienten eller Österländerna, för det de ligga österut ifrån södra Europa: och med Levanten förstår man alla de länder, som ligga omkring östra ändan af Medelhafwet.

Klimat. Norra Asien eller Siberien är i allmänhet mycket kall, men i synnerhet öppe wid Ishafwet, der den frusna märken aldrig hinner upptina, utan en ewig is ligger nere i jorden öfwer hela den korta sommaren; hwaremot klimatet i södra delen af Siberien är mildare. — Höga Asien har äfwen mycket kalla vintrar, i synnerhet i de högsta nejderna, såsom i öknern Kobi och i bergstrakterna: till och med Tibet har tämligen frång köld, för det att det ligger så högt mellan bergen, ehuruwäl det är nära intill vädrekretsen; men somrarna äro likwäl ganska heta. — Södra Asien åter, som ligger till stor del innom den heta zonen, har i allmänhet ganska varmt: ja, det är så hett och brännande på flera ställen mot söder, att ingen kan bo der under det Solen är norr öfwer eqvatorn. I synnerhet är hettan odräglig i sandöknarne, och der blåser äfwen ibland den vinden, som kallas Samum, och som är så het att den dödar. I bergstrakterna däremot är det swakt och på många ställen i denna del af Asien, finner man de angenämaste nejder i Werlden.

Frugtbarhet. Södra Asien, är otroligt frugtbar, utom i de trakter hwarest sandöknar finnas: ty der gör brist på watten det omöjligt för alla växter att

trffwas. Men knappt upprinner en källa i öknen, förr än en grön holme bilsar sig deromkring midt i det nakna och brännande sandhafwet. På de öfriga ställena, der watten finnas, wåra de hårligaste wårter nästan utan odling; och em-dan der är ingen winter så ser man blommor och frukter om hwarandra på det skönaste och rikaste sätt. I synnerhet är Ostindien utmärkt för sin bördighet. — I Höga Asien åter, i synnerhet i östra delen, finnas många ofruktbara nejder, öknar, heddar, berg, och stepper; fastän jordmånen i wissa trakter här och der, såsom på den Kaukasiska Landtungan, är mycket bördig. — Swad åter Norra Asien angår, så är södra delen deraf ganska fruktbar, utom på de ställen, der stepper och berg finnas; men mot norden blir fruktbarheten mindre, och närmare mot Ischafwet finnas stora land, hwarest den kår-aktiga och frusna marken icke kan frambringa andra wårter än mårta: icke ett träd engång kan wåpa der.

Alster eller Produkter.

1) Norra Delen eller Siberien. Nordligaste delen har endast Fisk, Renar, ofantliga hwita Bjornar och andra wilda djur: — den medlersta delen har stora Skogar, Boskap och wilda djur som lämna kostbara Skinn till pelsar: — den södra delen bår Såd, Skog, Gräs, Boskap och Frukt. I bergen wid Ural och Altai finnas mycket Koppar, Jern, Bly, Silfwer och Guld.

2) Höga Asien — har i synnerhet Spanmål, Win, Trädfrukter, Honung, Boskap, Får, Hästar, som der finnas wilda, samt mycket Silfwer och Guld, Stensalt och Kålsalt.

3) Södra Asien, har de rikaste alster, som i ett land kunna finnas: de skönaste Perlor, det finaste Guld, och Silfwer, de dyrbaraste ädla Stenar: de läckraste Frukt, såsom Dadlar, Kokosnötter, Pomeranser, Pompelmuser, Windrutwor, Granater, Ananas, Meloner: Skogarne bestå af de dyrbaraste trädslag, såsom Cedar, Ebenholz, Cyprer: Bamburör: och af såd fins i synnerhet Ris och Majs. Der wåper Seckerör, Caffé, Te, Canel, Bomull, Mullbår, Oliver, Gummi, o. s. w. Der fås mycket Sil-

fe. — Der fins äfwen Elefanter, Kameler, Orar, och Apor af alla slag. Der fins Struffar, Papegijor, och Fasaner; och tusenddetals andra nyttiga och underbara saker i det rikaste mått; men så fins der också ofantliga Ormar, Tigrar, Skorpioner och Krokodiler.

Afrika.

Gränfor. Verldsbelen Afrika gränfar i norr till Medelhafwet: i öster till Asien och Södra Ocean: i söder sträcker den sig ner mellan Indiska och Etiopiska hafwen: och i väster stöter den till Västra Ocean.

Storlek. Största längden i söder och norr är ungefär 700 mil: största bredden i öster och väster, äfwen 700 mil: och widden 244,000 qwadratmil.

Haf, Hafswikar och Sjöar, som stöta till Afrika, äro: Medelhafwet, som sträcker sig utåt hela norra kusten från Gibraltars sund till Euriska edet, och nästan midt på denna kusten bildas en bukt eller hafswik, som kallas Syrten (Lat. Sinus Sidralis): widare Arabiska Wiken: Indiska Ocean: Etiopiska Hafwet: Guineiska Wiken: och Atlantiska Hafwet.

Sund. Gibraltars Sund: Bab-el-Mandeb: och Mozambiks Kanalen, som är den sjön, hwilken går frem mellan ön Madagaskar och Afrikas fasta land.

Engen betydlig Salfö fins i Afrika.

Landtuddar. De merkwärdigaste Landtuddar i denna werldsbdel äro: Cap-Bon, på norra kusten, sydväst ifrån Sicilien: Cap-Verd eller Gröna-Udden eller Mandagan, såsom den wästligaste: Godt-Hopp-Udden wid södra ändan: och Cap-Guardafui eller Gardesfan, såsom den östligaste udden af Afrika. Widare förtjena att merkas: Cap-Kasat, wid Medelhafwet, öster om hafswiken Syrte: Cap-Serrat, gent emot Korsika: Cap-Kantin, Cap-Bojador och Capo-Blanco (Hwita-Udden), på västra kusten, mellan Gibraltars sund och Gröna-udden: Cabo-de-Palmas (Palm-udden), Cabo-de-tres-puntas (Tres-

peffabe-udden) och **Cabo-Formoso** (Stöna-udden), wid norra stranden af Guineiska bukten: **Cap-Lopes-Gonsalvo**, **Cabo-Negro** (Swarta-udden) och **Cabo-das-Voltas**, på kusten mellan Guineiska wiken och Godt-hoppss-udden: **Cap-des-Aiguilles** (Capdåsågil) eller **Magnetnåls-udden**, som är den sydligaste udde af Afrika: och **Cap-Corrientes** (Fr: Cap des Courans) wid södra öppningen af **Mozambiks-Kanalen**.

Insjöar. De största Insjöar, som man i denna werldsdel känner *), äro: **Maravi**, som ligger nordvästut ifrån **Mozambiks-Kanalen**, och som man ännu icke wet, huru långt den räcker mot nordn: **Tzana** eller **Dembea**, västerut ifrån **Babel-Mandeb**: **Sarona** eller **Fludals-sjön**, icke långt i södväst ifrån **Syrten**: och **Aquilunda**, långt österut ifrån kusten mellan **Cap-Lopes-Gonsalvo** och **Swarta udden**.

Öar. I Afrika fins en enda stor ö, nämligen **Madagaskar**. — Skärgårdar, eller samlingar af öar, som böra merkas äro: **Kanarieöarne**, i Atlantiska hafwet nordväst om **Cap-Bojador**: **Gröna Uddens Öar**, utanför **Cap-Verd**: **Etiopiska Öarne**, i Guineiska hafsbukten och Oceanen der utanför: **Franska Öarne**, eller **Mascarenerne**, öster om **Madagaskar**: **Romoriska Öarne**, wid norra öppningen af **Mozambiks-Kanalen**: **Zangebariska Öarne**, wid kusten nordväst om de **Romoriska**: hwartill ännu komma de i Indiska Oceanen, nordost om **Madagaskar**, widt och bredt fringströdde öar. — Ansefliga Öar äro: **Zanaria**, och **Teneriffa** bland **Kanarie-öarne**: **San-Jago** och **San-Vincente** ibland **Gröna Uddens öar**: **Reünion** (renniöng), och **Isle de France** (ildöfrängs), ibland **Franska öarne**: **Madeira**, norr om **Kanarie-öarne**: **Socotora**, utanför **Cap-Guadafui**: och sluteligen merkas: **Sanct-Jelena** och **Mencison**, långt ute i **Etiopiska hafwet**:

*) Nog bör här sägas mina Läsare, att af alla werldsdelarna känner man Afrika mest i land: ty man kan icke, utän många faror och besvärtyheter resa igenom detta land.

wet: Gorea, straxt intwid Gröna Udden, och Ferro, som är den yttersta af Kanarie-öarne, och är merkwärdig för det, att de flesta Geografer plåga draga första Meridian genom densamma, för att på Globkartan kunna få Gamla Werlden på den ena hälften och Nya Werlden på den andra.

Bergsryggar. En ofantlig bergstrakt, hwarst första klumpar ligga nästan midt i landet, eller hellre midt imellan Cap-Guardafui och det innersta af Guineiska hafswiken, kallas Kumri eller Månbergen, och sträcka sin ofantliga massa i öster och väster igenom landet; och många stora grenar gå ut derifrån åt alla sidor. En af dessa grenar går åt öster till Cap-Guardafui: en wiker söder om sjön Tsana mot norden, och följer sedan wästra stranden af Röda hafwet ända opp till Edet wid Euz: en annan åter går norr ut, på wästra sidan om Nilen, och ifrån densna, sträcka sig andra grenar mot öster, och mot nordväst inåt öknarna: En annan gren går wästerut, och en ofantlig bergsrygg, som är en fortsättning deraf, stryker norrom Guineiska wiken, under namn af Kong eller Kasas, ända till trakten af Gröna Udden: En hundrafemtie mils bred landtrygg går ifrån Månbergen söderut, och på hwardera sidan om densamma, går en bergsrygg: af hwilka den östra, som går fram öster om sjön Maraoi, kallas Lupata, som på swenska betyder Jordens ryggben, (Lat. Spina Mundi), och den går fram i en böjning, allt till Godt-hoppss-udden: den andra åter går förbi sjön Aquilunda söderut. — Den stora bergsryggen Atlas går i norra delen af Afrika, på något afstånd från Medelhafwet, ifrån Oceanen ända mot Nilen. — En stor bergsträcka går äfwen långs-åt ön Madagaskar: — och ifrån alla dessa bergsryggar gå desjutom ansefliga grenar åt sidorna.

Höga Berg finnas till stor mengd i alla de bergsträcker som jag nu beskriwit; men jag will endast nämna: Pico, på ön Teneriffa, som har 2084 famnars högd, och stiger såsom ett ofantligt torn högt opp igenom Fjarna: och Tafelberget wid Godt-hoppss-udden, som är 760 famnar.

Vulkaner äro icke många i Afrika. Ett eldsprutande berg ligger på Teneriffa, ett på Reunion, och ett på en af Gröna uddens öar, hvilken också derföre kallas Elds-ön (del Fuego).

Öknar. I Afrika finnas ofantliga öknar. Den största i denna werldsdel, och på hela Jorden, är öknen Sahara eller Sabra, som under Kräftans vändkrets, sträcker sina omfäliga och brännande sandhaf, med 150 mils bredd, allt ifrån Hvita udden och Cap Bojador ända mot Nilen, utan att mera än några fläckar här och der, lika som öar i ett haf, äro fruktbara. Mellan Swarta udden och udden Voltas ligger äfwen ett stort ödeland; och likaså söder om Cap Guardafui. Hurudant landet är, uti inre delarna söder om Månbergen, wet man ännu icke.

Floder. De största och merkwärdigaste äro: 1) Nil, som upprinner wid Månbergen, och sjön Tsana, och flyter sedan mellan twenne bergstryggar till Medelhafwet, der den faller ut igenom många grenar: — 2) Joliba, som också kallas Gunn, Fad och Niger, har sina hufvudkällor på norra sidan af bergstryggen Kong, och rinner sedan österut, samt upptager under sitt lopp flera ansefliga grenar, utan att man ännu wet, hwart den slutligen tar vägen: ty somliga gissa att den skall förlora sig i sandöknarna andra tro, att den måste falla till någon stor sjö inne i landet: och andra åter tro, att den slutligen går söderut, och faller i Guinciffa wiken, der man har sett en mycket bred flod, som kallas Formoso (Skönasfoden) eller Benin, falla i hafwet, utan att man wet hvarifrån den kommer. — 3) Senegal, som har sina källor nära till Jolibas, men rinner västerut, och faller i Oceanen, norr om Gröna udden. — 4) Gambia, som kommer äfwen från samma trakt, som Senegal, och skiljes därifrån endast med en gren af bergstryggen Kong: Gambia faller i hafwet söder om Cap-Verd. — 5) Kuama faller ifrån den ofantliga landstryggen österut i Mozambiks-Kanalen. — 6) Zaire, kommer ifrån Nqukunda, och faller i Etiopiska hafwet. — 7) Mesurado, och 8) Volta, flyta söderut ifrån bergen Kong. — Ifrån Atlas flyta många floder söderut, som förlora sig i öknen.

Ström-

Strömfall, som böra merkas, äro Nilens **Wattenfall**, hwarom jag redan talat.

Indelning i Regioner. Afrika indelas beqvämligen i följande Regioner: 1) **Barbariet**, mellan Medelhafwet och öknen Sabra, omkring Atlas: — 2) **Sabra**: — 3) **Soudan** eller **Nigrilien**, mellan öknen och bergsryggen Kong, omkring Soliba-strömmen, och dess grenar: 4) **Nilens Område**, som i norr stöter till Medelhafwet, i öster till Arabiska wiken, i söder till Månbergen, och som i väster skiljes igenom en bergsrygg ifrån Nigrilien: — 5) **Guinea**, mellan bergsryggen Kong och Guineiska wiken, samt omkring nedra delarna af floderna Senegal och Gambia: — 6) **Ajan**, som är Afrikas östra hörn: — 7) **Zangebar**, som utgör östra kusten, ifrån Ajan, till det smalaste stället af Mozambiks-Kanalen: — 8) **Kaffern**, eller **Kafferlandet**, som upptager den södra sträckan af östra kusten: — 9) **Kap** eller **Hottentottlandet**, som utgör Afrikas södra del: — 10) **Nedra Guinea**, som af somliga kallas Etiopien, och som utgör västra kusten ifrån Guinea till öknarna i söder: — 11) **Etiopien**, eller den inre ökända delen af landet söderom Månbergen: och 12) **Afrikanska Darne**.

Länder, som särskilt böra merkas, äro: **Egypten** (Lat. Aegyptus) som utgör nedra delen af Nilens område, och som sträcker sig ifrån Medelhafwet, opp till norra wändkretsen: — **Sabesch**, som wämligen kallas **Abysfinien** och **Habessinien**, utgör öfwersta delen af Nilens område, eller landet omkring sjön Tsana: — **Nubien**, ligger mellan Egypten och Abysfinien: och Nubiens kust wid Röda hafwet kallas **Nber**. — **Barka** kallas den delen af Afrikas kust wid Medelhafwet, som ligger mellan Egypten och Syrten: och söder om Barka ligger **Libyska Ökn**, som igenom bergsryggen skiljes derifrån. — **Kusten** längs åt hela sträckningen af Syrten, kallas **Tripoli**, och i söder derifrån inåt ökn ligger landet **Jessan** eller **Fezzan**. — **Wäster** om Syrten ligger **Tunis**: wäster om Tunis, ungefär midt imellan Cap Bon och Gibraltars sund ligger **Algier** (Alschir): och wästra delen af Barbariet mellan Atlas, Medelhafwet, Gibraltars sund och Atlantiska hafwet

vet heter *Marocco*. — Landet söder om *Tunis* och *Algier*, mellan bergsryggen och öknen, kallas *Belad-al-Jerid* eller *Dabellandet*. — *Senegambien* ligger omkring nedra delarne af elfverna *Senegal* och *Gambia*. — *Sierra-Leona*: *Kusten* sträcker sig från *Senegambien* till strömmen *Mesurado*. — *Peppar-Kusten* ligger mellan *Mesurado* och *Palm-udden*: — *Elfenbens-Kusten*, mellan *Palm-udden* och *Cabo di tres puntas*: — *Guld-Kusten*, mellan *Cabo di tres puntas* och *Voltafloden*: — och *Slaf-Kusten*, öster om *Volta* till det innersta af *Guineiska wiken*. — *Mokaranga* eller *Manomotapa*, utgör den delen af *Kafferlandet*, som ligger omkring södra wändkretsen: — och södra delen af *Kafferkusten* kallas *Natallandet* (*Terra-di-Natal*).

Klimat. Största delen af *Afrika* ligger i det hetta luftsträcket; och denna werldsdel är af alla den hetaste: i synnerhet är hettan brännande i öknarna. *Barbariet* norr om *Atlas*, och *Say* eller *Hottentotslandet* äro de svalaste delarne: och i de trakter der de stora bergsryggarna gå fram, sprida de svalka omkring sig. På somliga ställen, såsom i *Nedra Guinea*, faller regn nästan beständigt i 6 månader, och det tjänar äfwen att swala af luften.

Jordmån och Fruktbarhet. Marken afvärlar imellan de ofruktbaraste öknar och de härligaste länder, likasom i södra *Asien*. I allmänhet är *Afrika* torr; men der strömmar, källor och watten finnas är landet otroligt fruktbart. *Egypte* blir fruktbart igenom det, att *Nilen* en gång om året öfverswämmar landet, och wattnar det; ty der regnar nästan aldrig.

Ulfter. I *Afrika* finnes *Guld*, både i berg och floder, mera än i någon annan werldsdel; i synnerhet i *Senegambien* och *Mokaranga*. — Flera slags *Metaller* finnas eijest i *Barbariet*, i *Habesch*, och i de flesta bergstrakterna: *Hafssalt* och *Bergsalt* fins i ymnighet. — *Sådwårer* i synnerhet i *Barbariet* och *Egypten*: de härligaste *Frukt*er af alla slag finnas på de fruktbara ställena i största ymnighet: i synnerhet *Dadel* i de hetta länderna mellan *Atlas* och *Sahra*. *Boskap* af owanlig storlek finnas mid *hafskusterna* och i synnerhet i *Abysfinien*: *Får* med en

myga

mycket stor och fet swans, så att den väger nästan ett helt pund, finnas i de flesta delar af landet: Edna Hästar finnas i synnerhet i Barbariet: Kameler triffas bäst i ökenländerna: Wilda djur, såsom Lejon, Tigrar, Wargar och flera andra slag, finnas i skogarna och öknarna öfver allt: Ormar, stora som timmerstockar, wistas på landet, och Krokodiler i flodene. — Elefanter finnas i myckenhet i Guineä, i Ujen, i Kaffern och på de flesta ställen, och Strussar och Påfoglur, och en otalig mängd andra slags foglar, pryda skogarne.

Nord-Amerika eller Kolumbia.

Gränser: i norr till Ishafwet: i öster till Atlantiska Ocean: i söder till Syd-Amerika: och i väster till Stilla hafwet.

Storleken är ej ännu fullkomligen bekant; emedan wi icke känna stranden af Ishafwet, widare, än att resande kommit till den på två ställen litet norr om polsirkeln. Längden ifrån Panamanäset, till den sista udden i nordväst, som man sjöledes har kommit till, och som kallas Iskap, är wid påh 800 mil. Bredden är så olika, att den under polsirkeln är in emot 700 mil, och under wändkretsen, icke mer än 130. Vidden är ungefärligen 184,000 qwadratmil.

Haf, Hafswikar och Sjöar, som stöta till Kolumbia äro: Ishafwet: Atlantiska Hafwet: Baffins Wiken, som sträcker sig långt opp mot polen: Hudsons Wiken, som sjelf bildar många mindre wikar, såsom James Bay (Sjamsbå) söderut, och Repulswiken norrut: Sanct-Lorenz Wiken, i hwilken Sanct Lorenz floden faller, och som utanföre stänges af Newfoundland: Fundy Bay (Fundiswiken), som bildar en halfö, straxt söder om Sanct Lorenz wiken: Chesapeak Bay (Chesapil-wiken), midt på östra kusten: Mexikanska Wiken: Gonduras Wiken, går in åt landet sydväst ifrån ön Kuba: Antilliska Sjön eller Karaiiska hafwet, kallas sjön mellan Jamaika, Domingo och Portoriko på ena sidan, och Syd-Ame-

merika på den andra: — Stilla. Hafwet: Panamawik-
ken, på södra sidan om näset, der det är smalast: Kalif-
orniska Wiken eller Röda hafwet: Lukas-Wiken, lika,
länge mot norden på västra kusten, som Sanct Lorenz wi-
ken på den östra; Prins Williams eller Sandwichs-
Sunde och Coos Inlopp (Inst. Coos's Einfahrt), läng-
re opp mot norden: Rymtschatka-Hafwet, med Bris-
stol-Wiken: och slutligen Behrings-Sund och Ishafwet.

Su: d. Dawids-Sund och Baffins-Sund, hwar-
igen n, man kommer in i Baffins-wiken: Hudsons-Sund:
Lukas-Sund, som går intill Lukaswiken: och Anian eller
Behring Sund.

Halvöar. Grönland, nordost om Baffins-wiken:
Labrador, mellan Hudsons- och Sanct-Lorenz-wikarna:
Straxtan Nitada eller den stora halvön, som stöter till
Rymtschatka-hafwet och sundet Anian: Nya Brunswik
(Inst. Neu-Braunschweig), mellan östra delen af S. Lorenz-
wiken och Honda-wiken: Kalifornien, väster om Kaliforni-
ska riket; Yukatan mellan Mexikanska och Honduras wi-
karna: Florida, öster om Mexikanska wiken: Maszka,
sydväst på Straxtan Nitada; Akadien eller Nya Skott-
land, som bildar Fundy-wiken: och Delavare, utanför
hafswiken Chesapeak.

Landtuddar. Cap-Farwell, söder på Grönland:
Cap-Raz, sydväst på Newfoundland: Cap-Ray, sydväst på
samma ö: Cap-Code (Kod), Cap-Hatteras och Cap Look-
out (luk out), på östra kusten, norr och söder om Chesape-
peak wiken: Cap-Katoscha (Katosch) på Yukatan: Cap-
Gracias-a-Dios (Gudsware-låf), söder om Honduras-wi-
ken: Cap-Sanct-Lukas, söder på Kalifornien: Cap-Men-
docino, på kusten mellan Kalifornien och Lukas-wiken:
Prinsens af Wallis Udde, som bildar Behringsund, och
wisar mot Afriens Dstcap: Iscap, den sista udden wid
Ishafwet, till hwilken Capten Cook för is kunde framträn-
ga om sommaren 1778.

Insjöar. Ingen werldsdel har så många stora in-
sjöar, som Kolumbia: och många af dem äro så stora
som haf. Wi skola nämna de största som äro kända.
Tra-

Tracy eller **Östra Sjön** (Lat. Lac. Superior), **Huron**, **Michigan** (mischigan), **Prie**, och **Ontario**, ligga efter hvarandra, i landet mellan **James Bay** och **Nordkaniska wiken**, och **S. Lorenz-floden** flyter genom dem alla. **Widare**: **Winipigon**, nordväst om **Tracy**: **Athapetkow**, **Glafsjön** och många andra, i landet väster om **Judsons-wiken**: **Tikaragua**, söder om **Honduras-wiken**: **Mistissinye-Sjön** i södrastra delen af **Labrador**: och **Champlain** (**Essan-plån**), mellan **Cap. Code** och **S. Lorenz-floden**.

Öar. Stora öar i **Nord-Amerika** äro: **Kuba**: **Newfoundland**: **Domingo** eller **Hayti**: **Jones Island** (**Sjamsöland**) i **Baffinswiken**, och en stor mängd af andra stora öar mellan **Baffins** och **Judsons wikarna**, hvilka ännu ej äro väl kända. — **Widare**: **Spitsbergen**: **Stans-Vorland** (förland) och flera omkring **Spitsbergen**: **Jamaika**: **Porto-Riko**: **Vancouver**s **Ö** (**wankuvers-ö**), **Drottning Charlottes Ö**, **Prinsens af Wallis Öar**, och **Konung Georgs Ö**, med många andra på västra kusten, norrut ifrån **Jukas-wiken**: **Cape-Breton** (**Kåpbritn**), **S. John** (**Santsjön**), och **Antikosti**, i **S. Lorenz-wiken**: **Long-Island** (**långöland**, på svenska: **Lång-ön**), södväst om **Cap. Code**: **Kodjok** eller **Kischrak**, öster om **halvön Alaszkä**: och flera andra. — **Skärgårdsöar**, som böra merkas, äro: 1) **Westindien**, som egentligen består af tre stora samlingar af öar, nämligen **Lukayika** eller **Bahama-Öarne**, sydost om **Florida**: **Stora Antillerne** eller **öarne Kuba, Domingo, Jamaika och Portoriko**, med fringliggande öar: och **Karibiska Öarne**, som sträcka sig i en båge från **Portoriko** till kusten af **Syd-Amerika**. — 2) **Öarne i Baffins och Judsons wikarne**: — 3) **Öarne utan för S. Lorenz-wiken**. — 4) **Spitsbergen**, med fringliggande öar. — 5) **Bermuderne**, i **Atlantiska Oceanen** 100 mil öster om **Cap. Lookout**, — 6) **Öarne på västra kusten**, norr om **Jukas-wiken**. — 7) **Alentiska Öarne** eller **Catharinas Archipelag**, som sträcker sig ifrån **Alaszkä** västerut mot **Kamtschatka**, och består af flera afdelningar, såsom: **Swarta-Råjs-Öarne**, närmast till **Alaszkä**, och dernäst de **Andreanowska Öarne**: och 8) **Clerkes Öar**, som af somliga räknas till **Amerika**. — **Ibland alla dessa öar äro de West-**
in=

indiska de merkwärdigaste, och därför vill jag särskilt nämna de flesta af dem, nämligen ibland de Lufkyske: Babama, Lukaya, Andros, Providence, Eleuthera, Yuma, Inagua och i synnerhet Guanahani eller Cata Island (Katajland), som war det land till hvilket Kolumbus först kom, när han seglade västerut, att söka den nya världen. — Stora Antillerne har jag redan nämnt; och ibland de små Antillerne eller de Karibiske Darne märkas: Saint-Croix (Sång-kroa), Saint-Thomas (Sång-tomas), Saint-Jean (Sång-sjang), Tortola, Viegingar-da, Anegada, hvilka alla med ett namn kallas Jungfrudarne: vidare, Saba, Eustatius, Anguilla, Sanct Martin, Sanct Bartholemi, Barbuda, Sanct Christofer eller Kitts, Nevis, Rodenda, Montserrat (Mongaferrat), Antigoa, Guadeloupe (Gadelup), som egentligen består af två öar, Grande Terre (grangter) och Petite Terre (basterr), Desirade, Mariegalante (marigalant), Dominica, Martinique (martinik), S. Lucie (Sångt Lyfi), Barbados, Sanct Vincent, Grenadillerne ifrån S. Vincent söderut till Grenada, och slutligen Tabago. Till Westindien räknas äfwen de darne som ligga på Syd-Amerikas norra kust; men dem skola wi sen tala om.

Sandbankar, som äro mycket stora, ligga utanföre Newfoundland, och äro merkwärdiga, för den otroliga myckenhet, fisk, som man fångar på dem.

Bergsryggar: 1) Allegany-Åsen, som går ifrån S. Lorenz-wiken, på något afstånd ifrån östra kusten, ned mot Merikanska wiken, då den hastigt wänder mot väster till floden Mississipi, der den slutas. Den skiljer de watten, som falla till Atlantiska hafwet, ifrån dem, som falla västerut till S. Lorenz, och Mississipi elfwerna, och södra delen af denna bergsrygg kallas Apalachiska Berzgen. — 2) Medlersta Kolumbiska Åsen, som är en fortsättning af den Andiska i Syd-Amerika, och går ifrån näset mot norden midt igenom landet, tills den slutligen wiker västerut till Prinsens af Wallis udde, likasom den skulle gå bergsryggen Stanovoi-kreben till mötes. Den skiljer de watten, som flyta till Merikanska wiken, till Mississipi, till de stora Insiöarna inne i Nord-Amerika, och till

Isbaswet, ifrån dem, som falla väster ut till Stilla hafswet. — 3) **Västra Nord-Amerikanska Äsen**, begynnet wid udden Capet Lucas, och går sedan längs åt hela västra kusten, omkring Cooks inlopp, och sedermera ättåt halftön Alaszkas, och Aleutiska öarna. — 4) **Intra Nord-Amerikanska Äsen**, går ut ifrån den medlersta öfverut mellan sjöarna Michessow och Winipegou, och wiker med ena grenen mot norden mellan Staffsön och Hudsons wiken, och med den andra åt sydost, mellan de watten som flyta till Hudsons-wiken och dem, som flyta till de stora insjöarna, hvilka höra till S. Lorenz-slodens område. Den går slutligen in åt de ofända trakterna af Labrador. Utom dessa finnas stora bergsträckor i Grönland, wid Isbaswet, på öarne mellan Hudsons och Baffins wikarne, på Spitsbergen, och i flera trakter af landet.

Höga Berg finnas wäl i alla dessa bergsträckor, men i synnerhet höja de så kallade **Glänsande Bergen**, af somliga Landthufwudet kallade, midt i medlersta äsen, sina flintar högt opp igenom fjärrna: de så kallade **Hwita Bergen** i norra delen af Allegany-äsen, flera af bergen på Grönland, på Spitsbergen och florestådes, äro äfwen ganska höga.

Vulkaner, eller eldsprutande berg, finnas till stor mängd, i den bergsträckan som går igenom Panama-näsets. Man har räknat öfwer 20 stycken i den trakten, så att der måste wara mycket eld nere i jorden; och många af dem äro ofantligt höga, såsom **Pico de Orizawa**, som är mycket öfwer en half mil högt. — I nordvästra delen finnas äfwen Vulkaner, af hvilka en ligger wid Cooks inlopp.

Jordbåfningar, kännas ibland på Westindiska öarne; men oftast i de nejder, der vulkaner finnas.

Öknar. Egentliga öknar finnas icke i Nord-Amerika: ty de ofantliga slättmarker, som ligga väster om Mississippifloden, oppe i landet, bära gräs i ymnighet; men widsträckt wildmarker, uppfyllda med karr och moras, finnas i synnerhet i de nordligare delarna af landet.

Sloder finnas, liksom insjöar, till stor myckenhet. De största och merkwärdigaste äro: 1) **Santa Lorenz** Slod

Floden, af några Sabarakuj kallad: 2) **Mississippi**, som upptager en otalig mängd af mindre strömmar, och ibland dem de stora elfvorna Missari på på västra sidan, och Ohio, som kommer från Allegany-åsen 3) **Rio del Norte** eller **Rio Bravo**, som faller ut i Mexikanska wiken innersta del: 4) **Colorado**, som faller i öfversta delen af Kaliforniska wiken: 5) **Mac-Kenzies Flod**, som kommer från Stafsjön och flyter till Ishafwet: och 6) **Koppargrusfloden**, som äfwen faller i Ishafwet, längre mot öster. Utom dessa flyta ganska många och äfwen stora floder igenom alla delar af landet ifrån bergsryggarne till hafwen och sjöarna.

Strömfall. Det merkwärdigaste Strömfallet är det förut omtalade Niagarafallet, som Sanct Lorenz-sjöden gör, under det den flyter ifrån sjön Erie till Ontario.

Fördelning i Regioner. Kolumbia indelas beqvämligen i tre stora Regioner, likasom de tre zonerna på Jorden: Kalla eller Norra Regionen, som ligger norr om Sanct Lorenz wik och flod, och de stora insjöarna, samt en linje, dragen från sjön Winipegou, till Futas-wiken: Medlersta eller Milda Regionen, som sträcker sig från den kalla till Mexikanska hafswiken och wändkretsen: och Södra eller Heta Regionen, som ligger söder om wändkretsen.

Länder, som i dessa Regioner särskilt böra merkas, äro: 1) i Norra Regionen: Grönland: Spitsbergen: Landet mellan Hudsons och Baffins wikarna: Nya Wallis, på västra och sydvästra sidan af Hudsons wiken: Labrador: Newfoundland, med de öfriga öarne i S. Lorenz-wiken: Kanada, mellan James Bay och S. Lorenz-elfwen: Staden Vitada: Västra Kusten mellan Prins Williams sund och Futas-wiken: och slutligen — inre delen af landet. — 2) I Medlersta Regionen: Nya Brunswik: Nya Skottland: Nya England, som sträcker sig till Long-Island och Ontario: Pennsylvania, Virginien, Karolina, Georgien, och Florida, alla wid östra kusten, mellan hafwet och Allegany-åsen: vidare, Luisiana, väster om Mississippi: Nya Mexico, vä-

wäster om Luisiana: Nya Navarra, öster om Kaliforniska wiken: Kalifornien: Nya Albion, norr om Kalifornien: och — de inre delarne af landet. — 3) i Södra Regionen: Nya Spanien eller Mexiko, och Westindien eller öarne.

Klimat. Södra DeLEN är mycket varm, ehuruwäl den affwalas af höga berg, hafswindar och regn, som i synnerhet på öarne faller i försträckliga flurar: äfwen som der ofta blåser förfärliga orkaner. — I Medlersta DeLEN är klimatet mildt och angenämt, fastän det emot Norden blir kallare, än det är i Europa i de länder, som ligga under samma parallellrekter. — I Norra DeLEN, i synnerhet på östra sidan, är mycket kallt; ja der är så kallt, att isen aldrig smälter opp på östra kusten af Grönland.

Fruktbarhet. Fruktbarheten värtar sig efter klimatet. Södra DeLEN är mycket fruktbar, ehuruwäl den är bergig; och i synnerhet äro öarne fruktbara. Östra kusten af medlersta Regionen är äfwen mycket öfverdig. Den nordligaste delen är full af berg, källor, och wildmarker.

Älfver. Af Mineralier fins i synnerhet Silfwär och Jern och Stenkol. — Af Växter träskas få i nordligaste delen mot Ishafwet; men mera söderut fins mycket Skog och Bete: medlersta delen bär mycket Gräs, Säd, Skog och Fruktträn: och den södra har den största ymnighet på de läckaste Frukt och Växter, i synnerhet mycket Socker, Caffé och Bomull. Tobak wäret till utmärkt godhet i Virginien och länderna deromkring, och Potåter hafwa allraförst kommit ifrån Amerika. — Af Djur, fins det Björnar, Wargar, Råfwar i skogarne: på betesmarkerne beta en wändelig mängd med Boskap af allehanda slag: Wenar finnas i nordligaste delen: af Foglar fins Kondorn, Ornen, Påfogaen, Kolibri och tusentals andra: i hafwa och sjöarna och strömmarna fins otroligt mycket Fisk, i synnerhet Kabeljo på bankarne wid Newfoundland: och i strömmarne i den warmare delen fins ett slags Kodiler som kallas Alligatorer: Skallerormar och andra slags

Dr

Ormar finnas äfwen: och af Insekter merkes Koschenill, Bin och Silkesmaskar; men inga Elefanter, Lejon och Tigrar, såsom i Afrika och södra Asien.

Syd = Amerika.

Gränser. I norr till Kolumbia och Antilliska sjön: i öster till Västra Decean: i söder till södra polens Ishaf, och i väster till stora Beridshafwet.

Storlek. Längden rätt i söder och norr är 700 mil: bredden i öster och väster, något söder om equatorn, 450 mil: widdan, 148,000 qwadratmil.

Haf, Wikar och Sjöar, som ståta till denna werldsdel, äro: Karaibiska Hafwet eller Antilliska sjön, med hafswikarne Darien och Marcaibo: Atlantiska Decean, som utanför östra hörnet af landet kallas Brasilianska Hafwet: Stilla Hafwet, jemte Panama-Wiken, och Guayaquils-Wiken lita söder om linien (equatorn).

Sjöar. Södra delen af fasta landet bildar en halfö, som af sökilliga blifwit kallad Patagonien, och, af andra Magallans Land.

Landtuddar. Cap do la Vela, wid Antilliska sjön: Cap de Orange (däoransch), och Cap del Norte, på östra kusten norr om equatorn: Cap St Roque (sång Råt), yttersta udden mot Afrika: Cap Sanct Augustin, söder om St Roque: Cap Frid, litet norr om Stenbocks kens wandflöts: Cap de Santa Maria, Cap San Antonio, Cap Blanco, Cap de las Virgines (Jungfru-udden) och Cap San Diego, på östra kusten: Cap-Horn, eller södra udden af Syd-Amerika, som ligger på en ö: Cap Desade, på västra kusten gent emot Jungfru-udden: Cap Blanco, söder om Guayaquils-wiken: Cap San Lorenzo, norr om nämnda wik: samt Cap San Fransisco och Cap Corrientes, så långt mot Panamawiken.

Fläs. Panamawänet, som på smalaste stället är endast 5 mil bredt: men utåt detsamma går en ofantelig bergsrygg, som aldrig kan genomsprängas.

Insiöar. De största insjöar i Syd-Amerika äro: **Parime: Titikaka:** och **Merim** eller **Miria**, norr om **Cap de Santa Maria**, nära intill kusten. De öfriga insjöarne äro små.

Öar. — Skärgränder, som böra märkas, äro: 1) **Darne** vid norra kusten, som också kallas **darne Sot-to-vento** och räknas till **Westindien**: 2) **Magellans-Öarne** eller **Eislandet** (Span. *Terra del Fuego*), vid södra udden: 3) **Maluinerne** eller **Saltlands-Darne** 50 mil öster om **Cap de las Virgines**: 4) **Darne** på västra kusten af södra halfön: 5) **Gallapagos Darne** på västra sidan, under equatorn, på 60 mils afstånd från kusten: 6) **Juan Fernandes Dar**, på samma sida, ute i Oceanen, men långt söder om vändkretsen: och 7) **Darne** i **Amazon-strömmen** och vid dess utlopp i hafvet. — **Ansienliga Öar**, som märkas, äro: **San de Juanes** vid **Amazon-flodens** utlopp: **Trinidad**, söder om ön **Tabago**: några af **Magellans-öarne**: två af **Saltlands-öarne**: **Madrede de Dios** och **Chiloe**, på västra kusten: **Curassao**, **Margarita**, och **Oruba**, bland **darne Cottovento**: **Santa Catalina**, på östra kusten söder om vändkretsen: **Staterlandet**, öster em **Eislandet**, m. fl.

Bergsryggar: 1) **Andiska Åsen** (*Cordillera de los Andes*), som sträcker sin ofantliga massa allt ifrån **Cap-Horn**, längs västra kusten, ända till och igenom **Panamansundet**; samt skuter flera grenar in åt landet. 2) **Braziliska Åsen**, som följer östra kusten allt ifrån **Cap St Roque** till **Cap Santa Maria**. 3) En stor bergsrygg, slingrar med vidlyftiga grenar midt igenom landet i öster och väster, och skiljer de vatten som falla norrut till **Amazon-floden** ifrån dem, som falla söderut: 4) En ansenlig bergsrygg stryker äfven norr om sjön **Parime** ifrån sydöst till nordväst, och flera andra, som äro grenar af dessa, stryka fram i synnerhet i norra och södra deler af landet.

Höga Berg finnas i synnerhet i **Andiska Åsen**: ja, der finnas så höga berg, att många äro mycket öfver en half mil i lodrätt höjd öfverom hafvet: och ibland

deffa will jag nämna: **Chimborazo** (samliga låsa *Tschimboraco*), nordost om **Guayaquil**-wiken, som är 3522 famnar högt.

Vulkaner. Förfärliga vulkaner finnas äfwen till stor myckenhet i **Andiska** Åsen. Jag will endast nämna **Kotopaxi**, som är öster om **Chimborazo**, och nästan lika ofantligt högt som det: På **Eldlandet** fins äfwen en vulkan.

Jordbåfningar hända ofta i **Andiska** bergstrakten för den underjordiska eldens skull, som der finnes, och som wisar sig genom så många vulkaner. Det är icke många år, sedan en förfärlig **Jordbåfning** tilldrog sig derstädes, i synnerhet i landet öfwanför **Guayaquil**-wiken.

Sund. **Magallans Sund**, eller det **Magellaniska** sundet, som är mellan **Eldlandet**s öar och **Amerikas** södra udde, och är omgifwit af höga och branta berg: — och **Le Maires** (lömars) **Sund**, som skiljer **Staterlandet** från **Eldlandet**.

Strömmar. 1) **Amazonfloden**, som också kallas **Marannon** (samliga skrifa **Maranjon**, och **Maranhon**) och äfwen **Apurimak**, är den största och wattenrikaste flod på **Jorden**: Den kommer ifrån **Andiska** bergens största klumpar, således från de största berg som finnas i werlden, och den faller genom den största flätt som ges till, ut i **Atlantiska** hafwet: Den är mycket bred, och innehåller en stor mängd af öar, af hvilka samliga äro ganska stora: Den upptager en otrolig myckenhet af grenar, som äro så stora, att **Volga** och **Donau** knappt kunna liknas wid dem; och de största äro **Uruguay**, **Madera**, **Xingu** och **Tocantines** elfwerna på södra sidan; och **Rio Negro** samt **Parimefloden**, som kommer från **Parime**-sjön, på den norra sidan. — 2) **Paraguay**-Elwen, som upprinner ungefär midt i landet, der den under den regniga årstiden öfversvämmar ett stort fält, och bildar då en stor sjö, som kallas **Parayes**: den sinter sedan söderut, och upptager äfwen en ordentlig mängd af floder, af hvilka de största äro **Pircomayo**, som kommer från **Andiska** öen, och **Parana** och **Uruguay**, som komma ifrån öar: Alla strömmen lagar sig slutligen i hafwet, mellan udarne **Santa**
Ma-

Maria och San Antonio, med en 15 mils bred mynning, och kallas der La Plata eller Silfver-strömmen: — 3) Orinoco, som kommer med hundratals grenar från bergen i norra delen af landet, och faller ut, åfwen med många grenar, strart söder om ön Trinidad: 4) Sondo eller San Francisco-Elfwen, som har sina källor nära till Paranas: men flyter mot nordost, och faller i Atlantiska Oceanen, söderom udden S. Augustin: — 5) Santa Magdalena, som flyter ut i Antilliska sjön mellan wikarne Darien och Maracaybo: utom många andra ansenliga strömmar.

Strömfäll, finnas oräkneligt många och stora i ett land, som har så ofanteliga berg; men jag will endast nämna ett, som är i en gren af Magdalena-sloden, hwilken störtar sig lodrätt ned ifrån en höjd om 200 famnar; eller så högt, att man fick sätta 5 höga torn på hwarandra, innan det blef så högt.

Öfnar, finnas få i Amerika, ty alla ställen äro wäl wattnade af källor och floder. Den största öfnen, som fins der, ligger öster om Andiska åsen gent öfwer ifrån ön Chiloe.

Indelning i Regioner. Södra Amerika indelas bäst i följande 8 Regioner: 1) Terra Firma, som utgör nordvästra hörnet, och sträcker sig från nåset österut till Orinokoflodens utlopp, och ifrån nåset i söder till gränskapet af udden San Francisco: 2) Guyana (Guayana), öster om Terra Firma, mellan Orinoko och Amazonströmmens mynning, samt går opp i landet närmare mot eqvatorn: 3) Amazonlandet eller Missionslandet, omkring Amazonströmmen, sträckande sig söderut till den bergsryggen, som i öster och väster går midt igenom landet: 4) Brasilien, östra delen af hela landet, och skiljes ifrån Amazonlandet genom Tocantins elfwen: 5) Paraguay eller La Plata-landet, innesfattande Plataströmmens område: 6) Magellanska Landet eller Patagonien, som är södra delen, och sträcker sig upp till ön Chiloe och Plataströmmens utlopp: 7) Chili (Schile eller Kili), som utgör västra kusten jemte bergsryggen, ifrån

från Patagonien till wändkretsen: och 8) Peru, som utgör den delen af västra landet, som ligger mellan Terra Firma och Chili.

Klimat. Denna werldsdel ligger till största delen i det hetta luftstrecket, och är således ganska varm, der marken är låg; så att det, till exempel, är brännande het vid stranden af Peru: men oppe i bergstrakterna, är, under sjelfwa equatorn, det mildaste och ljufwaste klimat som kan finnas i werlden: ofwanpå bergsryggen Cordillera regnar det nästan beständigt; och på de höga bergens spetsar ligger en ewig snö. Högt låge, omätliga skogar, stora wattendrag, och hafswindar affwala äfwen luften på landet öster om bergen; så att Amerika alldeles icke har så brännande hetta som Afrika, fastän de ligga bägge i den hetta zonen. Vid södra udden är klimatet ganska kallt, fastän den på långt när icke hinnet till polstrekeln. Det starka regnet i bergstrakterna lämnar watten åt de ofantliga floderna, och dessa öfversvämman stora fält under wissa årstider, så att de då se ut som stora sjöar.

Frugtbarhet. Nästan hela landet är mycket bördigt; endast mot söder finnas några ofruktbara trakter. — På den ofantliga flätten omkring Amazonströmmen är skogen så tät, att det är omöjligt att komma fram igenom den; utan man kan gå långa stycken på de sammanflätade grenarna, högt oppe ifrån marken.

Älfster. Bergen lämna, otroligt mycket Guld, Silfver, Koppar och Tenn, i synnerhet i Peru och Chili; och Terra Firma är det enda land, som lämnar Platina: marken bär de härligaste wårter i största ymnighet, såsom Säd, i synnerhet Majs, angenäma frukter af alla slag, Brasilijeträn som ge färg, Manchenill, Ebenholz och Cedrer, Bomullstrån, och Kakaostrån i stora skogar, samt mycket Tobak, Caffé och Socker: Kinkinawädet, som ger den så kallade Kinabarken, fins äfwen endast i Syd-Amerika. Många slags djur, som icke finnas i Gamla werlden, finnas här, och de som finnas i Gamla werlden, såsom Elefanter, Tigrar, Lejon, m. fl. finnas icke i Nya werlden. Men sedan Amerika blef upptäckt, har man fört dit wårta

tama djurslag, och nu har Boskapen så ökat sig, att den på många ställen är wild. De skönaste Foglar finnas i skogarna: wattenen äro fulla med Fisk: på norra stranden fins äkta Perlor: men i denna werldsdel, som är rik på allt, finnas äfwen flera Damar, giftiga Insekter, och Alligatorer.

Australien eller Polynesian.

Gränser. Hufvudländerna af denna Werldsdel ligga sydost om Asien, mellan Indiska och Sdra Oceanerna. De öfriga delarne äro widt och bredt utspridda på stora werldshafwets rymd. Endet Straat Cuada och västra Kinesiska sjön skilja Polynesian från Asien.

Storlek. Australiens öar ligga långt ifrån hwara andra på Jordklotets yta. Vidden af landet sammanräknadt upptages till 115,000 qwadratmil; men härwid har man blott giffringswis upprägit det land, som ligger mot södra polen (och hwäraf man endast sett en kust), till 25,000 qwadratmil; medan de kända landen sija till något öfwer 90,000 qwadratmil: och af dem är Ulimaroa allena 60,000, Borneo 6600, Nya Guinea 6000, Nya Zeelands öarne 450, och de öfriga öarne tillsammans wid påß 10,000 qwadratmil.

Haf, som omgifwa Polynesian, äro: Stilla Hafwet, Indiska Hafwet, Etiopiska Hafwers södra del, och Södra Polens Ishaf.

Stora Öar finnas flera i denna werldsdel, än i någon annan, emedan den består af bara öar. Wi stola här nämna de största: Ulimaroa, som utgör hufvudlandet i hela werldsdelen, emedan den ensam är mer än dubbelt större, än alla de andra öarne tillsammans: Borneo, som är tre gånger så stor som Storbritannien i Europa: Nya Guinea: Celebes: Nya Zeelands Öarne, af hwilka den södra och större heter Tovi-pouanmu (Eng. Tavay eller Tovy-pouanmoo), och den norra och mindre, Ihe-nouau (Eng. Eahei-nouauwe, hwilket många af mistag skrifwit Fahei-nouauwe): Java: Papua
eller

eller stora Pappuslandet: Luzon: Diemens Land: Nagindanao eller Mindanao: Nya Britanniens Dar (Eng. New Britain), hvaraf den största blifwit kallad Bagoa: Nya Irland, nordost om Nya Britannien: Nya Georgiens Dar, af hwilka den största heter Guadalecanal eller Simbu, öster om Nya Britannien: Nya Kaledonien, straxt norr om Stenbockens wändkrets, öster om Ulimaroa: Gilolo eller Halemahera: Paragoa, mellan Borneo och Luzon: Timor, sydost om Celebes: Ceram, söder om Gilolo: och flera andra.

Safs wikar. Karpentariska Wiken, på norra kusten af Ulimaroa: på öarne Celebes och Luzon finnas äfwen några ansefliga wikar.

Salföar, som förtjena att merkas, äro: Karpentarien, som utgör nordöstra delen af Ulimaroa: och Louisiada, som skulle utgöra östra delen af Nya Guinea, om de eljest icke äro särskilda öar; ty man wet ej, om de inlopp man sett mellan dem, äro wikar eller sund.

Landtuddar, som förtjena att minnas, äro: Cap York, som är Karpentariens norra udde: Sandys Cape (sandiga udden) på östra kusten af Ulimaroa, litet söderom wändkretsen: Cap Wilson, södra udden af Ulimaroa, och Sydcap, på Diemens land. Vidare Nordcap, Sydcap, Ostcap och Westcap på Nya Zeelands öarne: och slutligen will jag nämna Cap-Delivrance (Cap delivrans, på Sw. Befrielse-udden), sydost på Louisiada.

Sund: de merkwärdigaste äro: Straat Sunda, mellan Sumatra i Asien och Java i Polynesian: Macassar-sundet, mellan Borneo och Celebes: Endeavours (indåvers) Sund mellan Cap-York och några öar, som kallas Yorks öar: Torres Sund mellan Yorks öar och Nya Guinea: Dampiers Kanal, mellan Nya Guinea och Nya Britannien: Basses Sund mellan Ulimaroa och Diemens land, och Cooks Sund mellan begge Nya Zeelands-öarne.

Indelning i Regioner. 1) Ostindiska Öarne, som ligga närmast Asien, och af somliga föras äfwen

men till samma werldsbödel: de yttersta af dem äro Java, Luzon och Ceram *): — 2) Nya Guinea med kringliggande Öar, som sträcka sig ifrån Gilolo ända till därna näst öster om Guadalcanal: — 3) Ulimaroa med kringliggande Öar: — 4) Nya Zeelands Öarne: — 5) De strödda Öarne: och 6) De Land man upptäckt närmast södra polen.

Länder, som i dessa Regioner böra merkas:

1) Ostindiska Öarne, hwartill höra tre samlingar af öar:

A) Sunda Öarne, som äro närmast sundet Straat Sunda; och ibland hwilka nämnes: Java: Borneo: Celebes: Madura, norr om Java: Pulolaut, sydost om Borneo: och Sangir mellan Celebes och Magindanao.

B) Filippinska Öarne (skrifwes wantligen Philippinerne), som ligga nordligast af de Ostindiska, nemligen mellan Sunda-öarne och Formosa, eller öster om Västra Kinesiska sjön. De som här böra merkas äro: Luzon: Magindanao: Paragoa: Samar, sydost om Luzon: Leyte, mellan Samar och Magindanao: Mindoro, mellan Luzon och Paragoa: Bojol, sydväst om Leyte: Buglas eller Negers ön, midt emellan Leyte och Paragoa: Zebu, mellan Leyte och Buglas: Panay, mellan Buglas och Paragoa: Soolo (sulo) och kringliggande öar, mellan Magindanao och Borneo: och Balambanga, en liten ö, mellan Paragoa och Borneo.

C) Moluckiska Öarne, som ligga öster och söder om Celebes, och bestå af två Skärgårdar, nemligen — a) de norra, eller de egentliga Moluckerne, af hwilka merkas: Gilolo: Ceram: Morotay, norr om Gilolo: Ternate och Tidor, väster på Gilolo: Batsian, sydväst om Gilolo: Ubi, söder om Gilolo: Mysol, norr om Ceram: Burro, väster om Ceram: Amboina sydväst om Ceram: och Banda, söder om Ceram: — och b) de södra

Mo-

*) De af Ostindiska öarne, som höra till Ksten, såsom Sumatra, Ceylon, Haynan, m. fl. hafwa wi förut omtalat.

Moluckerne, eller *Sarne* öfver om Java, som också kallas *Sandals Sarne*, af hvilka merkes: *Timor*: Ende eller *Floris*, nordväst om Timor: *Solor*, mellan Flores och Timor: *Sumbava* (samtliga kallas *Cumbava*) väster om Ende: *Lomboc*, väster om Sumbava, och *Bali* närmast till Java.

2) *Nya Guinea* med kringliggande *Sar*; hwartill höra tre samlingar af *Sar*, nämligen:

A) *Papusöarne*, af hvilka merkes: *Stora Papua*: *landet*: *Waygeu* (*Bajju*), under equatorn, nordväst om Papua: *Salavatty*, söder om *Waygeu*: *Key*, söder om Papua: *Timorlaut*, sydväst om *Key*: och *Arrow-sarne*, öfver om *Key*.

B) *Nya Guinea*, med halfön *Louisiada*, en *Dangville*, (*dangwill*) på södra kusten, och *Schoutens S* på den norra.

C) *Dampiers Sar*, som skiljas från *Nya Guinea* medelst *Dampiers Kanal*: af hvilka merkas: *Nya Britanniens* bägge *Sar*: *Nya Irland*: *Nya Georgien* eller *Sinbu*: och *Admiralitets Sarne*, nordväst om *Nya Irland*, ibland hvilka *Nya Samover*, är den största.

3) *Ulimaroa*, som tillföre allmänt blifwit kallad *Nya Holland*. Der merkes: *Nya Södra Wallis*, som utgör hela östra delen: *Karpenarien*: *Arnheims Land*, som stänger *Karpenariska wiken* på västra sidan: *Diemens Land*, västerom *Arnheims land*: *Witis Land*, som utgör nordvästra kusten: *Pendrachtsland* eller *Concordia*, som är västligast: *Edelsland*, söder om *Pendrachtsland*: *Löwensland*, som utgör sydvästra hörnet: och *Peter Nuyts Land* på södra kusten. Mellan *Peter Nuyts Land* och *Cap Wilson* ligger en lång kust, som ännu ingen besökt. — Af öarne omkring *Ulimaroa* merkas: *Van Diemens Land*: *Journeux* (*furnå*) eller *Uans-sarne*, i *Bassés Estraffe*: *Abel Tasman's S*, söder om *Diemens land*: *Middletons S* och *Lord Howes S*, utanför östra kusten: *Yorksöarne*, norr om *Cap York*: *Büschings S*, i *Karpenariska wiken*, och en myckenhet små *Sar* wid kusten, nästan på alla sidor.

4) Nya Zeelands Öarne: Tavajponamma och Ihenoman.

5) De strödda Öarne, äro dels ensamma öar, och dels skärgårdar. Man indelar dem i tre klasser: öarne norr om equatorn i Stilla hafvet: öarne söder om equatorn i samma haf: och öarne i Indiska hafvet, eller väster om Ulmaroa.

A) Öarne norr om equatorn i Stilla hafvet: — a) Palaos-Öarne, eller Pelew (pelju) öarne, ligga öster om Magindanao och norr om Papua. De äro många och små. — b) Carolinska Öarne, börja öster om Filippinerna och norr om Palaosöarne, och sträcka sig öfver i en längd af 300 mil: de största äro: Yap, norr om Pelewöarne, och Torres eller Hogolen, ibland de öfsligaste. — c) Pescadorene eller Fidjaröarne, ligga ett stycke öster om de Carolinska, och äro små. — d) Marianerne eller Ladronerne (på Sw. Tjusöarne), ligga norr om de Carolinska och söder om wändkretsen: de största och förnämsta äro Guahan (somliga skrifa Guain och Guam), och Tinian. — Mellan Marianerne och Nipon ligga äfwen twenne skärgårdar med spridda öar, ibland hvilka man kan nämna Savelson och Alla Helgons Ö i den västra skärgården, och Malabriga i den östra. — Öster om dessa har man ute i öppna Oceanen sett öar här och der, såsom Sde In (Isola Deserta) under wändkretsen, och flera. — e) Mulgraves's (mulgrävs) Öarne, sträcka sig ifrån Pescadorene mot sydost ända till equatorn. Den sydligaste kallas Byrons Ö. — f) Sandwichsöarne, som också af somliga kallas Cooks Öar, för det, att Cook blef ihjälslagen på den största ön, som heter Oweihi. De ligga straxt söder om kräftans wändkrets, midt imellan Mulgraves öar och västra kusten af Norra Amerika. — Mellan Sandwichsöarne och Kalifornien har man sett åttioåtta små öar — och söder om dem wid equatorn ligger Styldpadd-ön eller Julön, helt allena.

B) Öarne söder om equatorn i Stilla hafvet: — a) Drottning-Charlotte-öarne, öster om Nya Georgien: den största heter Byriont eller Santa Cruz: Tarnago och

och Encopia ligga längst i öster och söder af dem. — b) Nya Caledonien: hwarvid åfwen må nämnas Norfolkön, söder om Nya Caledonien, och öster om Middletons och Howes öar. — c) Nya Hebriderne, nordost om Nya Caledonien, och söder om Dr. Charlottes öar. Man märker: Selgeandes ö (Sp. Espiritu santo, eller Quiros): Mauicono, Sanwich, och Lanna. — d) Blighs (blejs) Öar, 100 mil öster om Nya Hebriderne: och Prins Wilhelms-öar sydost om dem. — e) Wänstaps-Öarne (Lyffe, die freundschaftigen Inseln), sydost om Prins Wilhelms öar. De merkwärdigaste af dem äro Tongatabu eller Amsterdams, och Kuwi eller Widdelburg. — f) Seglarens Öar, eller Sjömans-Öarne (gr. I. des Navigateurs), nordost om Blighs och Wänstapsöarna. Omkring dem ligga många ensamma öar, såsom: Det sköna folkets Ö (Sp. I. de la gente hermosa) norrut: Hertigen af Yorks Ö och Solitära Ön mot nordväst: Bosseawen Ön mot sydväst, och Jesus långt nordostut. — g) Sällskapsöarne eller Societetsöarne, öster om Wänstapsöarne och söder om Julön, äro 11 till antalet: de största och merkwärdigaste äro: Tahiti (Otahiti, Taiti): Rimeo: och Ulictea. — Mot nordost och öster ifrån Societetsöarne ligga skärgårdarne Recreation, Konung Georgs Öar, och det fellsagna hoppets Öar (Eng. I. of Disappointment), i en sträcka af hwarandra. — h) De låga Öarne, sydost om Sällskapsöarne: äro många och små. Sydost om dem långt ute i oceanen ligger den stora klippan Pitcairns. — Öster om den sistnämnde, på 200 mils afstånd, ligger den så kallade Österön, eller Påskön. — i) Marquesas-Öarne, af somliga Mendocinnska öarne kallade, ligga nordost om Konung Georgs öar, och om Tahite. Den största af dem heter Ohivaroa eller Dominica.

C) Öarne i Indiska Ocean, väster om Ulimaroa. — Öarne Amsterdams, Sanct Paul och Kerguelens Land, med några andra öar, äro upptäckta midt i Indiska hafwet.

6) De Land som man upptäckt när mast södra polen, äro: Södra Georgien, en ö, sydost ut ifrån.

ifrån Eidslandet, och Sandwichsland, äro längre mot sydost, hwars södra del kallas Södra Thule.

Insjöar, har man sig få bekanta i Polynesian. En fins midt på Borneo, en på Luzon, och en på Magindanao.

Bergsryggar. En stor bergsrygg går ifrån Cap York söderut igenom Ulimaroa till Cap Wilson, och sedan öfwer Diemens land till Sydcap: En stor bergsås går äfwen längsät Papua, Nya Guinea och Louisiada: en annan öfwer Luzon, Samar, Leyte, och Magindanao: en annan öfwer Nya Zeelandsöarne: en annan öfwer Java, som synes vara en fortsättning af den höga bergsryggen på Sumatra: en stryker midt öfwer Borneo: och de flesta af de smärre öarne synes endast vara spetsar af ofantliga åsar, som stryka fram, under hafwen, såsom exempelwis, de Ladroniska öarne. Hvilka bergsryggar vidare gå inne i landet af Ulimaroa, wet man ännu icke.

Höga Berg. Bergen på Nya Zeelandsöarne äro mycket höga, så att en beständig snö ligger på deras högsta spetsar: Egmont på västra kusten är så högt som Piken på Teneriffa. På Nya Guinea har man ifrån sjön utanföre sett tre bergssträckor öfwer hwarandra, och den högsta steg opp igenom skarnd: äfvenså på Papua. — På flera ställen stiger en ensam himmelshög klippa opp ur oceanen.

Vulkaner finnas i Polynesian ganska många. På Javas södra kust äro några. På Luzon finnas två, och af dem är den ena, som heter Mayon, mycket stor: och på Magindanao äro äfwen två vulkaner. På Moluckerne, på Nya Guinea, på Nya Hebriderne, på Ladronerne, och öarne norr om dem, äro flera stycken: på ön Ternate är ett: norr om ön Egmont uppstiger en hög vulkan midt utur hafwet: äfvenså vulkanen Gunong Api nära ön Céram: och söder om den nämnda Ödeön är en dylik. Marquesas öarne wisa tydliga spår af stora förändringar genom underjordisk eld: och Påskön är en flocknad vulkan.

Jordbåfningar hända naturligtwis oftast i de nejder, der eldsprutande berg finnas.

Floder. Man känner nästan icke mer än stränderna af Ulimaroa, och derföre wet man icke hwilka floder finnas i det landet. Den största floden som man wet i Polynesian är Banjar eller, Tatasfloden, som faller i hafset på södra kusten af Borneo.

Klimat. De flesta af Australiens öar ligga mellan wändkretsarne, och således i det hetta klimatet. De som ligga under och nära equatorn, såsom Borneo, Java, Celebes, Nya Guinea, m. fl. hafwa derföre stark värme; men den tempereras af höga berg, af regn, af land- och sjöwindar, och af de stora omkringliggande hafwen; så att de ljufvaste och skönaste länder finnas i dessa trakter. S synnerhet blifwa de smärre öarne mildrade af kylan från watten. Ulimaroa har ett mera blandadt klimat, så att det mot sydsödra delen af landet är ganska swalt; men vissa landwindar äro mycket hetta, så att det måste wara mycket warmt inne i landet. Nya Zeelandsöarne njuta en mild luft, utom i de södra bergstrakterna, der kolden är tämligt stark. — Syd Georgien och Sandwichsland deremot äro ofantligt kalla; så att marken på dem ligger för ewigt begräfwen under snö och is; och man har i Södra Thule sett den ena sträckan af isberg bortom och öfver den andra, så långt ögat kunnat hinna.

Jordmån och Fruktbarhet. De flesta af öarne i Polynesian äro oändeligen fruktbara. Allt opp till bergens spetsar frodas alla wårter, och en ewig grönska, med en beständig blandning af wår och sommar och höst, bekläder dem. De framställa den skönaste omwårting af fullar och dalar om hwarandra, som man nänsin skulle kunna önska sig. — Ulimaroa är icke så jemnt fruktbar, utom man har funnit jordmånen mera sandig och torr, på flera ställen, der man stigit i land: hwaremot den dock på andra ställen warit ganska bördig. Några få öar, såsom Nya Caledonien, har äfwen mindre fruktbar mark: och att ingenting kan wåra på det kalla Södra Thule, förstår hwar och en af sig self.

Ulfster. Polynesiens öar frambringa de hårligaste naturprodukter, nästan af alla slag. Guld, Koppar, Jern, Bly

Bly och Tenn finnas i bergen på de där, som man närmare känner: äfwen ädla Stenar, Marmor och andra Mineralier. — Marken frambringa de läckraste frukter såsom Ananas, Pifanger, Pompelmuser, Kokosnötter, Brödfruktar, Citroner, och Apfelsiner: de finaste Krydder och Specier, såsom Mustot, Nejlikor, Kanäl, Peppar, Ingefära, Socker, Caffé, Kakao, Sago: Färgstoffar, såsom Indigo: Kostbara träslag, såsom Ebenholz, Sandal, Blodträd, med många andra hvaras Fogarne äro fulla. Sädesslag, såsom Ris och något Hvete: och allehanda andra växter. — Till och med berättas det, att det giftiga Boken Ubas trädet skall verkeltigen finnas på Java. — På landet lefwa en myckenhet af Djur, såsom Apor af många slag, Hjortar, Waldswin, Hundar, Kattor, Wargar, äfwen Elefanter och Tigrar på de stora Ostindiska öarne; men på de små ute i Östra oceanen finnas nästan endast Swin och Hundar. I Fogarne sjunga de skönaste Foglar, ibland hwilka fins ett slags Swalar, som bygga de fogelbon, hwilka i Orienten anses som en synnerlig läckerhet, och obegripigt många slags Fiskar sås till stor myckenhet på kusterna: äfwen som de skönaste Perlor. Men äfwen i denna Werldsbet finnas ohuggliga Amfibier, såsom stora Örnar och Krokodiler.

Således hafwa wi nu lärt oss att känna Jordens särskilda länder, och hwad som finnes i dem. Wi skola därför nu börja tala om Menniskan; för att lära känna henne, och hennes inrättningar på Jorden.

---

4. Om Menniskan.

Menniskans värde. Menniskan är det förnämsta af alla de Ting, som finnas på den Jorden, som wi nu beskifwit. Växterna äro ädlare än Stenarne: Djuren äro ädlare än Växterna: och Menniskan är till sin natur det ädlaste af dem alla. Hennes kropp är konstigare och fullkomligare bildad, än djurens kroppar, så att hon

hon kan lefwa och finna sig wäl både i kalla och warma länder, och wänja sig nästan wid alla klimat: och med sina händer kan hon göra så oändeligen mycket saker, som djuren icke kunna göra. Men det som utgör Menniskans största företräde framför dem alla, är hennes större förstånd och eftertanke. Djuren hafwa wäl också sitt förstånd så att de förstå att ställa tingena ifrån hwarandra, och wälja det som är nyttigt för dem, och de kunna wäl också på sitt sätt tänka; men de tänka aldrig efter, om det, som de göra, är rätt och wäl gjordt, eller icke, och om de böta söka att få det, som de tycka om; utan bara huru de skola kunna få det *). — Men en Menniska kan äfwen tänka efter, om hon bör göra det, som hon ärnar göra, och om hon bör hafwa det, som hon tycker om, eller om någon annan bör hafwa det framför henne. Derföre råder ett djur icke för hwad det gör; ty det gör endast det, som det är skapadt till att göra, utan att det wet, om det är illa eller wäl; men Menniskan, som kan weta när hon gör illa och orätt, och när hon gör wäl och rätt, råder alltid för hwad hon will göra: — och när hon då gör illa, och icke gör det som hon bör göra, så går hon ifrån sin ädlare natur, och då är hon mycket sämre än det sämsta djur. En elak menniska är sämre än en hund eller en warg, och en osnygg menniska mycket sämre än ett swin; ty wargen är skapad att wara ara och snål, och swinet är skapadt att wara smutsigt; men Menniskan är skapad till att wara god, och att wara ren.

Kommen derföre, mina små wänner, wäl ihåg, att alltid tänka efter hwad ni bören göra, och att göra det, och blifwa beskedliga och goda; på det att ni icke må, med elaka

---

*) På sådant sätt bryr wargen sig aldrig om det är wäl eller illa gjordt, när han biter ihjäl andra djur, utan bara huru han skall kunna komma åt dem, för det att han will ha dem till mat. När en stor hund ser en liten hund äta, så bryr han sig icke om den lilla är hungrigare än han, utan han rusar till bara, och tar åt sig hwad han får. Och så göra alla djuren; så att hwart och ett fötter blott sig och sina ungar så godt det kan; men att tänka efter, hwad som wore rätt och wäl gjordt, kunna de icke.

Få gerningar, wanhebra er, som blifwit skapade med så ädla och stora förmögenheter.

SOLESLAG eller Nationer. Menniskorna bo på alla land på Jorden, utom några små öar här och der, och de allrakallaste pol-länderne, såsom Spitzbergen, Nowa Zemla och södra Thule; — men de äro icke lika på alla ställen. Deras kroppar hafwa småningom litet förändrat sig efter de ställen hwarpå de lefwa, så att de menniskor se annorlunda ut, som länge hafwa bodt i heta klimat, än de som bodt i kalla, och annorlunda än de som bodt i milda luftstreck. Min Väsare kan lätt påminna sig, huru, äfwen ibland oss, menniskorna få en mörk färg i ansigtet och på händerna, om sommaren, när de äro utsatta för Solhettan; men att wintern åter gör dem hwitare. På samma sätt kan här lätt förstå, att de menniskor som bo i heta klimat, och som ständigt hafwa sommar, måste blifwa mycket mörka och till slut äfwen helt swarta; hwaremot de som bo i svalare länder blifwa hwita, eller ljusare. Så är det äfwen med mycket annat. Om man derföre jemför Menniskorna, som bo på Jorden, med hwarandra, så finner man, att de äro olika fins imellan, och det i synnerhet så, att man kan anse dem wara af fem särskilda förändringar, som man kunde kalla hufwudstammar af Menniskoslägter.

1) Polarmenniskor. Så kallar man de folkslag, som bo norrom Norra polsirkeln: således i ett förfräckeligen kallt klimat. De äro derföre hwita eller gulaktiga till färgen: helt små, så att de knappt äro öfwer två alnar långa: och wanckapliga, så att de hafwa stora hufwuden, med tjocka läppar, små swarta ögon, och svart borstigt hår, tjocka magar, och korta och smala ben. De utgöra följande folkslag.

- a) Lappar, som bo i Lappland norr i Skandinavien.
- b) Samojeder, som bo längs åt kusten af Ischafwet, mellan Hwita hafwet och Lena-elfwen.

c)

- c) Eschuktjcher, som bo öster om Lena, i synnerhet i träkten af Eschelaiskoinos, som också efter dem ibland kallas Eschukoriskoinos.
- d) Grönländare, som bo på Grönland.
- e) Eskimåer, som bo i Labradorlandet, på västra sidan om Hudsons vilken, och i Stachtan Nitaba.

2) Till den andra och största hufvudstammen höra de folkslag, som hafwa ljus hud, och långa raka hår, såsom vi. De äro, efter vårt sätt att tycka, wackrast och bäst bildade af alla. I kallare länder äro de hwita till färgen, med ljusa hår och blå ögon; men allt som de bo i hetare klimat, blir färgen mörkare, så, att den till slut är alldeles brungul eller olivegul, och då äro äfwen håren swarta och mera krusiga, och ögonen bruna. Till denna stam höra de folkslag, som bo i Europa, i Norra Asien, i västra delen af Medlersta och Södra Asien, på norra kusten af Afrika, och på en stor del af Östra Oceanens öar. Jag skall för mina Läsare uppräknat de bekantaste, af de många folkslag, som räknas till denna stora stammen.

A) Götiska Folkslag, hvilka äro:

- a) Swenskar, som bo i Sverige. — I Pensylvanien anlade Swenskar, för 200 år sedan ett Nybygge, som då kallades Nya Sverige, och der fins ännu några Swenskar. I nyaste tider hafwa äfwen Swenskar flyttat till den lilla Westindiska ön Barthelemi.
- b) Norrmänner, som bo i Norrige.
- c) Danskar, som bo i Danmark. — I sednate tider hafwa äfwen Danskar flyttat till öarne S. Croix, S. Thomas, och S. Jean i Westindien: samt till Perlekusten och Mikobariske öarna i Ostindien, och till Guldkusten i Guinea.
- d) Isländare, som bo på Island, och Färöarne.

B) Germaniska Folkslag hvilka äro:

- a) Tyskar, som bo i det egentliga Tyskland, och i västra delen af Preussen. Tyskar hafwa äfwen bosatt sig på några ställen i Ryssland, och i Ungern.

b)

b) Sweitzare, som bo i Helvetien.

c) Holländare eller Nederländare, som bo i Batawien. De hafwa åfwen anlagt Nybyggen, på flera ställen af Indiska halföns kuster: på Ceylon, Malaya, Sumatra, Java, norra delen af Celebes, Sangir, Amboina, Banda, med flera af Moluckerna: på Guldkusten, och Godt-hopps-udden: på öarna Eustatius och Saba i Westindien: på kusten af Guyana, samt öarne Curasao och Druba i Antilliska sjön.

d) Engelsmän, som äro hemma i England, och i södra delen af Skottland. Engelsmän hafwa i sednare tider åfwen flyttat till Bengalen, och andra orter i Ostindien: till Guinea: till ön S. Helena. — På östra kusten af Nord-Amerika, ifrån S. Lorenz-wiken till Florida, i Kanada, på Newfoundland, på Jamaica och många andra af Westindiens öar, bo många af detta folkslag. Nyligen hafwa de åfwen anlagt ett nybygge på östra kusten af Ulimaroa, på Norrfolkön, och på ön Balam-banga.

e) Latinska Folkslag, hwartill höra:

a) Italienare, som bebo Italien och dess öar.

b) Spaniorer eller Kastillianer, som bo egentligen i Spanien; men de bo åfwen på några orter af Barbariets kust: på Kanarieöarne: i Nya Spanien, Nya Mexico, Florida, och Portoriko i Kolumbia. Vidare bo Spaniorer i Terra Firma, Guayana, Peru, Chili och Paraguay: samt på Filipinerne och Marianerne.

c) Portugisare, som egentligen bo i Portugal: men hafwa sedermera flyttat till andra länder, såsom till öarne Madeira och Porto Santo, till Gröna Uddens öar och några af Etiopiska öarne, der de redan blifwit nästan helt swarta: till några ställen i Guinea, i Nedra Guinea eller kusten Kongo, i Kaffern och Banguabar. Portugisare hafwa åfwen bosatt sig här och der på kusten af Indien, på ön Makao wid södra stranden af China, och på öarne Flores och Timor.

b) Fransoser eller Fransmän, som äro hemma i Frankrike; men igenom flyttning och nybyggen bo de äfwen på några af Westindiska öarne: i Guyana: på några små öar wid Newfoundland: på Mascarinerne: på Guinea-kusten, och på kusten af Indien. På S. Domingo hafwa både Fransoser och Spaniorer bodt.

D) Slawiska Folkslag, nämligen:

- a) Ryffar, som bebo största delen af Ryssland.
- b) Polacker, som bo i den Region af Europa, som wi kallat Polen.
- c) Böhmrare och Mährare, som bo i Böhmen och Mähren af Tyskland.
- d) Slawer, som bo i Slawonien, Kroatien, Serbien, och Bosnien, söder om Ungern och Donau, samt i södra delen af Österrike.
- e) Kosacker, som bebo landet wid Don och Dneper.

E) Finska Folkslag:

- a) Finner, som sjelfwa kallat sig Suomalaiset, och bo i Finland.
- b) Esther och Liffländare, i Esthland och Liffland.
- c) Wetjcker, Tsjheremisser, Nordwiner, med några andra finska folkslag, wid Uraliska Bergsåsen, i Europa och Asien.
- b) Lesgier, i Kaukasiska bergsbyggen.

F) Tartariska Folkslag:

- a) Tartarer, som bo i Lilla Tartariet wid Swarta hafwet, och i stora Tartariet norr och öster om Kaspiiska hafwet; och utgöra flera mindre stammar, såsom Nogayer, Turkomanner, eller Truchmener, Kirgiser, Karakalpaker, Uralzer, Bucharer, Usbeker, m. fl. Bessaraberne, bo nordväst om Swarta hafwet.
- b) Turkarne, som bo i Turkiets i Europa och Asien, samt i Egypten. De kalla sig sjelfwa Osmaner eller Ottomaner.

- c) Tartariska folkslag, såsom Jakuter, Tschuwascher, m. fl. bo åfwen i Sibirien.
- G) Några smårre Folkslag, såsom:
- a) Letter, i Liffland, Kurland och Lithauen.
  - b) Rymrer, eller det Griska folkslaget, som dels kallas Bergskottar, för det de bo på berglandet eller norra delen af Skottland, och på öarne deromkring: och dels Irändare, som bebo Irland.
  - c) Galer, som bo i Wallis, och i Bretagne.
  - d) Basker, som bo omkring Pyreneerne, och längs åt norra kusten af Spanien.
  - e) Ungrare, som bo i Ungern, och en del af Siebenbürgen.
  - f) Morlacker, och Albaner, som bo på kusten öster om Venetianska wiken, och på de derwarande öarne.
  - g) Szekler, som bo i en del af Siebenbürgen.
  - h) Ziegner, som bo i Ungern, Siebenbürgen, Persien, och andra länder.
  - i) Tscherkasser, och Awchasser, på Kaukasiska landtungan. När de komma till Egypten kallas de Manmelucker.
  - k) Kurder, österom sjön Wan.
  - l) Armenianer, i Armenien.
  - m) Georgianer, som bo på Kaukasiska Landtungan, omkring floden Kur.
  - n) Judar: bodde fordom i Palästina, som war deras egentliga hemwist; men äro nu fringspridda i hela werlden. De flesta bo i Polen, Ungern, Turket, i Afrika, och i Indien.
  - o) Afganer eller Pataner, som bo i nordöstra delen af Persien, ibland bergen af Hindukesch. Af dem bor åfwen en folkstam sydost i Persien wid hafwet, hwilken

kallas **Balutscher** eller **Belobscher**. **Ufganer** bo äfwen i **Indien**.

p) **Seiker**, och **Dschater**, bo i bergstrakten nordväst i **Indien**, och wid floden **Sind** eller **Indus**.

q) **Kopter**, i östra **Egypten**.

r) **Kabyler**, **Berber** eller **Breber**, bo i **Barbariet**, i bergstrakten af **Atlas**.

s) **Syrer**, bo i **Syrien**, wid ändan af **Medelhafwet** — och

t) **Drusser**, bo i **Libanons** bergstrakt.

h) **Grekter**, som bo i **Grekland**, på öarne i **Archipelagen**, och i **Mindre Asien**: war fordom ett mycket namnkunnigt folkslag.

S) **Arabiska Folkslag:**

a) **Araber**, som delas i **Maurer** eller **Mohrer**, hwilka bo i städer och ordentliga byar: och **Beduiner** (hwilket ord på **Swenska** betyder **Skens Söner**), som fåtbas omkring i ökenländerna, med boskap, och bo i **Tält**. Deras egentliga hemwist är i **Arabien**; men de hafwa äfwen utbredt sig igenom hela **Barbariet**, och till stor del på östra kusten af **Afrika**, till och med till **Madagaskar**; de bo äfwen i **Ödra Spaniens** bergstrakter, i **Egypten**, i **Persien**, på ön **Sokotora**, och flerstädes.

b) **Abyssinier** i **Habesch**: och

c) **Sullerne** (**Sullahs**), som bo i **Senegambien**, äro äfwen **Arabiska** folkslag.

k) **Perser**, som bo i **Persien**, och **Tibetaner**, som bo i **Tibet**.

l) **Indianer** eller **Hinduer**, som bo i **Indien**. Af dem kallas en stam, som bor nästan midt i landet, **Maratter**: alla de, som bo nere på halvön, kallas **Malabar**er. De **Hinduer**, som bo på **Ceylon**, kallas **Cingaleser**, och ett annat folk som på samma ö lefwer i bergstrakten, kallas **Wedasser**.

M) Inbyggarna på en stor del af Östra Oceanens Öar, såsom på Vänskapöarne, på Societetsöarne, på Peljudarne, på Nya Zeeland, på Cooks öar, och flerstädes. De äro mestadels ett rasst och wäl bildadt folk.

Wid alla dessa många folkslag bör man merka: 1) att de som bo i heta klimat, såsom i Abyssinien, i Senegambien, i Egypten, i södra Arabien, Persien och Indien, äro mycket mörka, olivgula och brungula; hwaremot de som bo i bergsbygder, eller i kallare klimat, äro ljusare, så att de äfwen äro helt hwita, såsom de äro hos oss: 2) att de på många ställen äro mycket blandade om hwarandra, såsom i Turkiet, Egypten, Barbariet och Persien, samt att de äro blandade med folkslag af andra stammar, såsom i Indien: och 3) att de folkslag, som flyttat till exempel ifrån Europa till mycket heta klimat, behålla wäl der, i lång tid, sin färg och utseende; men blifwa likwäl slutligen mörkare; så att man icke kan se att deras förfäder varit hwita. — Men låt oss nu gå till de andra Meniskostammarna.

3) Den tredje hufwudstammen kan lätt skiljas ifrån dem som wi hittills omtalat. De menniskor, som hörä till den, äro helt swarta, så att bara ögonen och tänderna äro hwita, och läpparne purpurroda och tjocka: när man känner på dem, känns deras hud så len som sammet: deras hår är helt kort, och krulligt, just som beckswart Spåskull: men de äro otroligt wiga. De kallas med ett namn *Negerer* *), för det att *Niger* betyder swart på Latin.

Negerer bebo nästan hela Afrika, alltifrån Barbariet till Godt-Hoppöuddan, ifrån Cap Guardafui till Cap Verd, om man undantager de trakter, hwari Araber och Europeer bo, såsom jag redan har nämnt. De indelas i många folkslag, såsom *Sezzaner*, som bo i Sezzan, *Nubier* i Nubiens invånare, *Gallanerne* i bergen midt i Afrika, och m:

kring

---

*) Somliga hos oss kalla sådana menniskor *Morianer*; men b. t. är orättigt.

kring sjön Marabi: Schaggafolket, i en del af Banguer: Kaffrer, som bo i Kafferlandet, och af hwilka en gren kallas Boreros: Gontentotter, som bebo södra ändan: och Jaloffer i Senegambien. I hela det inra landet kallar man dem bara Negrer. Inwånarne på Madagaskar kallas Madekaffer. — Men utom alla dessa, bo Negrer på Kanarie öarne, jemte Araber och Europeer: på Andas manerne: på Ulimaroa: på Nya Guinea, och öarne deromkring: på Buglas och flera andra öar bland Filippinerna, der de kallas Ngoloter: på Borneo, der de kallas Bjadjos, och flerstådes: men hwad som är allramerkwärdigast, är det, att Europeerne hafwa köpt en oändelig mängd med Negrer på Guineakusten i Afrika, och sedan fört dem öfwer till Amerika, och nu fins det mycket Negrer på Westindiska öarne, i alla delar af Syd-Amerika, och i en stor del af Kolumbia: så att Negrer nu äfwen äga hela S. Domingo. — Härwid will jag nämna: 1) att de svartaste af alla Negrer bo i Guinea, och i Nigritien: mot söder och i mindre heta klimat äro de litet ljusare till färgen: — 2) att de barn som hafwa svart mor, och hwit far, blifwa icke alldeles swarta, utan mera ljusa, och dem kallar man Mulatter: och så är det äfwen med dem, som hafwa hwit mor och svart far — och 3) att hwita menniskor äro för dem lika besynnerliga och underliga, som de swarta äro för oss.

4) Den fjerde hufwudstammen har en gulbrun och nästan svartgul färg, små näsor, små ögon, och mycket stora öron. De folkslag som äro sådana, bo allesammans öster i Asien, och äro följande:

- a) De som bo i Sertka, eller det inra Indien, af hwilka jag särskilt will nämna Siameserna.
- b) Malayer, som egentligen bo på halfön Malaya; men hafwa sedermera utspridt sig till alla nästgränsande länder, så wäl på fasta landet, som öarne.
- c) Kinesare, som bebo Kina, jemte en del af Tunkin, af Kaotsisin, och af Korea.
- d) Japaner, som bo på Nipon, och öarne deromkring.

- e) **Mongoler**, som på somliga ställen kallas **Kalmucker** och **Slöter**, och äro ett stort folkslag. De bo egentligen i **Mongolien**, norr om **Kina**; men ansenliga stammar deras, finnas på flera ställen i **Tatariet**: mellan **Sai**, och **Wolgastöberna**: och uti **Indien**, hwarest man för deras skull kallat **Hindostan**, **Stora Mogol**.
- f) **Tunguser**, utgöra äfwen en widsträckt nation, hwars egentliga hemvist är väster om **Schotska hafwet**, som efter dem kallas **Tungusiska wiken**.
- g) **Mantschurer**, äro en **Tungusisk folkskam**, och bo i **Mantschuriet**, samt i norra delen af **Kina**.
- h) **Koriäker**, äro äfwen en **Tungusisk folkskam**, och bo norr om **Schotska hafwet**.
- i) **Kamtschadaler**, på **Kamtschatka**, och **Kuriler** på **Kuriliske öarne**, samt **Aleyuter**, på **Uleutiska öarne**.

5) Den femte hufvudstammen af **Menniskor**, är brunröd till färgen, nästan som koppar. Den har wacker wäxt, och djupt insjunkna ögon. — Sådana äro alla **Amerikas** infödda invånare: och dem kallar man med ett namn **Indianer**. De utgöra flera folkskammor, af hvilka jag will nämna **Merikaner**, i **Nya Spanien**, **Trokeser** wid **Alleghanyåsen**, **Suroner**, wid sjön **Huron**, **Illineser** wid **Ohio** och **Mississippi**, **Missuriter**, som bo omkring **Missurifloden**, och **Karabier** som nu äro nästan utödda, på **Karabiska öarne**, men finnas ännu i **Guyana**. **Widare**: **Tupinamber** och **Tapuier** i **Brasilien**, **Peruwianer** i **Peru**, **Puelcheter** i **Paraguay** och **Chili**, och **Tehuelcheter** eller **Patagoner**, som bo i **Magallanska landet**, och äro det största menniskoslag, som fins på **Jorden**; ty de äro så stora, som våra största och mest groflemmade **karlar**. På **Eldlandet** bor ett folkslag som kallas **Pescheräher**, och det anses för det sämsta som fins, ty de lefwa på ett ganska uselt sätt.

Men fastän **Menniskorna** äro så olika, som wi nu beskriwit, så att somliga äro små såsom **Samojederne**: somliga stora, såsom **Patagonerne**: somliga hwita såsom **Europarne**: somliga swarta, såsom **Negrerne**: somliga oli-

vegula, såsom Egyptier, Abyssinier och Hinduer: somliga gulbrunn: såsom Östra Asiens inbyggare: somliga kopparröda, såsom Indianerne i Nya Werlden, och somliga ännu anrorlunda; så äro de dock alla menniskor: alla af ett släkte, och alla lita för Gud. Alla borde därför lefwa med hwarandra såsom wänner och bröder, och hjälpa hwarandra när de behöwa, och på allt sätt söka att göra hwarandra glada och nöjda och lyckliga: och då skulle det wara så roligt och gladt på Jorden: och så wille Gud hafwa det: och därför gif han oss förnuft, och många andra fullkomligheter. Men det står icke nu så till med menniskorna: utan många af dem äro elaka, så att de göra andra menniskor illa, och skada hwarandra, ja, till och med sjä ihjäl hwarandra: och därför fins det så många olyckliga och lidande menniskor, som hellre skulle wilja dö, än wara här på Jorden.

Menniskornas behofwar. Hvad behöfwer Menniskan? Hon behöfwer Mat, säger du. — Ja, därför har också Gud skapat så många många slags örter, och rötter, och sådeslag, och frukter, och fiskar, och foglar, och djur, som menniskorna kunna äta, och bruka till sin föda. Han har äfwen gjort många af dessa saker så lättra, att det smakar oss wil att äta dem. — Der det är så warmt, att menniskorna ej orka arbeta, der är Jorden så fruktbar, att den, nästan utan allt arbete, bär de härligaste alster. Der det åter är kallare, och menniskan behöfwer arbeta mera, der har hon också fått krafter dertill: och i de kallaste länderna, der Jorden icke är fruktbar, fins en oändelig mängd af fiskar och djur, som fångas till föda. Ja, i de kallaste länderna teifwas Renar, och i de warma ökenländerna Kameler: och med dessa djur, af deras mjölk och kött, har menniskorna i dessa länder sin föda, utan att de önska sig något bättre.

Men Menniskan behöfwer äfwen Hus och Kläder, får du mena, efter hon är naturen af naturen, och har icke fått här på Kroppen, såsom djuren. Äfwen i detta affe-

en

ende har Gud anstaltat mycket wäl. I de warma länderna behöfwer man nästan inga kläder eller ordentliga hus; utan endast sådana, som ge skugga emot Solens hetta: och det kan menniskan der mycket lätt förskaffa sig. Desså finner man der, att många folkstugor gå nästan helt nakna, och hafwa inga andra hus, än blott några stolpar rundt omkring, hwarimellan de släta löf, — och bark eller stora palmlöf till tak. I de kallare länderna behöfwer menniskan wäl kläder och hus emot kölden; men så fins det också lin, och hampa, och ull, och bomull och silke på Jorden, hwaraf hon kan göra sig kläder allt efter som hon behöfwer: der fins äfwen skogar, hwaraf man kan bygga trädhus, och i jorden fins sten, och ler och kalk, och sand, så att wi kunna bygga stenhus, som blifwa nästan oförgångliga. I de kallaste länderna åter, får man pelswerk af de wilda djuren, och der fins äfwen skogar, hwaraf man får wed, att bränna, och warma sina rum med; och du wet ju, att man med en eldbrasa kan skaffa sig warmt inne i ett rum, fastän det ute på alla sidor är mycket kallt. I de trakter wid Polerne, hwarest det är så fastigt kallt, att ingen skog kan wäxa der, lär det wäl också icke vara ämnat, att menniskor skola bo: och hwad gör wäl menniskan på de fulaste och sämsta ställen på Jorden, när det fins rum för henne i de angenämaste och fruktbaraste länder *)?

Deputom har Gud satt hit på Jorden så många saker, och gjort så många inrättningar, som menniskan kan använda till sin nytta: och har förlänt henne kunskaps-

förs

---

*) Det fins wäl ganska mycket folk på Jorden, ja så mycket, att man förmedlar, att menniskornas antal skall stiga till hela 800 millioner: det wil säga ungefär så många, som det fins sandkorn i en sjerdedels tunna (Skäppar) fin sand; men det är ändå icke på långt när så många, som skulle kunna lefwa och finna sig wäl på Jorden. Ty säkert skulle här kunna wara åtminstone tre gånger så många, emedan man wet att både Kolumbia och Syd:Amerika kunde hafwa kanske tie gånger mera folk, än som nu fins der, och så i Afrika, i Polynesian, och till en del äfwen i Asien och i Europa. De länder, som äro bäst befolkade, äro: China, Japan, Lombardiet, Frankrike och England.

förmåga och krafter, att använda det efter som hon förstår och vill. Han har fått metaller i bergen, och hvar och en vet till huru många nyttiga saker de kunna användas. Han har gjort träden sådana, att man af deras ved kan göra nästan allt, hvad man vill, såsom hus, och hushållsgeråd af alla slag: åfwen bygga deraf båtar, och andra farttyg, hvarmed man kan segla ifrån det ena landet till det andra. Han har för vår skull låtit jorden och vattendrarna blifwa sådana, att vi kunna plantera och så, och att örter och man sedan värja till vår nytta. För vår skull bår säden sin ull. För vår skull spinner silkesmasken sitt silke. För oss tillfreds det flitiga biet honung och var. Djuren äro så skapade, att de kunna blifwa tama, och hjälpa oss i hvad vi behöfwa. Kon, och renen, och kamelen, och geten ge oss sin mjölk, och ge det gerna, när vi föta dem väl för deras välgörningar: hönan och ankan värper åt oss ägg: oren plöjer opp våra åkrar: hästen släpar våra last, och bår och drar oss sjelfwa fram, när vi vilja: och så gör kamelen åfwen: ja sjelfwa den stora Elefanten hjälper folket i de warma länderna, att bårta och draga hvad man vill hafwa fram ifrån det ena skället till det andra, och han är tillika så förståndig, att han sjelf sätter på sig sin börda, och lyfter ner den igen, och lägger den såsom man ber honom, utan att man behöfwer hjälpa honom. — Och så har Gud gifwit oss Elden, hvarmed vi kunna uträtta så mycket, smälta våra metaller, bränna ler till tegel och kärl och andra saker, laga oss glas till fönster och kärl, värma våra rum, och koka vår mat, såsom vi behåga, samt lysa oss dermed i mörkret, när vi behöfwa det. — Wattnet tjenar icke allenast till att släcka vår törst, när det är saltlost och rent, och till bad och tvättning, hvarigenom vi kunna hålla oss rena och snygga; utan det bår åfwen våra båtar och skepp: drifwer qvarnar och andra verk, när det rinner i floderna: och hafswattnet ger oss salt, hvarmed vi kunna krydda och bevara vår mat: — och Luften, som vi andas, drifwer åfwen wäderqvarnar, och för våra skepp ifrån den ena sidan af Jorden till den andra.

Då Meniskborna derföre med förstånd och estertänka bruka alla dessa saker, så kunna de också uträtta otroligt
myc-

mycket; och fastän en ensam menniska förmår litet; så kunna de göra så mycket mera, när de arbeta tillsammans. De kunna då bygga de präktigaste palatser: göra otroliga och underbara konstverk; bygga ofantligt stora skepp, och styra dem öfver de brusande och stora hafwen till hwilket land de wilja: de kunna då uppöbla jorden; och igenom det att de arbeta i den, och plantera och så, kunna de skapa om ett fult ställe till den härligaste och skönaste trädgård. — Ja ser du! Menniskorna äro så skapade, att de skola vara tillsammans och hjälpa hwarandra, om de skola kunna vara rätt lyckliga och glada.

När du då tänker efter, huru Gud har inrättat och gjort så oändeligen mycket för Menniskornas nyttas och nöjes skull; så lär du undra, huru det kommer till, att det ges så många många olyckliga menniskor på jorden, som måste både frysa och swälta, och arbeta mera än de orka, och som blifwa plägade på tusen sätt; utan att de nästan nånsin kunna vara rätt glada: — och wigt ser det underligt ut. Men du bör weta, min lilla wän och läsa-re, att Gud alldeles icke är skullden till allt sådant; ty så will icke Han hafwa det. Utan det kommer deraf, att menniskorna, i stället för att hjälpa hwarandra, såsom Gud will, och som de sjelfwa skulle wilja, bara de tänkte efter, hwad de borde göra, och hwad som wore werkeligen nyttigt och godt för dem; så söka de bara att skaffa åt sig sjelfwa allt hwad de kunna få, utan att bry sig om andra. De taga då af andra hwad de äga, och den ena tvingar den andra att arbeta för sig, på det att han må kunna få allt hwad han önskar sig, medan den andra får nästan alldeles intet: och då kan du lätt begripa, att allt efter som den ena tager åt sig mera än han behöfwer, så få andra för litet: när den ena bor för mycket präktigt, så måste andra bo illa: när den ena är klädd med mycket dyrbara kläder, så måste andra åtnöja sig med slarfwor: när den ena äter mycket dyra och läckra råttor, så måste den andra swälta: och när somliga alldeles icke arbeta för det som är nödwändigt, så måste de öfriga arbeta mera än de orka *)

Dch

*) På det sättet måste Negrerna, som blifwit köpta i Afrika och förda öfver till Amerika, arbeta der förträckeligen

— Och när Menniskorna sen blifwa ovänner med hwarandra, så bränna de opp hwarandras hus, taga bort hwarandras boskap och egendom och förstöra på en liten tid så mycket, som många många menniskor på lång tid hafwa arbetat på, och skulle hafwa kunnat lefwa af, om de fått wara i fred. Hvad Gud har ämnat till deras nytta, och hjelp, det bruka de obetänksamma menniskorna till att skada hwarandra med, och göra andra och sig sjelfwa ohygliga.

Språk. På det att Menniskorna skulle kunna läta hwarandra weta, hvad de tänka och wilja, så har äfwen Gud gifwit dem förmågan att tala. Derigenom skulle de således kunna i guds komma öfwerens med hwarandra, om den ena gör något som den andra icke tycker om. På det fåttet kunna de lära och säga hwarandra hvad de weta: berättat hwarandra hvad de sett och hört: och rådgöra med hwarandra om hvad de böra göra, för att kunna ställa wäl till för sig och för andra. — —

Wår tunga och wår mun är så skapad, att under det wi ändas och blåsa ut luften, så kunna wi tillika läta, eller ge ljud ifrån oss, och det på så många olika sätt, allt efter som wi olika ställa läpparna, och tungan och andra delar af munnen: så att wi kunna säga oändeligen många ord, såsom du wäl wet. När man då kommer öfwerens om det, att så snart man säger på ett wist sätt, så skall man derwid tänka på en wiss sak, såsom då man säger Menniska, Häst, Berg, o. s. w. så skall man tänka på det der, som wi kalla menniska, häst, berg; — så säger man att man wet hvad det ordet betyder: och

när

---

i utan att de få annan mat, än sådant som wi aldrig skulle äta, under det de plantera socker och casse till läckerhet åt Herrskaperna i Europa: och om de icke wilja arbeta så mycket som man tycker, lå flar man dem förfräcktigen, utan äre de nausin få något bättre har på jorden: och så är det på många andra ställen.

när man då på det sättet har gifwit namn åt alla slags ting som man will tala om, så har man ett **Språk**. Men när man wet, att icke menniskorna allestädes hafwa samma namn på sakerna som hos oss, utan att de, på det ena stället kalla till exempel ett barn för **Barn**, såsom hos oss, på ett annat ställe för **Kind**, såsom i **Tyskland**, på ett annat för **Infante**, såsom i **Italien**, på ett annat för **Ehild**, såsom i **England**, och så med allt annat; så kan man lätt förstå, att det kan finnas många slags språk i werlden: och det fins äfwen så werkeligen. Nästan hwart folkslag har sitt särskilda språk.

Jag will nämna några de bekantaste språk på Jorden: **Svenska**, **Danska**, **Norriska**, **Isländska**, **Tyska**, **Sotländska**, och äfwen till en del **Engelska**, som talas af **Svenskar**, **Danskar**, **Norrmänner**, **Isländare**, **Tyskar**, **Nederländare** och **Engelsmän**, hafwa för lång tid sedan warit ett språk, som då kallades **Deutoniska** eller **Götiska**; men de hafwa småningom förändrat sig så, att flera af dem nu äro så olika, att de, som tala dem, icke mera skulle förstå hwarandra. — Men de språk, som komma på det sättet ifrån ett och samma språk, sågas wara **Dialekter** eller **Munnarter** af det språket. Så äro äfwen **Italieniskan**, **Spaniskan**, **Portugisiskan** och **Franskan** dialekter af **Latiniska** språket, som för lång tid sedan talades i **Italien**; fastän de äfwen småningom, och igenom blandning med andra språk, förändrat sig och blifwit tämligen olika. — Alla **Slawiska** folkslagen tala dialekter eller munnarter af **Slavonskan**. **Ginska** dialekter talas af de **Ginska** folkslagen, och af **Lapparne**. **Grekiska** war fordom ett mycket skönt språk; men nu talas det mycket sämre af de nuwarande **Grekerna**. **Ungräre** tala **Ungerska**. **Arabiska**, talas af alla **Arabiska** folkstammarna. **Judarnas** språk war fordom **Ebreiska**. **Turkar** och **Tartarer** tala dialekter af **Tatariskan**. **Bastiska** talas af **Basterna**: **Eriska** af **Aymbreerne**: **Galiska** af **Galerne**: **Illyriska** af **Albaner** och **Moslader**. **Malayiska** talas af **Malayer** och andra folkslag i **Serika**, samt af inbyggarna på en stor del af **Östra Oceanens** öar. **Negrerne** tala flera språk, och så göra äfwen **Amerikas Indianer**. **Widare** må nämnas **Per-**
siska

fiska: Tibetanska: Malabariska, som jemte många andra språk talas i Indien: Kinesiska: Mongoliska: Tungusiska, och flera andra språk.

Men man bör härvid märka, att Människorna kunna lära sig hwarandras språk, om de komma att umgås med hwarandra: och att man äfwen igenom tecken och åtbörder kan låta dem, som alldeles icke förstå vårt språk, weta hwad man vill säga dem i de nödwändigaste sätter; för det att wi så lätt förstå hwad en människa kan behöfwa. På det sättet hafwa de, som seglat omkring Jordan, kunnat göra sig bestripliga för de folkslag, som de råkat i de allraefläggnaste länder.

Lefnadsfäkt. Mina Läsare böra äfwen få weta, att Människorna icke lefwa så på alla ställen, som hos oss — och wåra försåder hafwa icke heller lefwat såsom wi. Några folkslag lefwa nästan alldeles såsom de wilde djuren: och kallas därför Wildar. Somliga af dem springa omkring i skogarne och söka att få fast djur som de då äta, då de kallas Jägare, hwäremot andra fånga fiskar till sin föda, då de kallas Ichtyofager eller Fiskätare. Sådana folkslag bry sig då alldrig om annat. När de äro mätta, så sofwa de bort tiden; och först, när hungern kommer, flynda de sig åter ut att söka sig mat. Hela deras omtänka och konst går ut på det, att kunna med håge och pilar skjuta wäl, eller att fånga fiskar, och att förswara sig emot fiender, hwilka de ofta äfwen uppåta, om de få fast någon. För öfrigt bo de mest i kojor, eller tält eller bergskulor. — Sådana Jägare äro nästan alla Indianer i Nya Werlden, utom de, som bo nära stränderna, hwilka då äro Ichtyofager, såsom Eskimäer och Grönländare, äfwen som Samoiederne i Gamla Werlden, och inbyggarne på Ulimaroa, samt några Negerstammor i Afrika. Några Negerfolkslag äro äfwen Jägare. — I Europa finnas inga Wildar.

Andra folkslag åter äro Herde-Nationer eller Nomader. Så kallar man dem som hålla boskap, med hwilken de flytta omkring, allt efter som de behöfwa bättre bete.

De bo wänligen i tält, som de kunna slotta med sig, och deras mat består måst af kött och mjölk, och af wilda frukter, eller rötter. Man förstår lätt att det fordrar flödt mera omtänka och förstånd, att sköta boskap och wärdja Herde, än att springa i skogarne efter wilda djur: Herdefolkslagen eller Nomaderne kallas också derföre icke Wildar mera. — Herde-Nationer äro i Europa, Lappar och Tjätärer: i Asien, Tartarerna, Mongolerna, Tunguserne, och, utom ännu flera andra, en stor del af Keaberne, som då kallas Beduiner, för det de flytta af och an i ökaen, att beta sin boskap på de ställen, der gräs wäxer. I Afrika finnas äfwen Herdefolkslag; men i Amerika och Polynesian nästan inga.

Slutligen äro andra Nationer Åkerbrukare eller sådane, som så och plantera i jorden, samt bygga sig ordentliga hus nära till sina åkrar och ångar och trägårdar och fröddgårdar, hwilka de sköta och icke mera flytta omkring i landet ifrån det ena stället till det andra: de lefwa då af de frukter, som jorden frambringa, och med mjölk och kött af den boskap, som de derjemte hålla. Så wet du, att folket lefwer hos oss på landet: och så lefwa alla de folkslag på Jorden, som föda sig af det land hwari de bo, och dock icke mer äro Wildar eller Herdar. — Man kan härwid lätt förstå, att de folkslag, som skola wärdja åkerbrukare, och kunna föda sig dermed, måste hafwa mera kunskaper än Nomaderne, för det att jordens skötsel fordrar mera kunnedom om årstider, och wäderlek, om de wänters ansom de så och plantera, och om sättet att bygga waraktigare hus, och att laga sig allehanda werktyg, som de behöfwa i sin hushållning. — Men man bör äfwen weta, att i samma mån som menniskorna föröka sig, så måste de mera bruka jorden: ty der tje Sägare knappt kunna lefwa, der lefwa hundra Herdar, och tusen Åkerbrukare, ganska wäl.

Men ännu gingo Menniskorna vidare. De började äfwen småningom att uppsöka metaller i bergen, och att använda dem till sin hjälp och nytta. De lärde sig, att af dem, och af trä och ler, och sien, och af det som jorden bär, såsom lin och såd, och silke och bomull och wädruf-

wor, och af allehanda andra ting, som naturen lämnar, gö-
 ra hwarjehanda nyttiga och vackra saker, till kläder, och
 mat, och dricka, och hus och husgeråd: och när wissa per-
 soner, för att kunna göra allt sådant så mycket fortare och
 bättre, bara sysselsatte sig dermed, så uppkommo på det sättet
Sandtwerk eller *Manufaktur*, der man tillwerkade
 allehanda finare och gröfre arbeten af allehanda slag, så-
 som ulltyg, bomullstyg och sidentyg, och saker af stål och
 jern och gull och silfwer, och kärl, och mera sådant. Un-
 der detta började man äfwen på att handla med hwar:an-
 dra, på det sättet, att man bytte bort sin wara mot an-
 dras, som man bättre behöfde, och som man mera tyckte
 om, och derföre förde man äfwen sina waror till andra län-
 der, der man kunde få tillbaka sådana, som man wille haf-
 wa: och för att lättare kunna komma ifrån det ena län-
 det till det andra med sina waror, begynte man att bygga
 fartyg, och segla öfwer sjöarna. Mina läsare må tro, att
 det icke gick mycket bra i början, utan man byggde bara
 små fartyg, och wägade sig icke långt ut ifrån landet;
 men småningom lärde menniskerna att göra det allt bättre
 och bättre, och nu hafwa flera folkslag, såsom nästan alla
 i Europa, kommit så långt, att de segla till alla länder på
 Jorden, utan att fråga efter huru stora haf de måste seg-
 la öfwer: ja, det fins menniskor, som hafwa flera gånger
 seglat omkring hela Jorden. De deremot, som bo oppe i
 landet, så att de ej kunna bruka fartyg och skepp, de föra
 fins warer landvägen, med hästar eller åsnor eller kame-
 ler; och för att på sådana resor kunna vara säkra för
 röfware och wilda djur, brukas det, i synnerhet i *Ustatiska*
Turkiet, *Arabien*, *Persien*, *Egypten* och andra länder i
Asien och *Afrika*, att de fara många tillsammans i stora
 hopar, många tusen på en gång, och en sådan der resande
 hop med folk, och åsnor, och kameler och hästar och wa-
 ror, kallas en *Karawan*.

Men den som litet tänker efter, kan också lätt begri-
 pa, att sådana Handlande folkslag, som skola kunna byggas
 skepp och styra dem öfwer wida haf, måste nödwändigt haf-
 wa mycket mera kunskaper än de, som blott äro Jordbru-
 rare. — Sådane, som på det sättet resa med skepp, kal-
 las *Sjömän*, och de, som sticka waror ifrån det ena län-
 det

det till det andra, och byta ut på det sättet, som jag beskriver, kallas *Röpmån*, eller *Handlande*.

Så att så mycket lättare kunna drifwa handel, uppfann man *Penningar*. — Man tog nemligen wissa warer, såsom gull och silfwer och koppar, som man ansåg äga stort värde, och brukade dem så, att man emot dem kunde byta åt sig andra warer: och när man hade dem i små stycken, på hwilka man satte wissa figurer eller merken, att de wero goda och rena metaller, och huru mycket hwardera biten innehöll, så kallade man dem *Penningar* eller *Mynt*. Ibland har man brukat jern till penningar, och på flera ställen i Ostindien och i Afrika brukar man äfwen en sort *Snäckor*, som kallas *Kauries*: men nästan hos alla folkslag gälla gull och silfwer såsom penningar, ehuruwäl man räknar det oändeligen olika. Hos oss, och i hela Europa, brukar man små runda stycken af gull och silfwer och koppar, med figurer på, som kallas *Prägel*.

Men när man fann, att det war swårt och ibland äfwen farligt att föra mycket penningar med sig, när man skulle fara långa wägar, emedan metallerne äro tunga, så att några riksdaler i kopparpenningar redan wäga mycket; så uppfann man ännu en annan konst, som man nu mycket betjenar sig af. Man ger in sina penningar i ett hus, som man har kommit öfwerens om, och der får man då betyg på det, att man har lämnat in dit så mycket penningar, och den som sen kommer och wisar opp det betyget, och will hafwa penningarne, får dem då tillbaka, emedan de endast ligga i förwar der. Imedertid gälla sådana betyg såsom penningar, för det att man wet, att man för dem får penningar när man will: och när man kan, emot ett sådant betyg, få en stor summa penningar, och betyget är helt lätt att föra med sig, så begriper man ju snart, att handeln derigenom måste blifwa mycket lätt och besqwäm: — också är det en nyttig konst, ty om betyget kommer bort, så äro penningarne likawäl i säkert förwar. Betygen kallar man *Sedlar*, och huset, hwari man emot sådana der sedlar sätter in penningar i förwar, kallas *Bank*.

De folkslag, som nu mest sysselsätta sig med handel, äro Engelsmän och Holländare, och berföre hafwa de lagat så, att de fått bosätta sig på flera ställen på Jorden, i synnerhet, der landet frambringa många härliga alster, till exempel i Ost- och Westindien, såsom jag redan beskriwit: men utom dem äro de flesta nationer i Europa handlande, och segla werlden omkring. I wästra Asien och norra Afrika brukas mest Karavanhandel: men i syddöstra delen af Asien, i synnerhet i China, drifwes äfwen mycken handel till sjö. Armenianer och Fezzaner, äro äfwen handlande folkslag, och fara långt omkring med sina waror, i synnerhet der de bruka fara i Karavaner. Att Wildar och Herdenationer, eller sådana som äro blott Jordbrukare, icke drifwa någon widsträckt handel, kan hwar och en lätt förstå.

Odling. Den af mina Läsare, som med uppmärksamhet läst, hwad jag redan skrifwit om Människorna, har säkert funnit, att somliga människor använda mera sitt förstånd, än andra, och blifwa derigenom klokare, och uträdda mycket mera saker, än de, som icke bry sig om att bruka sina förmodgheter — men att skillnaden är så stor som den werkeligen är, lär han knappt förmoda. Det ges människor, som äro så okunniga, att de knappt kunna tala med hwarandra, såsom folket Pescheråhs: Andra förstå sig bara på det att jaga och fiska, såsom de flesta Wildarne: andra förstå sig blott på boskapsfödsel, såsom Nomaderne: andra äter derjemte på åkerbruk, och trädgårdsfödsel, såsom de Jordbrukande nationerne: andra äter på handtwerk, handel, och sjöfart: och ännu andra hafwa hunnit mycket längre i konster och wetenskaper. Allt sådant kallas människors olika odling: och de nationer, som hunnit längst i konster och förstånd, kallar man **Odlande Folkslag.**

Ibland de nyttigaste Konstet, som människorna uppfunnit, war **Skrifkonsten** en. Man ritade först figurer, som liknade den saken, som man wille tala om; så att, om man wille skrifwa om en människa, så satte man dit en figur som liknade en människa, och så i allt annat; men
man

Man fann snart att det icke gick bra; emedan det war många saker, som man icke fick någon figur på; ty huru wille man rita af en storm, eller att man hade kallt, eller war hungrig, eller sjukt, eller något annat sådant? Man upptänkte dertfore andra figurer, som woro mindre konstiga, och satte en figur för hwart ord, och så göra Kinesaren ännu, så att de hafwa lika många figurer, som de hafwa ord; men slutligen fann man på det, att göra en figur för hwat bokstaf, eller ljud, så att man sedan, igenom det att man sammansatte sådana figurer när man skref, kunde alltid weta huru man skulle säga ut det när man läste; och så göra wi nu: och dertfore kunna wi nu med mindre än trettie bokstäfwer skrifa hwad ord som wi nånsin wilja och behaga. Man kan lätt förstå huru nyttigt det war, att man påfann skrifkonsten; ty nu kan man igenom bref tala med dem som äro långt borta ifrån oss, och hwad man skrifer försvinner icke såsom det man talar, ty så snart man sagt ut ordet, så är det tyst igen; men deremot kunna wi ännu läsa, hwad man skref för två tusen år sedan. — Man uppfann äfwen Bildhuggerikonsten, igenom det att man lärde sig, att af trä eller sten, eller ler, göra bilder, som liknade menniskor, och djur, och andra saker: — och Målerikonsten, igenom det att man fann på, att så rita figurer, och så lägga derpå färger, och swart och hwitt, efter som man wille hafwa flugga och bager, så att det sen såg ut som menniskor och djur, och hus och trån, och land, och watten, och alla andra saker som man wille måla af: — och Byggningskonsten [Architekturen], eller konsten att på engång bygga både starkt och wacker, hwarigenom menniskorna sedan kunnat bygga så stora och präktiga hus, och palatser: — och Musikken, och flera andra konster — och allt efter, som menniskorna blefwo mera kunniga och estertänksamma, så kunde de äfwen göra allt sådant der, så mycket bättre och fullkomligare. — Det är i synnerhet ibland Europeerne, som konsterna hafwa fligit: — likwål wet man, att konsterna, redan för 2000 år, woro i Grekland och Italien bragta till sin höjd, och ännu tillforene, woro de, i Egypten och Assyrien och flera andra länder i Orienten, långt komna, fastän man nu mera det icke stort förstår sig på dem.

Nåstan på samma sätt har det gått med *Wetteis* skaperna. Man samlade tillhoppa hwad man wiste om en sak, och igenom det att man betraktade och gaf akt på samma sak allt mer och mer, så fann man till slut hurudan den war, och på det sättet uppstod och utvecklade sig wetenskaperna. Man såg, till exempel, att *Solen* och *Stjernorna* icke stodo stilla, utan rörde sig, och i början undrade man bara på dem; men när man sen gaf akt på dem noga, så fann man att de rörde sig alltid på wissa sätt: att *Solen* efter en wiß tid alltid kom tillbaka, och håmtade wåren och sommaren med sig, och efter en wiß tid åter drog sig bort, och låt wintern få öfwerhand: och så gaf man akt på *Månens* skiften och rörelser, på för-
mörkelser, och mera sådant, och på det sättet uppkom den wetenskapen, som kallas *Astronomi* eller *Stjernkunnighet*. — Man började måta *Jorden*, och afrita länderna på *Kartor*, så långt man kände dem: och man samlade ihop allt hwad man wiste om de särskilda landen och sjöarna, och bergen, och floderna, och menniskorna som bo i länderna: och så blef deraf småningom *Geografi*: och för att kunna måta och räkna riktigt och snart, så funderade man på, huru det gick till att måta och räkna, och deraf uppstod *Mathematik*, eller *Geometri* som lär att måta, och *Arithmetik* som lär att räkna. — Man samlade ihop berättelser om merkwärdiga händelser, som händt och skett i werlden, och när man sen satte dem tillsammans, så blef det *Historie* af, och sedermera, när man skref opp hwad som hände och skedde, så blef *Historien* så mycket fullständigare och sannare; ty medan man bara berättade, så hände det, att man ibland satte till, och ibland glömde bort många saker, i synnerhet när det angick sådant, som hade händt för lång tid sedan: och dertfore weta wi nu icke, huru det stod till här på *Jorden* för längre tid tillbaka, än under ungefär 3000 år. — Det fanns äfwen *Menniskor*, som tänkte efter, huru wi fick våra kunskaper, och huru wi kunde weta att något war sant eller icke, och hwarifrån *Werlden* och *Menniskan* måtte hafwa kommit, och hwartill allt det, som fins i werlden, kan wara ämnadt, och mera sådant: och den wetenskap, hwari man samlade alla sådana betraktelser, så godt man gjorde dem, kallade
man

man filosofi. Sedermera hafwa wetenskaperna allt mera tilltagit, så att i synnerhet Europeerne nu weta mycket mera än förr i werlden, och än de andra werldsdelarnas folkslag, och derföre äro de oändeligen mycket både slugare och mågtigare, än alla de andra folkslagen.

Men männe också Menniskorna i samma mån blifwit bättre, och beskedligare, som de blifwit slugare, och fått mera kunskaper? Nej mina små wänner: det hafwa de icke blifwit. De allrabeskedligaste och bästa folkslag har man funnit på några ställen ibland dem, som wi kalla Wildar. Det fins wäl också Wildar som äro mycket grymma och elaka: men ibland Indianerna i Amerika, och på några af öarne i Stora Ocean, äfwen på några ställen i Afrika, har man funnit folk, som warit mycket goda och beskedliga: deremot har det nästan aldrig händt, att odlade folkslag warit goda; utan Europeerne hafwa alltid warit så elaka, att de farit till andra land, och der hafwa de slagit ihjäl folket, och tagit ifrån dem deras land, och twungit dem att arbeta för sig, och derföre hafwa de nu flyttat till många ställen på Jorden, såsom jag förut har beskriwit. Men du får på andra ställen läsa om dem, huru de med elakhet och orättwisa behandla de andra folkslagen, utan att de nånsin tänka på det, att dessa äro menniskor, äfwen så wäl som de; och äfwen så söka de att kunna förtrycka hwarandra fins imellan, och taga åt sig allt hwad de kunna få, utan att bry sig om andra menniskor, om de äro lyckliga eller olyckliga. Likwäl så fins det äfwen många goda menniskor ibland dem; fastän de goda menniskorna sällan få rå.

Menniskorna använda så illa sina kunskaper, att de nästan endast bruka dem till att så mycket bättre kunna få sin wilja fram och skada hwarandra; men det kommer deraf, att de icke tänka efter hwad de böra göra, och hwad som är rätt och godt; utan de tänka endast efter, huru de skola kunna få det, som de wilja hafwa, och som de tycka om: just som de wilda djuren plåga göra. — Mina Läsare finna således lätt, att det icke är stora kunskaper, som utgör Menniskans värde; utan hennes beskedlighet och godhet, och det, att hon alltid will göra det som är rätt

rätt och godt: Men berjemte kan man också lätt förstå, att den som wet och förstår mycket, kan äfwen uträtta mycket mer, än den som är okunnig, och att, om den, som mycket wet, är elak, så är han i samma mån sämre, än den som wet litet och är elak, ty den okunniga wet ofta icke, att det, som han gör, är så illa gjordt, som det verkeligen är.

Religioner. När Menniskorna begynte gifwa akt på alla de besynnerliga saker, som fanns och skedde omkring dem, så war wäl också ingenting naturligare, än att de tänkte på detta sättet: Men huru kommer det till, att allt är så här inrättadt? och hwem är wäl det, som kan göra allt detta, som så underligt känder och sker i werlden? Hwem har wäl gjort Himmeln, och Jorden och Menniskorna, och allt annat, som fins i den omätliga naturen? — De, som då woro förståndigast, trodde, att det måste finnas en så stor och mächtig och wis Warelse, att han kunde göra sådana der stora och konstiga saker; och den Warelsen, kallade man **GUD**. Somliga åter trodde, att det skulle finnas många Gudar, som rådde öfwer Jorden och Menniskorna, och skällde till allt det som händer i werlden. — Några af dem trodde då också, att alla Gudarne woro tillsammans, och rådde öfwer hela Jorden; men andra åter trodde, att hwart folkslag skulle hafwa sin särskilda Gud, som rådde öfwer detsamma. — I synnerhet war det många, som trodde att Solen och Stjernorna woro sådana Gudar, för det att de sägo, att Solen, när hon kom närmare om sommaren, gjorde jorden fruktbarande och wacker; men deremot, när hon drog sig bort till wintern, så blef det kallt och ofruktbart på jorden. Dersöre bådo de äfwen Solen så innerligt när hon drog sig bort, att hon skulle komma tillbaka, och hjelpa dem åter, och tackade henne när hon kom tillbaka om wären. När de okunniga Menniskorna sägo, att Solen war så oändligt klar och lysande och mächtig att verka på Jorden, så kunde de icke annas tro, än att hon skulle wara lefwande, och wara en Gud.

Menniskorna trodde åfwen, att deras Gud eller Gudhar skulle wara nöjda med dem, och wara goda emot dem, och hjelpa dem, om de lefde på ett wist sätt, och gjorde wissa saker, och ibland åfwen lemnade åt Gudarna något af det, som de förskaffade sig och egde; hwilket då kallades offera åt Gudarna. I synnerhet trodde de, att Gudarna skulle tycka om, att man för dem stekte fett kött: ty medan de woro herdar och jägare, wiste de ingenting bättre än det: och när de då sågo, att röken af det stekta köttet steg opp mot himmeln, såsom all röök brukar göra, när de icke blåser starkt; så trodde de att deras Gud drog den dit opp, för det att han tyckte mycket om den. — — Så enfalldiga woro Menniskorna: men de woro åfwen så grymma, att de trodde, att Gudarna skulle ännu mer tycka om det, att de slagade Menniskor och offerade dem åt Gudarna: ja, de togo åfwen sina små barn och låts dem brinna opp på den elden, hwarpå de skulle lägga sina offer.

Men när man nu så der trodde och tänkte om Gudarna, och war rädd för dem när man mente, att de skulle tycka illa wara, och deremot sökte, att ställa sig in hos dem igen, så godt man förstod och kunde; så war det der, att man så trodde om Gudarna, och att man så fruktade dem — Religion. — Och då icke alla Menniskor tänkte och trodde på samma sätt om Gudarna, så blef det också många slags Religioner på Jorden: nästan hwar folkslag hade sin särskilt Religion.

Nu förstå wi allt detta mycket bättre. Wi weta, att det finä endast en Gud, som är oändeligen Mäktig och Stor, efter han har kunnat skapa en så ofantligt stor werld: — att Han förstår och wet allting, och är oändeligen wis, efter Han har gjort allting så underligt, så konstigt, och så förståndigt *): — och att Han är oändeligen god, så att Han will alla Menniskor och alla lefwande warel,

---

*) Om du tager bara ett litet blad af en blomma, och betraktar det noga, så skall du häpnad åfwer, hu u konstigt det är sammansatt: Hwad skall du då säga, om du besinnar, att af ett litet fröklorn kan komma ett ofantligt stort trääd, som bär löf, och blommor och frukter? och så är det med allt annat i hela naturen.

relser mycket wäl: att Han håller af oss, om wi göra så, som wi böra göra, så att wi alldrig göra ondt, eller skada åt någon, eller göra att någon behöfwer för wår skull lida och gråta; utan alltid hjälpa hwarandra så mycket wi kunna, — och icke wilja, att wi sjelfwa skola hafwa båt- tre, än wi tillika wilja att andra skola hafwa: Men att Gud deremot är mycket misnöjd med oss och tycker illa wara, om wi göra det som är ondt, eller om wi mera arbeta för oss sjelfwa än för andra, i synnerhet om wi göra illa, åt andra, för att sjelfwa winna derpå. — Och när wi weta, att Gud är så oändeligen stark, och mächtig, att Han kan göra allt hwad han will, så att Han kan kasta werldsklot, såsom ett dampen, som den minsta flåkt bortför: att Han är så stor, att Han på en gång är allestädes i hela werlden, och är med oss, hwar wi och må wara, lika wid den sista af stjernorna, som inne i våra rum: att Han wet all ting, så att Han icke allenast wet allt hwad wi göra, utan äfwen allt hwad wi tänka och wilja: och att Han alltid will det allrabästa, och will oss alla oändeligen wäl, så att Han sågnar sig öfwer det att wi äro glada, och att det gör Honom ondt när wi lida och äro olyckliga, just som en mycket god och öm far och mor will sina barn wäl: — hwem skulle då icke frukta för det att få Honom till owån, och hwem skulle icke finna det oändeligen godt, att hafwa Honom till sin wån?

Men du lär undra, min lilla Läsare, hwarföre icke Gud omedelbarligen talar med oss, efter Han ändå alltid är med oss; ehuruwäl du wet att Gud är osynlig, och icke har någon kropp, Han, såsom menniskan har. — Du bör då weta, att det kommer deraf, att Gud icke will det; ty då skulle Menniskan icke behöfwa sjelf bruka det förstånd och den estertänka, som Gud har gifwit henne: och då skulle hon alldeles förgäfwes hafwa fått desamma — utan Gud will, att Menniskan sjelf skall tänka efter hwad hon bör göra, och derom påminner Gud henue, när Han låter något owanligt eller något försträckligt och stort hända på Jorden. Den som är beskedligare och förståndigare, mins äfwen wid allting, att det är Gud, som gör oss så mycket godt: att det är Han, som satt Solen att lysa på Jorden, som har gifwit oss så många saker till wår nytta, och som

fom så kensigt och underligt har invättat allt här i werlden: och när en Menniska det gör, så vördar och älskar hon Gud öfver allting, såsom den sörsta och bästa af alla warelser: och är alltid sjelf god, och gör alltid rätt och godt ibland menniskorna så långt hon kan och förmår: och då wet hon äfwen, att om hon också blir olycklig här på Jorden, för det att andra menniskor äro elaka, så kommer hon till Gud när hon dör. — och då blir hon ändå wist lycklig.

Den Gudomliga Religion, som (ibland annat *) lär att Gud will, att Menniskorna böra älska hwarandra såsom bröder och syson, och att hwar och en skall wilja alla andra så wäl, som han will sig sjelf, kallas den **Christna Religion**, för det att Christus lärde Menniskorna den, för 1800 år sedan. Men Menniskorna hafwa ändå så litet gjort hwad den fordrar, att de icke en gång förstå den på samma sätt, på de stälten, der de säga att de hafwa densamma: och när en Religionslära förstås så der olika, så att somliga tro, att meningen dermed är på 'ett sätt, och somliga åter annorlunda; så säger man att den är delad i **Sekter**. På det sättet äro de Christna delade i flera Sekter, af hvilka de mest betydande äro: den **Romerska-Katolska**, den **Grekiska**, den **Evangeliska-Lutherska**, den **Evangeliska-Reformerta**, och den **Hörländska** som är mycket lik den **Grekiska**. — Den **Katolska Christna Religions-Sekten** bekännes i hela Italien, hela Spanien och Portugal, i största delen af Frankrike, i sydöstra delen af Tyskland och till en del i Helvetien, samt i Ungern och i en stor del af Pohlen: äfwen i alla de länder i de andra werldsdelarna, der Spaniorer och Portugisare bo. — Den **Grekiska Christna Religions-Sekten** råder i Ryssland, och till stor del hos de andra Slawiska folkslagen, samt hos Grekerne. — Den **Lutherska eller Evangeliska Christna Religions-Sekten** bekännes i Sverige, Norrige, Danmark, Finland, Island, Preussen, och Norra delen af Tyskland, samt i en del af

Hel-

---

*) Lösaren terde lätt finna, att det icke hör till Författarens plan, att här utveckla de egentliga Religions lärorna.

Helvetien. — Den Reformerta Christna Religions-Sekten råder i Storbritannien och Irland, i Batawien och den öfriga västra delen af Tyssland, samt i en del af Frankrike, och i en del af Helvetien. — Den Ssterländska Christna Sekten följes af Armenianer, med flera smärre folkslag i Asien, samt af Abyssinierna.

Utom den Christna fins det ännu andra Religioner på Jorden: såsom den Mosaiska Religion, som Moses lärde Judarna, och som dessa ännu följa och hålla sig till; ehuruwäl det är mera än 3000 år, sedan Moses lefde: — och den Muhamedanska Religionen, hwilken en som hette Muhammed, lärde i Arabien för 1200 år sedan, och som nu bekännes nästan af alla Arabiska och Tatariska folkslag, således äfwen af Turkarna, af Perserna och äfwen till en del i Indien. Dessa Religioner erkänna den högsta och sanna Guden, äfwen såwäl som den Christna, fastän de eljest, till Religions-satserna, icke stå att jämföras med den sistnämnda.

Den Religion, som icke känner den ena och sanna Guden, kallas med ett namn Hednist Religion, och dem som tro en sådan, kallar man Hedningar; men den är af många slag. Ty de finnas, som tro att deras Gud bor i en lefwande Människa, såsom Tibetanerna, hwilka tillbedja Dalai Lama, som tillika är deras Kung: andra åter tillbedja Meniskor, som blifwit döda, såsom Peruvianerna sin Manco Capac: somliga tillbedja Solen, Månen och Stjernorna: somliga dyrka Elden, såsom Geberne, som bo i Persien: somliga dyrka allehanda andra ting här på Jorden, som de finna vara mycket nyttiga eller skadliga, utan att de weta hwarföre de äro det, och de sågas dyrka Fetischer: och ännu flera andra. Många Hedningar bruka äfwen bilder, som skola föreställa deras Gudar, och de kallas derföre Afgudadyrkare. — De flesta Människor på Jorden äro ännu Hedningar; ehuruwäl många af dem både i Amerika, Asien och Afrika blifwit omwändade till Christna läran.

Stater. Menniskorne blifwa delte Jordens ländes sig emellan på det sättet, att en hop Menniskor slagit sig tillsammans, och utvalt en ibland sig till anförare, och sedan hafwa de öfversäkrat andra menniskor, och slagit ihjäl många, och tagit ifrån dem deras land, och hwad de haft, och twungit dem som sätte lefwä att arbeta för sig. De hafwa då fått mycket land och mycket folk, som de rådt öfwer, och då har det blifwit ett Rike. Andra menniskor hafwa gjort på samma sätt: och när åter andra hafwa slagit sig tillsammans för att försvara sig, så har det uppkommit. Riken eller Stater i werlden: och nu är nästan hela Jorden indelad i riken. I början woro staterna mycket små, så att endast några tusen menniskor fanns i hwardera; men sedan tog en stat in många, och underkufwade dem, och då blefwo Rikerna mycket stora, så att de innehöllo mycket stora land, och många millioner menniskor.

Somliga Stater hafwa bara en Styresman, som ofkast är en Karl, men ibland äfwen en Qwinna, hwilken de skola lyda, och sådana stater kallas **Monarkiska Stater** eller **Riken**: i andra åter är det flera, som skola rådgöra med hwarandra, huru folket i det riket skall göra, och sådana stater kallas **Republiker**. När det är en ensam Person som regerar ett rike, kallas den i somliga riken **Kejsare** eller **Kejsarinna**, då riket kallas ett **Kejsaredöme**, och i somliga riken kallas den **Konung** om det är en Karl, och **Drottning** om det är qwinna, och ett sådant rike kallas **Konungarike**. Mindre Monarkiska stater kallas **Furstendömen** eller **Hertigdömen**, och på flera andra sätt. — De som regera i ett rike, kallas också **Öfwerhet** och **Regering**, och de som skola lyda, kallas **Undersätare** i det riket. — De regler, hwarest Öfwerheten skall regera öfwer Undersätarna i ett rike, kallas det rikets **Regeringsform**.

I ett rike, hwari Regenten får göra med sitt folk allt hwad han behagar, säges **Regeringsformen** vara **oinstränkt Monarkisk**, och Regenten säges då regera **enwäldigt** och haf-

hafwa en einfränkt magt. I de riken åter, der Regenten icke får göra allt hwad han will, utan att det är flera, som måste komma öfwerens med honom, om han skall få göra wissa saker, såsom att åläggga Undersåtarena utskylder eller börja Krig och flera andra sådana saker, der säger man att Regeringsformen är infränkt Monarkist. — Ett folk, som har inga andra Regenter, än att hwar hushufvud är den förnämsta och rådande i sin slägt, säges wara i Patriarkalisk författning, och en sådan finner man mest hos några Nomadiska eller Herde-folkslag.

Krig: hwet du wäl hwad Krig är? **So:** i ett rike samlar Kejsarn eller Kungen ihop många många karlar, som då kallas Krigsfolk, och med dem far han sen till ett annat rike för att antingen hämmas en oförrätt eller intaga det. Då måste Kungen i det andra riket också samla ihop sitt folk och fara emot den andra, för att förswara sitt rike. Och när de då mötas med sina Armeer (ty så kallas de stora samlingarne af Krigsfolk), så börja de att skjuta på hwarandra, och mörda och slå ihjäl hwarandra på ett försträcktligt sätt. Då dö många tusende: och många bli sönderslitna, så att armar och ben, och andra delar af kroppen, slitas bort, och de blifwa usliga, krumplingar för hela sin lifstid: och då blir det så många enkor och faderlösa barn, som måste swälta, och fara illa, och söra, i begge rikena: men när ändteligen desamma anförarena sluta att kriga, så säger man att de sluta Fred.

För att så der föra Krig, hafwa de flesta riken ståndigt Krigsfolk färdigt: som då kallas det rikets **Krigsmagt**: och när det riket ligger wid sjön, så hafwa de äfwen flera skepp, med hwilka de föra krig till sjös, och sådana skepp kallas **Krigsskepp**, af hwilka de största kallas **Linieskepp**, och de något mindre kallas **Fregatter**, hwarutom det fins ännu mindre af många slag. — Desutom hafwa menniskorna byggt städer och fästningar i rikena. Många hafwa flyttat till ett ställe, och byggt hus utmed hwarandra, och de, som warit rika, hafwa byggt mycket granna hus, och det kallas sen en **Stad**: och der bo wanligtvis äfwen mycket Köpmän och Handtwerkare, och Konstnärer och Sjömän. Ofta har man äfwen byggt stora murar

Var omkring staden, på det att fienden ej skall kunna slip-
pa in i den, och då såges staden vara befäst: och när
man omkring ett ställe, hwari bara Kriigsfolk skall bo, har
byggt starka murar, och gjort stora anstalter, för att kunna
försvara sig deruti, så kallas en sådan byggnad en Fäst-
ning. — Men när man wet, att människorna ofta råka i
krig med hwarandra, så finner man också snart, att det
måste finnas Fästningar och befästa Städer i alla riken. —
Somliga Städer äro mycket stora: ja, det fins städer som
innehålla en hel million Människor, och ännu mer; men
de flesta städer innehålla bära några tusen: och de som bo
i en stad kallas Inwånare, men de som bo i ett land
kallas Inbyggare i det landet.

Men efter nu Stater och Städer hafwa blifwit in-
rättade på Jorden, så måste Wi äfwen lära oss att känna
dem, och hwad som i dem må vara merkwärdigast. Den
delen af Geografien, som handlar om dem, kallas Politisk
Geografi, såsom jag förut har sagt.

Innehåll. A

(Siffran utmerker Sitan.)

Inledning: Jorden 1: Geografi 1: Geografins indelning 1.

Första Delen. Matematiskt Geografi.

Om Jordens Skapnad: Jorden är rund 2: Globen 2: Globkartor 2: upp och ner 2: alla sidor äro bebodda 2.

Om Jordens Storlek: Jorden är mycket stor 3: man kan ej gräsa igenom henne 3: berg och gropar äro blott små ojämheter på ytan 4.

Om Jordens Läge i Werlden: Jorden svävar i ett tomt rum 4: det blå på himmeln 4: Werldsrymden 4: Werldsklotet 4: Werlden 4: Himlakropparnes olika afstånd 5: Månans afstånd och storlek 5: Solens afstånd och storlek 5: Skapelsens storlek 6: Ljusa Werldskroppar 6: Mörka Werldskroppar 6: Planeter, Månar och Kometer 7: Solen och Stjärnorna 7: Månens färd 7: Förmörkelser 7.

Om Jordens Rörelse: Jorden rörs 8: med stor fart — rundt omkring Solen 8: på ett år 9: Månad 9: Jordens hastighet 9: Årstiderna, eller Winter, Vår, Sommar och Höst 9: Dag och Natt 10.

Om Jordens Srettsar 11: Axel 12: Poler 12: Vårderstrecken 13: Equator eller Dagjemningslinien 13: Horizont eller Syntröts 14: Parallelsrettsar 14: Vändretsar eller Tropiker 15: som äro två, Kräftans och Stenbockens 15: Midsommar 15: Höstdagjemning 16: Winter-Solstånd 16: Vårdagjemning 16: Polscirklar 16: ojemna daglängden vid Polerna 16: Väststreck eller Zoner, nemligen de kalla, de heta och de tempererade 17: Meridianer 17.

Andra Delen. Fysisk Geografi.

Om det som är inuti Jorden 18: man har ej kommit djupt i Jorden 18: Grottor eller hålur 18: Gruswo 19: hvad man wet wåra i Jorden 19.

Om det som är närmast omkring Jorden 19: Luftens 19: dess rörelse 19: Luftens blir tunnare uppåt och tvärtom 20: är kallare i höjden 20: Moln och Rök flyta i luften 20: Moln 21: Regn 21: Lugn 21: Wåder 21: Storm, Orkan 21: Snö 21: Hagel 22: Morgonrodnad 22: Aftonrodnad 22: Regnbåge 22: Fallstjerner 22: Norrsken 22: Blirt 23: Åska 23.

Om det som är på Jorden 24.

I. Om Land och Watten i Allmänhet 24: Stora och små Land 24: Länders afritning 25: Kartor 26: Skala 26: Tecken på Kartan 26: — Stora Land 27: Werldsdelar 28: deras storlek 29: deras allmänna Klimat 29: — Watten 31: Kompassen 31: Oceanerne 31, 33: Östra Oceanen 34: Norra Ocean 35: Västra Ocean 35 och Södra Ocean 36, med deras wårer: Passadwintar 37: Segling kring Jorden 37: Sund 38: Har 38: Inlöddar 39: Öfwer 40: Wattenfall 41: — Bottnen i Sjöarne 41: Wattenets rörelse för wådret 42: Öb och Flod 43: Söt och salt Watten 44: Is och Snö 44: Driftis och Isberg 45: warma Källor 45: Watten-cirkulationen 46: — Landets ojemheters nytta 46: Bergstråkar 47: Bergs höjd 48: Fjällar 48: Floders och Källors uppkomst 49: Landhöjder 49: Vulkaner 49: Jordbäfning 50.

II. Om Naturens Riken 51: Naturaliens fördelning i tre Riken 51: — Stenriket 51: Organisation 52: Jordarter 52: Salter 54: Jordfetmor 54: Metaller 55: Petrificater 59: och Mineralwatten 59: Växtriket 60: Växternas allmänna egenheter och bestämmeelse 61: Tråd 62: Palmer 64: Buskar 64: Rankor 65: Örtar 65: Gräs 66: Lössar och Wårer 67: — Djurriket 67: Djurens indelning 68: Däggande djur 68: Foglar 69: Fiskar 70: Amfibier 72: Insekter 73: och Maskar 74: Allmänna betraktelser öfwer djuren 74.

III. Om Jordens särskilda Länder 76: — Erda på 77: Gränser, Storlek, Sjöar och Haf 77: Halödar och Öar 78: Sund 79: Fördelning i Regioner 80: Landtuddar 80: Bergsryggar 81: Landhöjder 83: Hög Berg 83: Vulkaner 84: Jordbäfningar 84: Inlöddar och Strömmar 84: Strömfäll och Hafshvirflar 86: Länder 86: Klis

mat, Fruktbarhet, Ålster 88: — Asien 80: Grånsor, Storlek 89: Haf, Sjöar och Sund, 89: Hållår, Landtuddar, Insiöar 90: Dar 91: Bergsryggar och Landthöjder 92: Höga Berg 93: Vulkaner, Jordbäfsningar, Floder 94: Sönar och Hebar 95: Indelning i Regioner 95: Länder 96: Klimat, Fruktbarhet 97: Ålster och Producter 98: — Afrika 99: Grånsor, Storlek, Haf och Sjöar, Sund, Landtuddar 99: Insiöar, Dar 100: Bergsryggar, Höga Berg 101: Vulkaner, Sönar, Floder 102: Strömfäll 103: Regioner, Länder 103: Klimat, Jordmån och Fruktbarhet, Ålster 104: — Kolumbia eller Nordamerika 105: Grånsor, Storlek, Haf och Sjöar 105: Sund, Hållår, Landtuddar, Insiöar 106: Dar 107: Sandbankar, Bergsryggar 108: Höga Berg, Vulkaner, Jordbäfsningar, Sönar, Floder 109: Strömfäll 110: Regioner, Länder 110: Klimat, Fruktbarhet, Ålster 111: — Sydamerika 112: Grånsor, Storlek, Haf och Sjöar, Hållår, Landtuddar, Vår 112: Insiöar, Dar, Bergsryggar, Höga Berg 113: Vulkaner, Jordbäfsningar, Sund, Strömmar 114: Strömfäll, Sönar 115: Regioner 115: Klimat, Fruktbarhet, Ålster 116: — Polynesien 117: Grånsor, Storlek, Haf, Stora Dar 117: Hafsvikar, Hållår, Landtuddar, Sund 118: Regioner 118: Länder 119: Insiöar, Bergsryggar, Höga Berg, Vulkaner, Jordbäfsningar 123: Floder, Klimat, Jordmån och Fruktbarhet, Ålster 124.

IV. Om Menniskan 125: Menniskans värde 125: Folkslag eller Nationer 127: Menskliga behofven 136: Språk 140: Lefnadsfätt 142: Odling 146: Religioner 150: Statens uppkomst, m. m. 155.

